

ГЕНДЕРНІ БУДНІ
ДОШКІЛЛЯ

Гендерний інформаційно-аналітичний центр

ГЕНДЕРНІ БУДНІ ДОШКІЛЛЯ

Методичний посібник

За загальною редакцією
Ольги Андрусик і Олега Марущенка

Харків – 2020

УДК 373.2.091:304.3

Авторський колектив:

Ольга Андрусик, Тетяна Дрожжина, Ганна Єфімцева, Валентина Какадій, Олег Марущенко, Ольга Рассказова.

Г34 Гендерні будні дошкілля : методичний посібник / за заг. ред. О. Андрусик, О. Марущенка. – Харків: Планета-Принт, 2020. – 174 с.

ISBN 978-617-7897-31-5

У книзі в легкій і захопливій формі представлена щоденна діяльність закладу дошкільної освіти в контексті гендерних стереотипів та дискримінації, схарактеризовані можливі перетворення дошкілля на шляху до гендерної чутливості та недискримінації.

Книга буде корисна всім, хто працюють у дошкільній освіті, студентству педагогічних спеціальностей, батьківству, бабусям і дідусям, усім, хто цікавляться гендерною тематикою, проблемами сучасної освіти й виховання.

За підтримки Heinrich Böll Foundation, Бюро Київ – Україна

Рецензентки:

Маргарита Воронка, докторка педагогічних наук, доцентка кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, доцентка, сертифікована експертка з недискримінації в освіті.

Тетяна Кермеш, психологиня-методистка Комунального закладу «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 156 комбінованого типу Харківської міської ради», спеціалістка вищої категорії, сертифікована експертка з недискримінації в освіті.

Олена Стрельник, докторка соціологічних наук, доцентка, сертифікована експертка з недискримінації в освіті.

Літературне редагування Олени Масалітіної
Ілюстрації та обкладинка Марії Чорної
Кольорові ілюстрації Ірини Стасюк
Дизайн і верстка Оксани Брюховецької

ISBN 978-617-7897-31-5

© Гендерний інформаційно-аналітичний центр «КРОНА», 2020

ПЕРЕДМОВА

Книга, яку ви тримаєте в руках – результат дворічної праці Гендерного інформаційно-аналітичного центру «КРОНА» на ниві гендерного аналізу української дошкільної освіти.

Цій роботі передувало десятилітнє ґрунтовне системне вивчення освіти шкільної, в рамках якої ми намагалися дати розгорнену відповідь на запитання – як саме сучасна школа формує гендерні стереотипи, потурає дискримінації, сприяє відтворенню гендерної нерівності в суспільстві. Результатом такого занурення в тему стала низка видань для освітянської спільноти¹. У них до вашої уваги і опис найбільш проблемних з огляду на недискримінаційний підхід сталих шкільних практик, і конкретні «рецепти», як ці практики можна швидко та ефективно змінити, і розповідь про успіхи й труднощі в експериментальній діяльності з упровадження таких змін на рівні окремих закладів.

Дошкільна ж освіта залишалася поза фокусом нашої основної уваги. Чудово розуміючи, що коріння багатьох шкільних процесів варто шукати саме в дитсадку², ми ретельно планували цю дослідницько-пошукову роботу, десь відтермінували, але в якийсь момент збагнули – саме час!

Почали ми з аналізу законодавчої бази, програм розвитку дітей дошкільного віку, відповідного навчально-методичного забезпечення та стосів інших документів. Вивчали всі можливі вияви «буття» закладів дошкільної освіти, спостерігали, спілкувалися зі співробітницями/-ками, які безпосередньо там працюють. Для отримання об'єктивних візій ми провели низку інтерв'ю з батьківством і власне з вихованками й вихо-

---

¹ <http://www.krona.org.ua/nash.html>.

² Ми свідомі того, що ця назва не відповідає офіційному дискурсу, натомість використовуємо її (і похідних від неї – дитячий садок, дошкільля тощо) зважаючи на її широку вживаність у реальній практиці дошкільної освіти.

ванцями (окремі дитячі цитати навіть подані в книзі), яких ми залучали з найближчого і дальшого оточення. Накопичивши значний обсяг інформації, ми дійшли висновку: **незважаючи на те, в якому регіоні України та за якою програмою працює заклад дошкільної освіти, сільський він чи міський, комунальний, державний або приватний, вбудований у структуру навчально-виховного комплексу чи працює автономно – «гендерні перекоси» всюди є дуже схожими, майже ідентичними.** Аби бути практично корисними, надалі ми взялися за власні гендерночутливі розробки у поміч дошкільню – «креативили» сценарії виховних заходів, перетворювали сюжетно-рольові та рухливі ігри, проектували наочність і форми для проведення гендерного аудиту закладів дошкільної освіти.

Усе згадане ви знайдете у цій книзі. Ми створювали її як практичний методичний посібник – передусім для тих, хто працюють у дитсадках, а також для батьківства. Розуміючи різного роду обмеження щодо можливостей здійснити перетворення у дошкільних установах, ми формулювали наші рекомендації так, аби їх усе ж можна було органічно впровадити до щоденної практики дошкільної освіти. Підтвердженням того, що нам це вдалося, слугують схвальні відгуки, зокрема тих, хто безпосередньо здійснюють подібні перетворення.

Наша книга написана з позицій недискримінаційного підходу в освіті з використанням методології та досвіду проведення в Україні (за участі всього авторського колективу цієї книги) антидискримінаційної експертизи проєктів шкільних підручників та іншого освітнього контенту. Ми вважаємо, що **природа заклала у хлопчиків і дівчаток не настільки різучі відмінності, але такими несхожими – аж до взаємовиключення значної частини необхідних для повноцінної самореалізації в дорослому житті можливостей – вони стають тому, що ми їх по-різному виховуємо.** Не тому, звісно, що ми бажаємо нашим дітям зла чи якихось обмежень у щасті, а лише через те, що ми самі так само є продуктами панівної патріархатної культури. Як результат трансляції гендерних стереотипів та реалізації різного роду дискримінаційних практик (як це достеменно відбувається – розкажемо далі), ми прищеплюємо хлопчикам і дівчаткам *ледь не протилежні особистісні риси та якості, розповідаємо про необхідність дотримуватися ледь не протилежних поведінкових стандартів*

і соціальних ролей, наполягаємо на існуванні *ледь не протилежних* життєвих, зокрема, професійних траєкторій і цілей. Нам здається, що всі хлопчики *ледь не однакові* між собою, а всі дівчатка – між собою, хоча навіть мінімально критичний погляд на будь-яку дитсадівську групу переконує у хибності такого твердження. Ми робимо вигляд, що між дітьми обох статей існує така прірва відмінностей, що вони є *ледь не протилежними* біологічними видами, хоча, очевидно, що основну дистанцію між ними створює якраз культура – нашими ж руками. І часто нам байдуже, якою є дитина – які в неї потреби, бажання, прагнення й таланти – на перший план виходить її приналежність до певної статі. **Накладаючи на дитину такий «трафарет», ми значно звужуємо її життєдіяльність і розвиток, чим фактично нівелюємо гуманістичний, дитиноорієнтований та особистісноцентрований підхід у вихованні (на користь статевої ролі).**

Навіщо ж зберігаються і поширюються дошкільною освітою такі полярні «гендерні тренди» для хлопчиків і дівчаток? Лише для того, щоб зберегти панівну гендерну нерівність у суспільстві. **Коли хлопчики і дівчатка слідуєть наперед заданими соціальними «маршрутами», нинішній гендерний порядок наче відтворюється знову**, хоча умови, можливості та вимоги до успішності людини у світі постійно змінюються. На практиці це веде до того, що дівчатка рідше за хлопчиків самореалізуються поза межами дому і родини та досягають успіху в житті (передусім, професійних звершень, незалежності у матеріальному забезпеченні). Хлопчики ж, навпаки: будучи жорстко націленими на «матеріально-кар'єрні подвиги», під впливом **диференційної соціалізації**³, «забувають» про існування репродуктивної праці та батьківські ролі, що у результаті може, наприклад, сформува-ти поле для сімейних конфліктів (з усіма витягаючими звідси наслідками) та вилитися у їхню недостатню реалізацію як татів.

Залучити дошкільну освіту як «відповідальну виконавицю» до складного процесу «гендерного конструювання» вкрай важливо для панівної культури, бо якраз у перші роки життя дитини форму-

---

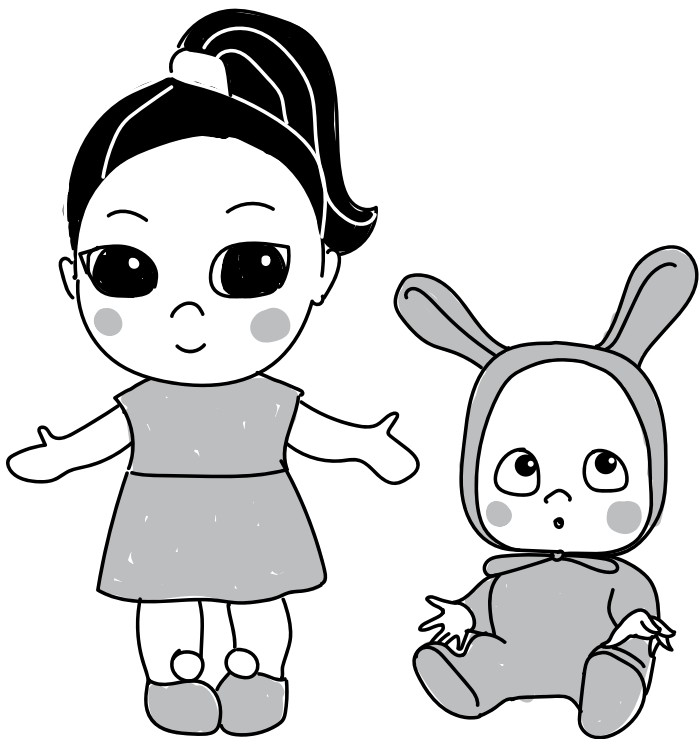
³ Конструювання відмінностей між особами різної статі, а також процес засвоєння людиною прийнятих у патріархатному суспільстві гендерних стереотипів, так званих «жіночих» та «чоловічих» особистісних рис і якостей, стандартів поведінки, соціальних ролей тощо.

ються підвалини її особистості, які надалі доволі непросто змінити. Від початку наша гіпотеза полягала в тому, що дошкільця якраз є ключовим інструментом культури з формування гендерних стереотипів та утвердження дискримінаційних практик, що надалі «підхоплюються» школою і в підсумку спричиняють відтворення гендерної нерівності в суспільстві. Здійснене нами дослідження цілком підтвердило це припущення.

Що ж можна робити для того, аби не допустити стереотипно-дискримінаційних стратегій у закладах дошкільньої освіти? Відповідь для нас є очевидною – усіяко та на всіх можливих рівнях впроваджувати у практику дитсадків недискримінаційний, у першу чергу – гендерночутливий, підхід. **Гендерна чутливість – це здатність сприймати, розрізняти, усвідомлювати наявні гендерні відмінності та відповідні дискримінаційні практики, а також належним чином реагувати та враховувати ці аспекти у своїй діяльності.** Сподіваємося, ця книга стане вашою надійною порадицею на шляху до гендерної чутливості! Ми докладно розповімо, де ж саме у буднях дитсадка надійно «зашиті» гендерні (та деякі інші) стереотипи й дискримінації, підкажемо, як можна ефективно долати їх.

Дитсадок може бути чутливим! Аби переконатися, запрошуємо перегорнути сторінку. Подорож розпочинається, бо осінь-осінь вже прийшла...

«ОСІНЬ, ОСІНЬ ВЖЕ ПРИЙШЛА...»

ОДИН ЗВИЧАЙНИЙ ДЕНЬ ІЗ ЖИТТЯ ДИТСАДКА

Нашу подорож ми розпочнемо зі звичайного робочого дня у закладі дошкільної освіти. Спочатку ми наче «пробіжимося» і поглянемо на все лише краєм ока, а вже на наступних сторінках книги зануримося в окремі реалії дитсадка глибше.

Яким є садочок для дитини? Кого і що вона там бачить? Як організована її діяльність? У що грається? Чи їй добре там, чи погано? Що їй подобається, а що ні?.. Таких запитань виникає безліч, особливо часто їх ставлять собі батьки / особи, які їх замінюють. Але, мабуть, найбільше вони турбують виховательок/-ів та всіх тих, хто щодня безпосередньо працюють над утіленням дитячих і батьківських мрій про садочок, у якому комфортно та цікаво всім.

Пропонуємо пограти – спочатку ми розповімо різні «дитсадівські» історії, а потім розберемося, чи все в них так, як годиться. А розпочнемо саме з того, із чого розпочинається будь-який звичайний день.

Зустріч з вихователькою, нянею, іншими дітьми

Віка прийшла до садочка з батьком. Вона дуже любила, коли її приводив саме він. Тоді вони приходили рано – не пізніше 8.25. Уранці мама приготувала всім сніданок, зібрала і відправила Віку до дитсадка, а вже потім почала спокійно збиратися на роботу. Віці було приємно, що, зустрічаючи дітей, вихователька казала: «Пане Олеже, Ви такий пунктуальний, з вами донечка ніколи не запізнюється. Не дивно, Ви ж чоловік!». Потім вихователька сама допомагала Віці перевдягатися і заводила до групи, бо, на її думку, перевдягання дитини – усе ж не чоловічий обов'язок. Одного

І разу Віка почула, як вона розповідала нянечці, що таким чином
І вона заохочує татів підтримувати матусь у вихованні дітей.
|
|
| -----
|

І Луладджа не любила ранок у садочку і завжди тихо плакала,
І коли мама перевдягала її і передавала виховательці. Хоча частіше
І мама просто залишала її саму біля шафки з несправними двер-
І цятами (вихователька ніяк не могла допроситися батька дитини
І полагодити їх), наказуючи їй швиденько роздягатися та йти до
І групи. Мама не любила зустрічатися з вихователькою, бо та завж-
І ди соромила її за зовнішній вигляд дитини, за те, що часто не ви-
І стачало змінного одягу, що віршик на свято був не вивчений...

І Луладджа раділа, що вихователька не дуже звертає на неї увагу, і
І намагалася тихенько прослизнути до групи, бо інакше та почина-
І ла сварити і її. А ще вихователька називала її Любою – коли ді-
І вчинка вперше прийшла до групи, вихователька одразу сказала,
І що так дітям буде зручніше запам'ятати її ім'я.

Осі такі трапляються історії. Хоча все буває і по-іншому – у прагненнях батьків / осіб, які їх замінюють, які зранку приводять дитину до садочка або у найсолодших мріях маленької дитини, яка, ідучи до дитсадку, так хоче уваги й розуміння. І буває так завдяки вам – небайдужі та налаштовані на самоосвіту і професійне зростання виховательки й вихователі (так-так, не дивуйтеся – чоловіки теж працюють на педагогічних посадах у дитсадках!).

Зустрічаючи малечу, ви відкриваєте чарівну скарбницю вдумливих і нестереотипних фраз, які свідчитимуть про приязнь і повагу до маленьких та дорослих співрозмовників і співрозмовниць, уважність до їхніх справ. Своєю поведінкою ви демонструєте, що турботливе ставлення до кожної дитини зранку, уважність до її настрою має неабияке значення для щасливого проживання дитиною кожного дня!

Ви завжди звертаєтесь до дитини – чи то до хлопчика, чи то до дівчинки – однаково радо й привітно. Ваше приязне ставлення та лагідні нотки у голосі не залежать від того, чи ця дитина із багатої, чи з незаможної родини, виховують її рідні батьки чи піклувальники, має вона українське походження чи належить до етнічних меншин. І ось,

напевно, ваше серце, завжди відкрите до маленьких дитячих сердечок, не припускає жодного виокремлення дитини через неспівпадіння релігійних поглядів родин когось із ваших вихованців чи вихованок з вашими особистими вподобаннями.

Ви завжди цікавитесь настроєм дитини, не ігноруєте її емоційний стан, із байдужістю списуючи негативні реакції на те, що дитина просто вередує. Зазвичай ви кажете: «Доброго ранку, Оксанко / Петрику! А чому такі сумні очі? Улюблена іграшка залишилася вдома? То вона почекає тебе, а ми якраз у групі маємо нові кубики, і ти зможеш ними погратися просто зараз!». І дитина починає посміхатися. Ви цікавитесь здоров'ям маленьких братів чи сестер, обов'язково підтримуєте, якщо батьки / особи, які їх замінюють, забули покласти щось необхідне дитині, бо завжди маєте у групі відповідний запас. Прагнете закріпити в групі практику спільної радості від приходу малюка – оголошуєте усім про цей прихід і заохочуєте інших дітей до вітань.

Особливо цінно, що ви вмієте створити атмосферу свята, влаштовуєте дітям та дорослим «сюрпризні» моменти (кладете до шафки маленький сувенір, робите фотовиставки, створюєте із вручення дитячих поробок захопливий ритуал та вигадуете ще багато такого, що не залишає байдужими ані дітей, ані дорослих). Кожна дитина у вашій групі та її рідні розуміють, що на них радо чекали й готувалися.

Зустрічаючи зранку дитину, ви всі дорослі справи і розмови з батьківством залишаєте на потім. Адже, якщо справа невідкладна, у вашому арсеналі є корисний лайфхак: надрукувати / написати інформацію для батьків / осіб, які їх замінюють, на папері та передати їм для подальшого ознайомлення. Крім того, ви користуєтесь телефоном, листуєтеся з батьківством у чатах та групах месенджерів. Так ви залишаєтеся на зв'язку із дорослими, а ранок використовуєте для теплого спілкування з дітьми.

Як же це дійсно складно – організувати їх, таких маленьких, зацікавити і навчити щось робити разом. При цьому ще й знайти доступні та цікаві для всіх вправи, заохотити, правильно розподілити обов'язки, надати всім охочим можливість по черзі виявити свої спортивні та лідерські якості. Але ви, наші супервиховательки й супервихователі, на це здатні! Адже ви пам'ятаєте, що ранкова гімнастика – ключовий момент для того, аби створити позитивний настрій у дітей, згуртувати їх.

Ми чудово розуміємо, що діти не розрізняють «чоловічі» або «жіночі» види спортивних занять. Це є вже умовним розподілом у світі

Ранкова гімнастика

Ліза ніколи не запізнювалася до дитячого садочка, бо вона ж мала проводити дітям ранкову гімнастику. Коли вихователька була зранку зайнята, завжди доручала це їй, бо Ліза – найбільш слухняна дитина у групі, до того ж вона ходить у секцію гімнастики і робить вправи краще за інших. Це були її 5 хвилин слави, і ніхто з дітей не наважувалися це оскаржити, а навпаки – прагнули з нею товаришувати.

Запізнилася Ліза лише одного разу, вона увійшла до групи о 8.32, а на «її» місці вже стояв Максим. Він не був таким вправним, як Ліза, але дуже старався і обличчя його сяло. Діти радо повторювали за ним нові, щойно вигадані, вправи, зображували ведмедя, зайчика, чаплю... Ліза розлючено підскочила й відштовхнула його, а вихователька, побачивши це, ще й полаяла Максима, що той «такий самостійний», не дочекавшись Лізи розпочав зарядку і поводився «як клоун».

Вихователька: «Бувають у садочку такі діти, які не хочуть робити спільну зарядку. Стоять у куточку, а буває, що бігають і заважають іншим, можуть битися і штовхатися, брати якісь речі! Скільки до них не застосовуй різних методів, їм байдуже. Іноді здається, що вони взагалі не розуміють, чого від них хочуть. Краще таких якнайшвидше позбутися, бо всяке може трапитися, а тут фізична активність, маленькі діти! Доводиться всю зарядку тримати таку дитину біля себе або навіть за руку. Може, порадити батькам хоч на зарядку її не приводити?».

дорослих. Тому ви не обмежуєте їх, заохочуєте до перших маленьких спортивних досягнень, мотивуєте випробовувати себе у незвичних вправах. У вашому арсеналі є динамічна гімнастика, елементи йоги або пілатеса, дихальні вправи, імпрровізація під музичний супровід і багато інших цікавих вправ. Діти бачать, якою різноманітною є фізична активність, і обирають те, що до душі.

Аби кожна дитина почувалася комфортно під час ранкової гімнастики, ви не розповідаєте, що хлопчики сильніші, міцніші, спритніші, активніші за дівчаток, а ті, своєю чергою, тендітні, граціозні та гнучкі (або мають бути такими). Мабуть, ви з власного досвіду розумієте, що це не відповідає дійсності, оскільки діти розвиваються по-різному, і це залежить від багатьох чинників, серед яких стать не найважливіший. **Головне завдання – розвивати кожную дитину фізично, незалежно від статі, а відповідно до її індивідуальних можливостей.**

Організуючи дитячу фізичну активність, ви враховуєте, що є діти, які не можуть щось робити разом з іншими. Ви не ставите перед собою нездійсненне завдання «привчити їх до колективу», не тиснете

на них, не сварите, не ізолюєте, а, наприклад, створюєте привабливу альтернативу – нехай граються, розмальовують, поливають квіти. Ви розумієте, що важливіше привчити таку дитину до повторюваних альтернативних дій, які б стали ритуальними, звичними для неї. Доброзичливо пояснюєте всім іншим, які ми всі різні, і що це не заважає нам досягати любові й порозуміння.

Підготовка до приймання їжі, приймання їжі (сніданок, обід, полуденок), прибирання посуду

Зі спогадів одного з батьків: «Ми називали няню Пирогівна, й лише подорослівши, дізналися, що насправді її звать Віра Львівна. Кожного ранку, коли дітки робили ранкову зарядку, Пирогівна протирала пил на полицях з іграшками, підвіконнях, столах і стільцях, далі накривала на стіл та прибирала за нами. Ми до цього так звикли, що колись у гостях я, побачивши, як дядя накриває на стіл та ще й мене, хлопця, заохочує, був настільки вражений, що попросив маму і тьотю зробити це за нас, бо таким мають займатися лише жінки!».

Щоразу, коли діти сідали снідати, вихователька вигадувала щось цікаве, щоб заохотити їх швиденько спорожнити тарілки. Частіше за все вона розсаджувала хлопчиків і дівчаток окремо та влаштовувала змагання. Зазвичай вигравали дівчатка, бо був Ваня, який не їв нічого, окрім хліба. Вихователька казала: «Ваня, ти ж підводиш усю чоловічу стать!». Намагалася його нагодувати, але тоді його нудило. А ось коли Ваня не приходив до дитячого садочка, вигравали хлопчики. Тоді вихователька хвалила їх навіть дужче за дівчаток, бо вони ж майбутні чоловіки, а отже мають добре їсти, бути сильними й здоровими та завжди вигравати.

Приготування до приймання їжі, сама трапеза та прибирання має стати спільною справою дорослих і дітей, яка приносить задоволення. Звісно, ви завжди роз'яснюєте дітям, як і з чого готується їжа, повідомляєте меню, обов'язково роблячи акцент на корисних і деяких неочікуваних компонентах, навчаєте усіх прибирати за собою посуд. Ви знаєте, що треба докласти спеціальних зусиль, аби пояснити дітям, що всім потрібно навчитися обслуговувати себе.

Ви розумієте, що дитину не можна позбавляти права вибору, навіть у тих питаннях, де дорослі відчують більшу компетентність. Тому іноді ви мрієте, як було б добре організувати харчування з можливістю вибору дитиною різних страв або додаткового наповнення (гарніру, салату, соусів) до основного блюда. Відомо, що подібний досвід є

в країнах Європи, де дітям змалку пропонують елементи «шведського столу» і привчають робити вибір. Поки спробуємо втілити хоча б його основну ідею: дитина є повноцінною особистістю, вибір якої, у тому числі гастрономічний, треба поважати!

Безумовно, **під час приймання їжі ви заохочуєте всіх однаково, не закликаючи когось із дітей бути охайними і обережними за столом, а когось – багато їсти, аби зростати сильними й мужніми.** Це стосується також і смакових уподобань дітей, формуючи які, ви, насамперед, враховуєте індивідуальні смаки дитини, її потребу в їжі та апетит, а не її стать.

Підготовка до прогулянки та прогулянка

Артема доводилось увесь час збирати на прогулянку, бо він то гудзики не так застебне, то капелюха загубить. Але цього разу він одягнувся сам і з гордістю підбіг до виховательки. «Дивіться, у мене нове пальто! Таке гарне!». Вихователька здивовано оглянула хлопчика: «А ти впевнений, що воно твоє? Воно ж рожеве, як у дівчаток. Мабуть, це ти Маринчине одягнув». Але ні. Маринка вже стояла біля виходу у своєму яскравому одязі. «Це моє! Я сам його обрав! Щоб бути гарним, як Маринка!» – виправдовувався Артем. «І куди тільки твої батьки дивилися? У такому віці дозволили дитині обирати дорогу річ. Ось і будеш тепер ходити у жіночому вбранні...» – приречено констатувала вихователька.

Федя у дитячому садочку закохався у Світланку. Вони дуже добре гралися в групі. Проте настав час іти на прогулянку. Краще за всіх вмiла зав'язувати шнурки Христина, а Федя цього не вмiв. Христина зав'язувала Феді шнурки, бо він їй подобався. Вона ставала навколiшки, взувала йому спочатку лiвий, потiм правий черевик, робила зi шнуркiв мiцнi бантики, брала Федю за руку, i вони йшли гуляти разом. А до Свiтланки вона йому забороняла пiдходити, бо, мовляв, не буде тодi йому допомагати, i він буде виходити з групи

останній і насварений. Вихователька як побачила це, так була розчулена, що похвалила Христину і розповіла батькам Феді, яка в них турботлива невісточка намічається.

Вивести дітей на прогулянку, одягти, взути, винести усі необхідні речі, організувати розваги на свіжому повітрі, стежити, щоб малеча не загубилася, ще й створити при цьому сприятливі умови для кожної дитини – хто ж зможе з усім цим впоратися, як не ви, наші творчі вихователі і виховательки! Для того, щоб діти із задоволенням збиралися на прогулянку, ви зацікавлюєте їх розповіддю, як вони зможуть гратися разом на свіжому повітрі (кидати м'ячик, возити дитячі візочки, малювати крейдою на асфальті тощо).

Для дітей, яким потрібно більше часу для одягання, ви створюєте комфортні умови: вони розпочинають одягатися раніше і мають більше часу. Заохочується взаємодопомога, але не за рахунок розвитку самостійності. Ви також, мабуть, знаєте, що **деякі загальноприйняті етикетні моделі вже застарілі й не завжди позитивно сприймаються навіть дорослими, бо «приховано» підкреслюють слабкість і вторинність одних по відношенню до інших.** Серед таких ритуалів – нести сумку замість когось, пропускати вперед, подавати пальта, відсувати стільці тощо. То ви не навчаєте такому дітей, а, натомість, вчите усе робити спільно, підтримуєте самостійність та активність кожної дитини, заохочуєте аналізувати кожну окрему ситуацію (кому саме зараз варто допомогти?): притримувати двері та подавати одне одному руку мають усі, вперед пропускаємо тих, хто вже одягнувся, іграшки виносимо і заносимо разом (або це роблять чергові).

Ви звертаєте увагу, щоб під час самостійних ігор дітей на майданчику не виникали «дівчачі» та «хлопчачі» зони, а серед різноманітного ігрового матеріалу та інвентарю не було речей та іграшок, «призначених» лише певній спільноті дітей (наприклад, хлопчикам). Оскільки якісь іграшки розвивають дрібну моторику, інші – просторове мислення чи турботу, ви навчаєте дітей опановувати увесь ігровий простір, разом гратися всіма іграшками, які завжди рівною мірою є доступними для всіх. До іграшкової скарбниці постійно додаєте іграшки, здатні зацікавити всіх і захопити дітей до спільної гри.

Гігієнічні процедури, підготовка до сну, денний сон

Горщики у групі поділялися за кольором: у дівчаток – рожеві, у хлопчиків – сині. Вихователька сварила дітей, коли вони, вперше прийшовши до дитячого садочка, обирали для користування горщик не «свого» кольору. Мама Семена навіть розповідала, що той вдома почав відмовлятися від свого фіолетового горщика, просить синій, бо всі інші сприймає як «дівчачі». А на них йому сидіти незручно.

Ще вихователька завжди наполягала, щоб дівчаткам давали в групу світленькі рушнички, а хлопчикам темненькі. Вона пояснювала батькам, що на прогулянці хлопчики бігають, хапають м'ячики, катають по землі машинки, тому більше брудняться, а дівчатка стоять спокійно, граються у ляльки і завжди чистенькі. Коли ж хтось із дівчаток намагався побігати з хлопчиками, вихователька рішуче це припиняла: «Що ж ти робиш, ти ж дівчинка!».

Діти не змогли сьогодні вдень добре виспатися, бо Ярик, який і так ніколи не спить удень, проніс у спальню нову іграшку. Він, як завжди, лежав у своєму ліжку і, коли вихователька заходила, робив вигляд, що спить, а коли та виходила, починав тихенько гратися. Привабливі звуки було чути всім дітям, і вони поступово почали прокидатися і просити погратися. Ярик був добрий і давав іграшку всім. Поки не зайшла вихователька: «Ох, Ярику, – зітхнула вона, – хлопчик він і є хлопчик!». І забрала іграшку до групи, строго наказавши усім спати. Діти потихеньку засинали, і тільки Ліза не спала, бо весь час думала про те, чому коли вона принесла до спальні ведмедика, її насварили, а Ярика щойно – ні.

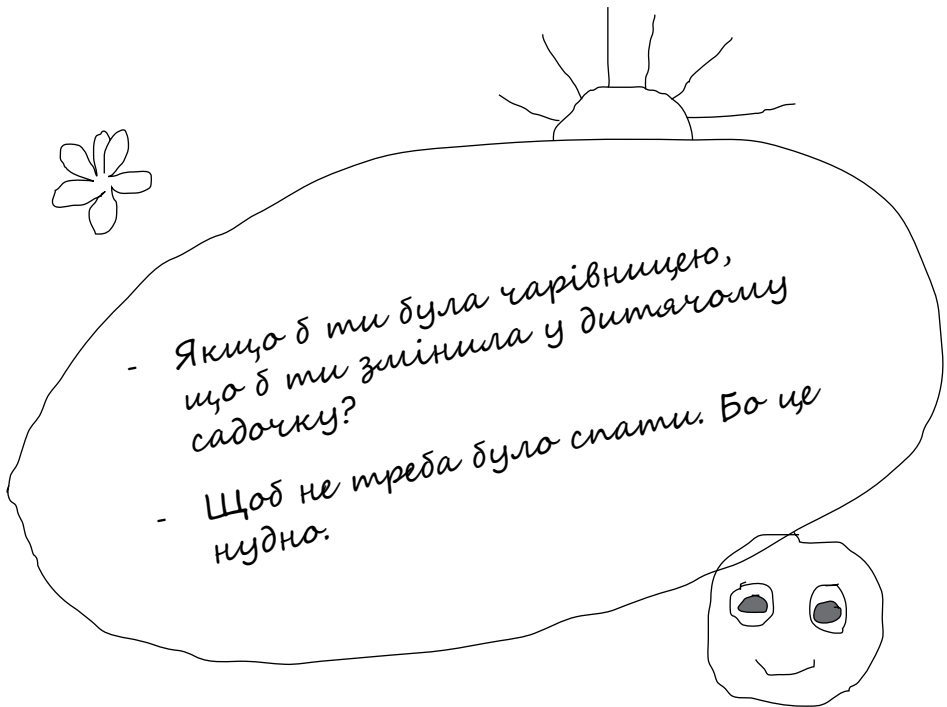
Ви, звісно, знаєте, що місце для гігієнічних процедур дуже важливе для дитини, тому воно має бути добре і зручно облаштованим. А от дбати саме про рожеві та блакитні горщики, рушники, вішал-

ки, наліпки – це зайве, бо не лише може викликати незручності, як трапилося у нашій історії, а й спотворює сприйняття дітьми кольорів, нав'язує стереотипне мислення. Це ж стосується і оздоблення спальні для дітей.

Дитячі піжами приносяться з дому, тому для вас важливо зорієнтувати батьківство, що піжама має відрізнитися не кольором, а комфортністю й простотою одягання. Адже дитина має переодягатися в піжаму і готуватися до сну сама.

Ви розумієте, як важливо привчити всіх дітей, які не можуть спати вдень, зберігати тишу, бо інші діти мають право на сон. Знаєте, що не варто утримувати їх у ліжку, краще запропонувати їм погратися в тихі ігри (пазли, розмальовки).

День у нашому дитячому садочку добігає кінця... Діти прокинулися, чекають на батьків / осіб, які їх замінюють, і мають змогу погратися в групі самостійно.

Час після пробудження

Після сну вихователька зазвичай розчісувала дівчаток. Усі вони мали довге волосся, окрім Рити. Вихователька вихваляла коси «як у справжніх казкових красунь», нові прикраси для волосся. А Риту, як і хлопчиків (навіть Арсенія, у якого волосся було доволі довгим), вихователька взагалі не розчісувала та не наполягала, щоб вони це робили самостійно...

Після сну Сергійко дуже чекав, щоб його забрали додому. Але за ним все не приходили. Він сів у куточку і почав плакати. Це помітила вихователька: «Сергію, ти що? А ну, тримайся! Справжні чоловіки не плачуть! Он дивися-но на Богдана, він завжди посміхається. І їсть добре. І дівчаток не ображає. Повчись у нього!».

Загальновідомо, що охайності слід навчати всіх дітей. Та ще й робити це треба безоціночно до їхньої зовнішності, не намагаючись привести останню у відповідність до власного суб'єктивного уявлення.

Діти по-різному виявляють свій внутрішній стан: можуть сміятися і плакати, бути стійкими чи нетерплячими... І ще ви пам'ятаєте, що емоційна реакція дитини може бути свідченням серйозних проблем, які виникли раніше у групі або в родині, ознакою того, що дитина захворіла або потребує особливої емоційної підтримки. Ви не вимагаєте від дитини завжди гарного настрою, бо це неможливо, але повсякчас проявляєте щирий інтерес до її самопочуття та справ.

...Усе, звичайний робочий день добіг свого кінця. Але наші мандри дошкіллям лише розпочинаються. Без чого точно не обійтися, коли намагаєшся пізнати напрацьований роками сталий та непохитний зміст виховання дітей дошкільного віку? Відповідь очевидна: без вивчення чинного «орієнтиру», що визначає вибір адміністрацією і виховательками садочків тих чи інших тем навчальних та ігрових занять, напрямів роботи гуртків, форматів проведення свят і виховних бесід тощо. Таким орієнтиром, насамперед, є програми розвитку дітей.

А ЩО У ПРОГРАМАХ?

На сьогодні накопичено суттєвий пласт різних комплексних та парціальних програм, що рекомендовані або схвалені Міністерством освіти і науки України⁴, апробовані й утілені в освітньому процесі (загалом таких близько 40). Останнім часом заклади дошкільної освіти отримали більшу самостійність у виборі змісту освіти, можуть розробляти і затверджувати освітні програми самостійно. Проте, зазвичай, як і раніше, орієнтуються на міністерські програми як основну частину своєї освітньої програми, доповнюючи її додатковими компонентами лише за необхідності.

Аналіз цих програм дає можливість відповісти на такі питання:

- 1. На які цінності орієнтований сучасний процес виховання дітей раннього та дошкільного віку?*
- 2. Які стереотипи містяться у змісті дошкільної освіти?*
- 3. Які саме поради призводять до нав'язування дітям стереотипів?*

У програмах було виявлено чимало позитивних з точки зору недискримінаційного підходу аспектів. Так, наприклад, використовуючи узагальнювальні поняття «дитина», «дорослі», «близькі», «родичі», авторські колективи намагаються уникнути зайвої диференціації за статтю. В останні роки спостерігаються непоодинокі спроби фемінізації мови програм, що сприяє кращій «видимості» осіб жіночої статі: «сам(-а)», «він (вона)», «був (була) маленьким(-ою)», «виріс (виросла)». А коли йдеться про якусь конкретну жінку, також використовуються фемінітиви («поетеса», «шахістка», «спортсменка», «чемпіонка», «переможниця» та інші).

Уникнення безальтернативного використання в програмах слова «сім'я» допомагає запобігти дискримінації за сімейним станом тих дітей, які ростуть не в сім'ях, втратили батьків. У багатьох програмах на-

---

⁴ <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/programi-rozvitku-ditej>.

даються рекомендації щодо формування у дітей інтересу до рідного міста / села / селища, що дозволяє запобігти дискримінації за місцем проживання. У новітніх розробках усе активніше наголошується на важливості знань про різні народи України та світу.

Натомість, поруч із позитивними аспектами, у програмах ми з прикриттю виявили підходи, ідеї, матеріали та поради, що відтворюють стереотипи (передусім, гендерні). Наприклад, світ професійних досягнень тут є прерогативою чоловіків, тоді як місце жінки – у приватній сфері, а її ролі обмежені побутовими справами і вихованням дітей:

«Копіює і наслідує дорослих, виконуючи («імітуючи») відповідні ролі (Я – мама. Я годую лялю. Я розмовляю з лялею)»⁵,

«...дитина годує ляльку так, як це робить її мама»⁶,

«...прати і полоскати хусточку як мама»⁷.

При цьому роль чоловіка у приватній сфері виявляється пасивною (відпочинок, розваги) або вторинною (допомога):

*«Уявіть собі звичайну картину вихідного дня – з життя звичайної сім'ї. Тато малює разом з дідусем зустрілися, обговорили у цей час новини і прогноз погоди і, затіявши **чоловічу розмову**, прилаштувалися грати в шахи. **Мама ж всіляко намагається зайняти дитину в дитячій кімнаті, вмовляючи не шуміти...**»⁸,*

*«...Виховання елементарних навичок соціальної поведінки під час виконання певних ролей (**мама – добра, ласкава, ніжна, любить свою дитину – ляльку; тато – сильний, добрий, допомагає «мамі» доглядати, годувати, укладати спати дитину – ляльку...**)»⁹.*

Особливо прикрим, на наш погляд, є наявність у програмах стереотипів про провідну роль жінки у процесі виховання дітей та нівелювання аналогічної ролі чоловіка:

---

⁵ Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку «Соняшник» (с. 58).

⁶ Там само (с. 38).

⁷ Навчально-методичний посібник «Дитяча хореографія» (с. 25).

⁸ Програма та методичні рекомендації з навчання дітей старшого дошкільного віку гри в шахи «Мудри шахи» (с. 57).

⁹ Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку «Соняшник» (с. 44).

«Наприкінці третього року життя дитина бере на себе ролі «бабу-сі», «мами», «виховательки». Предметам діти приписують уявні стани, якості («донька захворіла», «вона не слухається маму») та функції відповідно до змісту своєї гри, правильно позначають свої уявні дії»¹⁰.

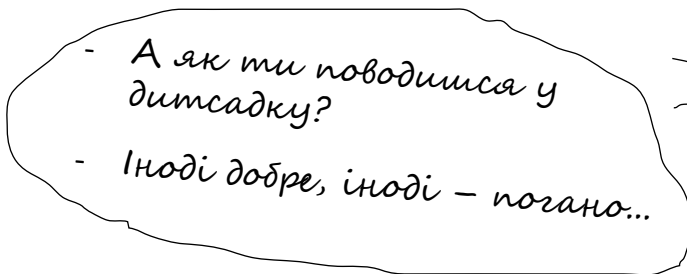
Вікові можливості дітей часто так само розкриваються на основі стереотипних поглядів про різні соціальні ролі жінок і чоловіків:

«Дитина <...> робить спроби без допомоги дорослих розподіляти ролі в іграх **відповідно до статі гравців. Хлопчики починають проявляти ініціативу, активність, змагальність**. У дітей формуються інтереси й ціннісні орієнтованості, переваги певних **видів способів поведінки, характерних для хлопчиків і дівчаток**»¹¹.

Виявили ми і поради вихователькам/-лям і батькам / особам, які їх замінюють, що заохочують їх до прямого нав'язування дітям гендерних стереотипів:

«Заохочувати **хлопчиків до конструктивної діяльності, а дівчаток до створення затишку у домі**»¹²,

«Прищеплювати <...> вміння <...> розрізняти елементарні **жіночі та чоловічі моральні якості** (турботливість, лагідність у жінок, наполегливість, сміливість у чоловіків тощо)»¹³.

¹⁰ Програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років «Оберіг» (с. 96).

¹¹ Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля» (с. 103).

¹² Там само (с. 51).

¹³ Комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів «Світ дитинства» (с. 30).

Насторожує, що стать дитини безапеляційно пов'язують з її зовнішніми ознаками, такими як зачіска, одяг:

«Діти з 4 до 5 років мають диференційоване уявлення про власну гендерну приналежність, аргументують її за низкою ознак (Я хлопчик, я ношу штанці, а не сукні, у мене коротка зачіска)...»¹⁴,

«Скористайтеся нагодою, купуючи чи шиючи дитині одяг, пояснити, чому один із них призначений для дівчаток, другий – для хлопчиків. У дівчаток волосся довше, його прикрашають стрічками, приколками. Хлопчикам волосся підстригають коротше, тому роблять це частіше»¹⁵.

Відомо, що поширення у дошкільній освіті образів дівчинки чи хлопчика, пов'язаних з наперед визначеними зовнішніми атрибутами (довжина волосся, зачіска, тип, стиль та колір одягу), може призводити до дискримінації у групі конкретної дитини, яка має зовнішні ознаки, що не вкладаються у програмні стандарти (скажімо, дівчинка з короткою зачіскою, у брюках або хлопчик з довшим волоссям).

Нас зацікавили певні спостереження авторського колективу однієї із програм:

«На п'ятому році життя відбувається формування взаємин між хлопчиками і дівчатками. Дитина здатна розподіляти ролі в іграх за статевим принципом (винятки допускаються в тому разі, коли бракує хлопчиків для «чоловічих» ролей або дівчаток – для «жіночих»). Це трапляється і тоді, коли дівчатка або хлопчики, граючись поодиночі, змушені самі водночас виконувати обидві ролі. Імітують в ігровій діяльності жіночі і професійні чоловічі якості та вміння»¹⁶.

Очевидно, що формування взаємин між дітьми відбувається набагато раніше, у цьому контексті мається на увазі завершення штучного розподілення «дівчатка – наліво, хлопчики направо», що зазвичай є

---

¹⁴ Програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина» (с. 97).

¹⁵ Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6-7 років «Вчимося жити разом» (с. 63).

¹⁶ Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільня» (с. 168).

результатом попереднього насадження в дитячому колективі стереотипних думок про наявність «жіночих» та «професійних чоловічих» ролей, якостей та вмінь. Подібні тексти є типовим прикладом *гендерної сегрегації і поляризації* – навмисного штучного розділення, відокремлення та протиставлення дівчаток і хлопчиків, свідомого пошуку, а іноді й вигадування відмінностей:

«для хлопчиків характерною є емоційна стриманість, для дівчаток – вольовий контроль над емоціями. Простежується прояв «чоловічих» («жіночих») способів поведінки в різних ситуаціях: хлопчики один з одним поводяться дещо інакше, ніж із дівчатками, вони демонструють силу, розум, гідність, а перед дівчатками – повагу до них, бажання надати допомогу. Дівчатка під час спілкування одна з одною обмінюються думками, міркуваннями про красиві предмети, книги, музику тощо, обмінюються думками із хлопчиками про прекрасне навкруги»¹⁷,

«Дівчатка за багатьма показниками розвитку <...> перевершують хлопчиків. Хлопчики більш товариські в грі, віддають перевагу великим компаніям, дівчатка схильні до тихих, спокійних ігор, в яких беруть участь дві-три подруги...»¹⁸,

«хлопчики намагаються виконувати завдання, що вимагають прояву силових якостей, а дівчатка реалізують себе в іграх «Дочки-матері», «Балерина» і більш схильні до «красивих» дій <...> мають уявлення про особливості найбільш поширених чоловічих і жіночих професій, види відпочинку, специфіку поведінки у спілкуванні з іншими людьми, окремі жіночі та чоловічі якості, вміють розпізнавати й оцінювати адекватно гендерній приналежності емоційні стани та вчинки дорослих людей різної статі...»¹⁹,

«Ігри дівчаток відбуваються в обмеженому просторі, хлопчики освоюють усю прилеглу територію»²⁰.

За нашим переконанням, гендерна сегрегація дошкільників не є природним об'єктивно зумовленим процесом, вона виступає радше результатом *сегрегаційних виховних дій дорослих*. У зв'язку з цим, не-

---

¹⁷ Комплексна освітня програма «Дитина в дошкільні роки» (с. 105).

¹⁸ Програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина» (с. 57).

¹⁹ Там само (с. 203).

²⁰ Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля» (с. 168).

припустимим є виявлене у програмованих порадах вихователям/-кам нав'язування хлопчикам і дівчаткам різних стратегій гри. Це порушує соціальні зв'язки між статями, зумовлює ситуацію, коли хлопчики і дівчатка починають відокремлюватися в іграх. Згадайте наших дво-річних малюків, які прагнуть спілкування з однолітками, і їм байдуже на стать, а потім дітей чотирьох років і старше, які вже зазвичай починають гратися окремо якраз «за статевим принципом». У деяких програмах прямо ставляться сегрегаційні завдання:

*«Вчити **враховувати специфічність гендерних особливостей** під час спільної діяльності. У спільних іграх («Чекаємо гостей», «Поїздка сім'ї на відпочинок» тощо), іграх-драматизаціях формувати вміння розуміти **різні ігрові інтереси хлопчиків і дівчаток**. Формувати в дітей **загальноприйняті риси** хлопчиків і дівчаток <...> формувати **уявлення про те, якими мають бути чоловік і жінка**»²¹,*

*«Здійснення **диференційованого** підходу до виховання хлопчиків і дівчаток **з позицій їхніх майбутніх соціальних ролей**»²².*

Ми побачили, що одним із поширених інструментів гендерної сегрегації є некритичне нав'язування дітям *норм статево-рольового етикету*:

*«Вчити **хлопчиків щодо дівчаток бути поступливими, тактовними**»²³,*

*«Вчити **хлопчиків** проявляти елементарні форми **чоловічої галантності**: пропускати дівчинку вперед, подавати іграшку, стільчик; ділитися іграшками, підіймати предмет, що впав, поступатися місцем, чітко і виразно висловлювати своє прохання»²⁴,*

*«Обговорюйте **поведінку дівчаток і поведінку хлопчиків, їхні гендерні ролі**»²⁵.*

---

²¹ Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» (с. 245).

²² Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку «Соняшник» (с. 26, 67, 111).

²³ Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6-7 років «Вчимося жити разом» (с. 23).

²⁴ Там само (с. 97).

²⁵ Там само (с. 73).

Часто сегрегація і поляризація виявляються через надмірне зосередження на *відмінностях фізичного розвитку дітей різної статі*. Хоча, як відомо, ці відмінності у дошкільному віці не є виразними: так у групах дошкільного закладу ви можете зустріти як крупних і фізично розвинених дівчаток, так і маленьких й тендітних хлопчиків, і навпаки. **У програмах підкреслюються навіть несуттєві фізичні відмінності між статями, тоді як особливості індивідуального розвитку дитини наче ігноруються:**

*«продовжується розвиток системи дихання, яке стає грудним, об'єм легень у межах від 900 до 1060 см. (у хлопчиків більший, ніж у дівчаток)»²⁶,
«довжина тіла і поперекові розміри збільшуються приблизно однаково; збільшення маси тіла у хлопчиків і дівчаток становить 1,94 і 2,12 відповідно...»²⁷.*

Як бачимо, останнє твердження є свідченням більш активного фізичного розвитку у дошкільному віці саме дівчаток. Це вступає у протиріччя з іншим твердженням щодо природженої активності і сили чоловіків й пасивності і слабкості жінок:

«Хлопчики більші, бо з них виростуть чоловіки, а дівчатка – менші, вони майбутні жінки. Хлопчики повинні захищати дівчаток, бо вони міцніші. Визначте разом з дітьми, що тато вищий за маму, сильніший. Він може піднімати і носити важкі вантажі. Мама нижча зростом, має коротші руки і не така сильна, як тато...»²⁸,

«... відбувається статева диференціація у виборі рухів (хлопчики віддають перевагу швидкісно-силовим вправам, а дівчатка – вправам, що вимагають координації)»²⁹.

Відповідно сформульовані і поради вихователям/-кам:

«Навчати орієнтуватись у статево-рольовій поведінці, пов'язаній із фізичними можливостями дівчинки – хлопчика, жінки – чоловіка.

---

²⁶ Комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів «Світ дитинства» (с. 66).

²⁷ Там само (с. 70).

²⁸ Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6-7 років «Вчимося жити разом» (с. 61).

²⁹ Комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів «Світ дитинства» (с. 120).

Вчити визначати та наслідувати в іграх майбутні соціальні ролі відповідно до своєї статі»³⁰,

«Формувати уявлення про **основні особливості чоловіків і жінок**, спільне та відмінне. Розвивати вміння: орієнтуватися у **статеворольових стандартах**, адекватно поводитися з людьми **різної статевої належності**, соціальних ролей...»³¹.

- Якби в тебе була чарівна паличка, що б ти змінила у дитсадку?
- Щоб у нас були тільки ті іграшки, які б ми хотіли, а не ті, що є. А ще мені б хотілося живого кролика...

Одна з програм апелює до необхідності виховання «на національних традиціях гендерних взаємин», формування «статевої самосвідомості в іграх та початкових навичок статево-рольової поведінки»³². Відповідно, унормовується нав'язування певних соціальних ролей дітям:

«Діти відчують задоволення та гідність від своєї **гендерної приналежності**, аргументовано обґрунтовують її переваги. Вони починають усвідомлено виконувати відповідні гендерній ролі правила поведінки у побуті, громадських місцях, спілкуванні, оволодівають різними способами дій і видами діяльності, які є домінуючими серед людей різної статі, орієнтуючись на типові для певної культури **особливості поведінки чоловіків і жінок**; усвідомлюють **відносність чоловічих і жіночих проявів**; моральну цінність **вчинків чоловіків і жінок стосовно одне одного**»³³.

³⁰ Комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів «Світ дитинства» (с. 76).

³¹ Там само (с. 78).

³² Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля» (с. 51).

³³ Програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина» (с. 203).

Проблема зазначених та багатьох інших програмних орієнтирів полягає ще й у тому, що ми не знаємо, чим їх можуть наповнити вихователі/-ки. Це матриця, в яку у процесі виховання педагоги можуть вкладати ще й власні стереотипи, психологічні травми, особисті уявлення про якості та ролі жінок і чоловіків.

Окрім гендерної, у програмах наявні й інші види дискримінації, які пов'язані з дискримінацією за ознакою статі та посилюють її. Аналіз виявив у програмах чимало контенту, який на практиці може травмувати почуття **дитини, яка втратила батьків**. Радячи вихователям/-кам заохочувати дітей до побудови родинних дерев, відродження сімейних традицій, практики «вшанування померлих родичів», ведення сімейних альбомів «Наша дружна сімейка», «Наше життя день за днем», програми не надають пропозицій, що робити у випадку, коли в групі є дитина-сирота або, скажемо, батьки розлучаються.

Як правило, програми орієнтовані тільки на дітей без порушень здоров'я і майже не відображають освітні можливості дітей з інвалідністю. Діти з порушеннями зору, слуху, рухового апарату, мовного апарату, які сьогодні вже залучені до дошкільної освіти, на сторінках програм, в основному, ігноруються, що є **дискримінацією за ознакою інвалідності**. Такий підхід зумовлює формування у дітей комплексу «соціальної сліпоти», призводить до вилучення із культури дошкільля дітей з психофізичними порушеннями, невміння комунікувати з дітьми з інвалідністю (а часто, на жаль, – страху перед ними чи й агресії до них), що все вкупі створює передумови для виникнення цькування в подальшому.

У програмах майже не згадуються активні або відомі й успішні люди похилого віку. «Старше покоління» описується доволі стереотипно, формуючи у дітей викривлене уявлення про старіння і старший вік як період затухання активності та зменшення суб'єктності людини, що є неприхованою **дискримінацією за ознакою віку**:

«Чи хотіла б дитина бути старою? Чому? У старій людини погіршується зір. Вона погано чує. Повільно рухається. Наголює на тому, що стара людина потребує турботи довколишніх, їхнього розуміння і підтримки»³⁴.

---

³⁴ Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6-7 років «Вчимося жити разом» (с. 73).

Соціальна роль літньої людини розкривається, насамперед, через передавання досвіду та піклування про онуків. Красномовними є назви ігор «Нумо, бабусі», «Я з бабусяю своєю», «Моя бабуся – найкраща». Про ролі дідусів узагалі згадки немає, бо вони, очевидно, загалом не розглядаються як суб'єкти виховання.

У програмах також наявна **дискримінація за національною приналежністю і релігійними поглядами**, що виявляється у неврахуванні інтересів частини дітей та їхніх родин, які представляють етнічні меншини (угорці, кримські татари, мадяри та інші), дотримуються нехристиянського віросповідання (іслам, іудаїзм тощо), тобто бракує варіативності у питаннях релігійного виховання, врахуванні етнічних особливостей, національно-культурних традицій усього спектру національних спільнот, чий представниці/-ки так само відвідують заклади дошкільної освіти. Наприклад, вихователям/-кам пропонується:

- ознайомлювати «з родинними святами (**христини**, день народження)»³⁵,
- навчати «добре ставитися до залучення **до свят християнської культури**»³⁶,
- забезпечувати «прищеплення інтересу до звичаїв, обрядових свят (**Миколая, Різдво, Великдень**)»³⁷.

Відзначимо, що у деяких програмах для вирішення загальних завдань дошкільного виховання рекомендовано матеріал виключно щодо культури і традицій української нації або певного регіону України, що формує у дітей викривлене уявлення про історію, культуру, традиції і сучасність багатонаціонального народу України, а також залишає поза фокусом уваги, наприклад, можливості переїзду.

Із програмами розібралися. Прийшов час звернутися до образотворчої діяльності дітей.

---

³⁵ Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» (с. 138).

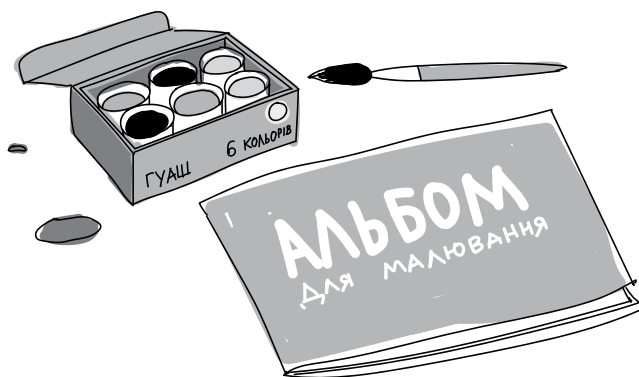
³⁶ Програми для ДНЗ «Дитина в дошкільні роки» (с. 18).

³⁷ Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку «Соняшник» (с. 25, с. 107).

НАМИСТО З ГОРОБИНИ: ТВОРИМО КРАСУ

Образотворча діяльність є однією з найважливіших для формування ключових компетенцій дитини, адже свої уявлення про довкілля і світ загалом, розуміння його та ставлення до нього дитина може передати через малюнки, ліплення, аплікацію. А це вже творчий процес. Крім того, коли дитина малює, ліпить якийсь предмет, вирізає і наклеює, створюючи картинку, у неї виникає відчуття задоволеності, радості, піднесення.

Відомо, що дитині легше намалювати чи виліпити якусь річ, коли вона знає не тільки її зовнішній вигляд, а й призначення, зв'язок з іншими предметами, явищами чи людиною. Наприклад, якщо ми малюємо, ліпимо чи виготовляємо аплікацію дарів осені (овочів та фруктів), у нас з'являється гарна нагода показати їх місце у ряду інших предметів, більш широкий контекст. Важливо розповісти дітям, що вирощують городину, дбають про неї як жінки, так і чоловіки. У магазині купляють ті ж моркву, яблука не тільки мами, бабусі, сестри, а й татусі,

дідусі, брати. Готувати страви із овочів і фруктів можуть разом різні члени родини, так само, як і соління. Показати таку спільну справу – завжди дуже хороший виховательський хід з арсеналу недискримінації. Головне, щоб справа подобалася, приносила відчуття радості й заодно розвивала творчі здібності.

Якщо на занятті використовуються антропоморфні істоти, то краще обирати таких, у яких стереотипно не вгадується стать. Бо, наприклад, **хазяйновита мама-білочка у фартушку, яка заготовляє на зиму їжу (сушить гриби, збирає горішки), сприймається однозначно як жінка, а отже націлює дітей на життєвий сценарій, що домашнє господарство – це суто жіноча справа.**

Коли діти займаються образотворчою діяльністю, то часто розмовляють між собою, допомагають сусідці чи сусіду, звертаються за порадою. Прекрасно, коли дорослі сприяють такій товариськості та взаємодопомозі, адже ця, здавалося б, проста підтримка, допомагає хлопчикам і дівчаткам розширити досвід спілкування між собою, з різними дітьми (носіями інших ознак – етнічних, релігійних, мовних тощо).

Під час заняття з образотворчої діяльності «Прикрась одяг» важливо донести думку, що одяг, насамперед, повинен подобатися, бути зручним, комфортним, відповідати погоді та виду діяльності. І що, скажімо, на дитячий майданчик усім краще приходити в зручному і немазкому одязі, адже коли захочеться з'їхати з гірки, залізти на драбинку чи побігати, робити це зручніше у шортах чи штанах.

...Історії, про які йтиметься далі, можуть трапитися (точніше, трапляються ледь не щодня) у будь-якому дитячому садочку...

СКЛАЛАСЯ СИТУАЦІЯ: ПОГОВОРИМО?

Ми впевнені, ви без вагань їх упізнаєте – самі ситуації, поведінку героїв та героїнь. А поради щодо них уже готові надати психолог чи психологиня закладу.

Історія про професії

Зазвичай осінь асоціюється із закінченням пори відпочинку й початком активної роботи. І саме в цей час у виховательки старшої групи Катерини Михайлівни був запланований тиждень «Професії». Напередодні вона запропонувала дітям намалювати професії, які б вони хотіли опанувати в майбутньому. Наступного ранку усі малюнки були розвішані на спеціальній дошці, діти разом з Катериною Михайлівною із цікавістю розглядали їх, усі розповідали, хто кого намалювали.

Хлопчики зобразили рятувальників, пожежників, шахтарів, військових, поліцейських, моряків... І тільки Микитка приніс малюнок, на якому був намальований чоловік, який грався з дітьми в дитячому садочку – вихователь, як пояснив Микитка.

– Мені дуже приємно, що тобі подобається робота вихователя і ти вважаєш її відповідальною та цікавою, – посміхнулася Катерина Михайлівна.

– Кожна і кожний з вас може обрати будь-яку професію. І людей усіх професій треба шанувати і поважати, – підсумувала вона. Увечері за Микиткою прийшла бабуся і почала вибачатися перед вихователькою за його малюнок.

– А що в ньому не так? – поцікавилася вихователька.

– Чоловік має працювати на найважчих та найвідповідальніших

роботах, де затребувані мужність та сила. А праця виховательки нескладна, тільки грайся з дітьми та й усе. Це ж обов'язок та призначення жінки – виховувати дітей. А ще мене непокоїть, який же з Микитки чоловік виросте, коли він отаке малює...
Майже на самому початку розмови до групи зайшов психолог закладу дошкільної освіти. Побачивши його, бабуся зраділа.
– Може Ви нам допоможете? Щось треба робити з онуком!

Здається, бабуся дійсно у розпачі. Вона хвилюється за майбутнє онука, адже його вибір не вкладається у її картину світу. Професія вихователя в її очах є простою (як для чоловіка), можливо, низькостатусною і малооплачуваною (як для годувальника сім'ї) та й взагалі підозрілою.

Світ поступово змінюється, і уявлення про те, що є професії для жінок, а є – для чоловіків, виглядають застарілими. Суспільство поки що все ж продукує такі стереотипи, і у хлопчика в майбутньому за цим «трафаретом» вимальовуються, треба визнати, доволі райдужні перспективи у професії.

Однак чи може бабуся бути впевнена, що стереотипно обрана професійна траєкторія буде йому до душі? Чи буде він щасливим, пішовши, як і багато інших, за «чужим» сценарієм, а не «написавши» власний?

Запропонуйте бабусі уявити дві картини. У першій хлопчик послушав її настанови та обрав «суто чоловічу» професію. Він займає відповідальну посаду, добре заробляє, однак може так статися – щоранку йому не хочеться виходити з дому, адже його чекає нелюбима робота, через яку він відчуває пригніченість і роздратованість.

І картина друга, у якій життєвий шлях він обрав за покликом душі – став вихователем або медичним братом, або перукарем... Нехай бабуся спробує уявити, як живе Микита, які в нього самовідчуття і щоденний настрій, чи щасливий він...

Неодмінно треба говорити про реальне розмаїття життєвих шляхів дитини, незалежно від її статі. Понад те – немає ніякого примусу обирати професію «раз і на все життя», навпаки, останні дослідження й футурологічні прогнози свідчать, що сьогоднішні діти у їхньому дорослому житті змінюватимуть професію в середньо-

му разів сім. І бабуся дослухається та все зрозуміє, адже дійсно бажає своєму онуку добра. А у суспільства з'явиться ще один шанс на подолання стереотипу.

Про «дівчачі» та «хлопчачі» іграшки

Вихователька старшої групи Наталя Петрівна декілька місяців спостерігала за Настунею. Її непокоїло те, що дівчинка майже не грається ляльками. Вихователька намагалася поговорити з батьками.

– Нехай грається, чим хоче! Аби їй добре було, – відповідали ті. Не знаючи, що робити, Наталя Петрівна звернулася по допомогу до психологині закладу дошкільної освіти.

– Тільки уявіть, – у розпачі причитала вона, – Настю цікавлять лише активні ігри, а це майже завжди ігри з хлопчиками! Мене непокоїть, якою мамою вона виросте, якщо її не захоплюють ляльки?! А раптом вона не буде любити дітей!? Я розмовляла з її батьками, усе марно, їх це не турбує. Що мені робити!? Може Вам поговорити з ними?..»

Можна тільки подякувати виховательці за відповідальність та бажання знайти вихід зі складної, на її погляд, ситуації. А коли шукаєш – вихід знайдеш!

Дуже часто, ми, не замислюючись, стереотипно розподіляємо іграшки на «дівчачі» та «хлопчачі». Однак діти, коли їм не вказують дорослі, обирають іграшки «за інтересом». Кожна дитина – особистість зі своїми захопленнями та прагненнями.

Відома дослідниця та фахівчиня з питань дитячого розвитку Крістія Спирс Браун стверджує, що розвиток дитини повинен проходити поза межами «блакитного» чи «рожевого». Різні іграшки розвивають і різні здібності – фізичні, емоційні, інтелектуальні. Головоломки та конструктори допоможуть розвинути інтелект дитини та підготують його до навчання у школі. Розвитку емпатійності, відповідальності та бережливому ставленню до інших сприятимуть м'які іграшки та ляльки. Фізичний розвиток залежить від включення дитини до активних ігор (футбол, перегони на велосипеді та інші). І в певний час дитина може обирати щось необхідне їй саме зараз, можливо, вирішуючи для себе

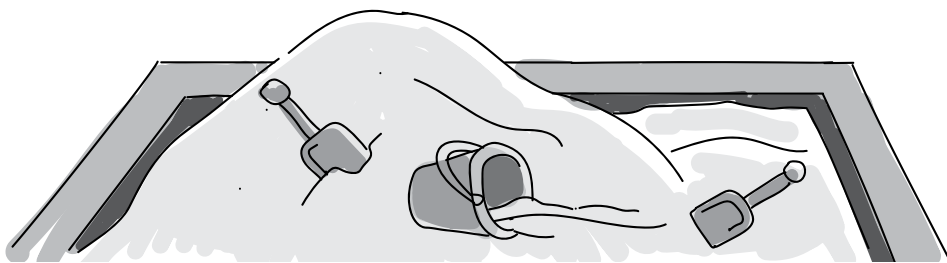
якесь питання чи опановуючи певну сферу з життя дорослих. Саме так формуються інтереси дитини. Із часом вони можуть змінюватись, а можуть залишитися з дитиною на все життя. У цьому немає нічого поганого.

Дитина лише пізнає світ у його різноманітті, тому в жодному разі не треба відбирати у дівчинки машинку, а у хлопчика – пупса. Так ми не лише нав'яжемо стереотип, а нашкодимо ще більше, адже дитина змалку засвоїть, що її інтереси неважливі, а хтось «великий» та значущий може легко вирішити щось за неї. Чи такий образ навколишнього світу ми хочемо дати нашим дітям?

ДОЩ НЕ ПРИВІД СУМУВАТИ: ОСІННІ ПРОГУЛЯНКИ

Восени деякі діти до закладу дошкільної освіти приходять уперше, деякі приходять після тривалого літнього відпочинку. Тож виховательки/-лі саме восени починають (продовжують) привчати дітей до тих моделей поведінки, які нібито притаманні їхній статі. А діти як діти, вони хочуть, щоб їх любили і приймали, тому і будуть намагатися відповідати цим стереотипним стандартам.

Прогулянка – найулюбленіший час малечі. Здається, що тут уже точно немає місця дискримінації: діти всі разом виходять на вулицю, граються на одному майданчику, мають рівний доступ до іграшок, гойдалок, дитячих «будиночків»...

Але проведені нами спостереження засвідчили інше. Поки хлопчики граються в активні ігри, «носяться» та освоюють увесь простір майданчика, дівчатка почасти тихенько сидять у павільйоні, статично грають з ляльками або ліплять у пісочниці паски. А якщо якась дівчинка раптом захоче приєднатися до хлопчиків, то з великою вірогідністю почує виховательське «стоп» і апелювання до її статі.

Так **діти «відточують» на дитячому майданчику стереотипні моделі поведінки: хлопчики – активні, швидкі, вправні,**

перед ними наче увесь безмежний світ відкрився, дівчатка – пасивні, повільні, їхні ролі та амбіції куди скромніші, а дії – кимось керовані.

Осінь, коли діти або вперше, або після літньої перерви починають відвідувати дитсадок, є прекрасною порою року, щоб спробувати відійти від стереотипів.

Спонукайте всіх дітей до активності: наприклад, організуйте осінню естафету з картоплею, спільні ігри, обираючи ведучими по черзі хлопчиків і дівчаток.

Запропонуйте дітям спільну дослідницьку діяльність – скажімо, Марійка та Тимко шукають листя клена, а Ліза та Сашко – листя берези.

Обирайте нестереотипні рухливі ігри: наприклад, гра «У ведмедя у бору гриби-ягоди беру» актуальна восени (бо збирають врожай), і в цій грі, використовуючи фемінітив, можна вибрати ведмедицю («у ведмедиці в бору...»). Про інші знахідки в царині рухливих ігор – читайте далі.

ПЕРЕЛІТ ПТАХІВ: РУХЛИВІ ІГРИ

Рухливі ігри дійсно здатні допомогти згуртувати дітей та зацікавити їх спільною діяльністю. Репертуар тут доволі широкий – завжди можна знайти таку гру, яка відповідатиме виховній та навчальній меті. Наприклад, восени активно використовуються ігри, спрямовані на формування природничих компетенцій: «Грибник» (тут можна повправлятися і в назвах чоловіків і жінок, звернувши увагу дітей на багатство української мови. Наприклад, наголосити, що якщо по гриби йде дівчинка, то вона – грибниця. І це ж треба – слово «грибниця», виявляється, багатозначне, і називає також місце, де ростуть гриби, і ростуть вони не по одному, а пов'язані між собою під землею в єдине тіло), «Ведмідь та бджоли», «Лисиця та зайці», «Квочка та курчата» тощо. Необхідно бути дуже уважними щодо вибору головних героїв / героїнь, адже грибниками та ведмедями не повинні бути тільки хлопчики, а лисицями та квочками – лише дівчатка.

А ще дуже весело змінювати назву та правила гри. Наприклад, сьогодні на полювання виходитиме пара – ведмідь та ведмедиця, а завтра – лис та лисиця. Ну, а захищати курчат від хижаків – це взагалі задача не тільки квочки, а й півня.

Дізнатися більше про нашу країну, її традиції та культуру допомагають народні ігри, серед яких безліч цікавих, веселих (що часто супроводжуються пісеньками та приказками) та дійсно продуктивних, однак на деякі з них варто поглянути крізь призму критичного мислення.

Наприклад, гра «Галя по городу ходила» – про дівчинку, яка гуляла, загубила хустинку та ніяк не могла її знайти – може відтворити стереотип про безпорадність осіб жіночої статі. І з цієї точки зору, зовсім протилежною за наповненням життя головного героя виглядає гра «Шевчик», який і шкури обробив, і рукавички зшив, і гвіздки позабирав, і на святі після гарної роботи потанцював.

Що може зробити вихователь чи вихователька, коли програма пропонує дітям пограти у такі ігри, що містять стереотипи? По-перше – запропонувати гру з іншим змістом (ми вже говорили, що рухливих ігор багато), по-друге – змінити по ходу зміст гри, позбавивши його стереотипів. Приклади, як це можна зробити, ви знайдете в главах «Весна» і «Літо».

А просто зараз ми повертаємося до будівлі дитсадка – в актовій залі ось-ось розпочнеться одне з осінніх свят.

«ПОЖОВТІВ ЗЕЛЕНИЙ САД...»: СВЯТА ОСЕНІ

Осінні свята у садочку – веселі, чудові і навіть смачні. Але «приховані» стереотипні меседжі трапляються, як приховані міни, і в цій прекрасній барвистості...

Перше вересня або День знань

У цей день влаштовують ігри, розваги, конкурси, можуть пригостити ласощами.

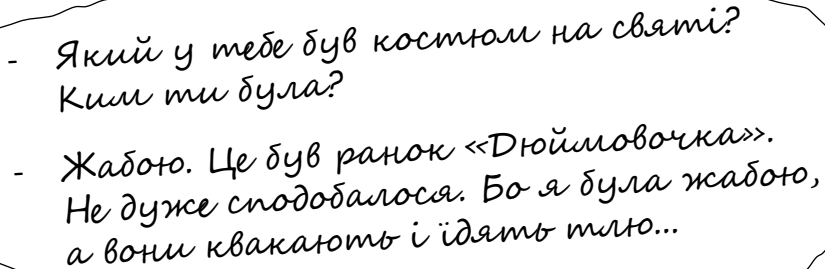
«Серед вас є і хлопчики, і дівчатка. Коли я скажу «хлопчики» – всі хлопчики будуть тупати ногами, а коли «дівчатка» – дівчатка будуть ляскати в долоньки» – оголошує вихователька. Така гра зайвий раз сприятиме сегрегації за статтю, причому це навіть не зумовлено навчальною метою. Альтернатива є – можна об'єднати дітей у групи за іншими критеріями, що навіть згуртує колектив.

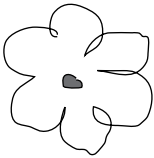
Часто символом знань та старанності обирають такий казковий персонаж, як Мальвіну (відповідно, негативний персонаж – Шапокляк). Спектр чоловічих персонажів не багатший – як правило, це Буратіно або просто хлопчик.

Що ж сприйме дитяча свідомість з того, що відбувається на імпровізованій сцені? Що **дівчинка тільки тоді є нормальною, коли вона охайна (краще чепурна), ввічлива, добре навчається та всім (читай – хлопчикам) допомагає (читай – обслуговує)**. А все тому, що чоловічий персонаж у цих постановках часто ні в чому не розбирається, йому всі (читай – жіночі персонажі) допомагають, але в підсумку він все одно буде молодець, як би не поведився. У майбутньому таке трактування ролей може призвести до дискримінації за ознакою статі (ніхто не дивується випадкам, коли,

наприклад, школа «навішує» на ученицю зайве «навантаження» з «донавчання» ледачого учня і «контролю» над ним) і навіть насиллю в родині (за стереотипами, жінка має обслуговувати і догоджати чоловікові, але при цьому терпіти й мовчати).

І знову є вихід: зараз є багато альтернативних персонажів із сучасних мультфільмів, які подобаються дітям, можуть усіх їх розважати, об'єднувати і підтримувати без жодних «прихованих» меседжів.

-
- Який у тебе був костюм на святі?
Ким ти була?
  - Жабото. Це був ранок «Дюймовочка».
Не дуже сподобалося. Бо я була жабото,
а вони квакають і їдять тло...

Всеукраїнський День дошкілля

Вихованки/-ці у цьому святі задіяні далеко не завжди. Інколи дітей зі старшої групи можуть запросити виступити з віршиками, рядки яких адресовані вихователькам. Наприклад:

«Вихователька, як мама, ласкава, усміхнена...»,

«Дякую, Вам, друга наша мати...»,

«Хто нас догляне, коли мама на роботі...».

Так засвоюються гендерні стереотипи, адже мама – це жінка, на виховательських посадах теж, в основному, працюють жінки, отже, виховання і піклування про дітей – це «жіноча доля», а хлопчикам це ні до чого.

Що робити? Пропонуємо не проводити паралель «мама – вихователька». Є мама, тато (інші рідні або опікуни), а є працівниці/-ки закладу дошкільної освіти, які просто на совість виконують свою роботу.

Свято осені

Це найбільш очікуване свято, бо туди запрошуються батьки / особи, які їх замінюють. Але що ми бачимо на «сцені»? Наприклад, постановку пісні «Ходить гарбуз по городу». Чоловік – добувач, голова, він тільки походить і командує. Статус жінки тут, вірогідно, нижчий, хоча «на ній» дім, рід та й узагалі багато чого ще. Чи будуть дівчатка після цієї постановки бачити себе вартими чогось більшого, окрім хатніх обов'язків – це ще питання.

Яке ж рішення? Можна обрати іншу сценку або провести попередню роботу з дітьми, пояснивши, що **у родині усі є рівними, а обов'язки мають розподілятися паритетно.**

Інші танці й пісні мають нейтральний характер («Осінь, осінь вже прийшла», танок з листочками, танок грибів, коли як грибочків залучають і хлопчиків, і дівчаток) так само, як і персонажі: Вітерець, Вересень, Жовтень, Листопад, Осінь, Дощ, Злива – усі вони або просто приходять в гості на свято, або пропонують усім дітям погратися в нейтральні ігри («Пострибай по калюжах», «Збери овочі», «Дождени яблуко», «Знайди гриб»).

Свято захисників України (козацькі розваги)

І ось нарешті свято, яке переважно проводиться в старших групах, і на якому дівчатка і хлопчики іноді навіть сидять окремо по різні боки зали, виконують відверто стереотипні ролі. Якщо свято проходить не у вигляді спортивних розваг, коли, як правило, хлопчики змагаються, а дівчатка вболівають, то його сценарій може бути навіть таким:

Дівчата танцюють. До зали забігають бусурмани.

Дівчата верещать.

1-й бусурман: Ага, ось де вони! Хапай їх!

Бусурмани забирають Галю.

Дівчата: Вкрали, вкрали! Ой, лишенько!

Отаман: Ось вам і біда. Галю вкрали. Треба її визволяти з полону.

Ви готові?

Козачата: Так!

Солоха: У похід треба брати самих сміливих, відважних, кмітливих. Я знаю, що козак повинен вміти їздити на конях, влучно стріляти.

Отаман: Так! Мої козаки все це вміють! А ну, козаки, по куреням шикуйся!

Солоха: А скажи мені, отамане, чи повинні козаки вправно управлятися з конем?

Отаман: Авжеж. І зараз ми це продемонструємо.

Перша естафета – «Наїзник»

(«верхи на коні» треба збити м'яч).

Солоха: Вправні та хуткі наші козаки, але і дівчата наші теж кмітливі, дуже вправно вміють вінки плести.

Друга естафета – «Віночок» (обруч по черзі у коло).

Солоха: А тепер ми перевіримо, чи вміють козаки хутко вдягатися?

Третя естафета – «Вдягни козака»

(зав'язати кушак та вдягнути сорочку, оббігаючи перешкоди).

Солоха: Молодці, козаки!

Отаман: А зараз я перевірю дівчат, чи вміють вони прати білизну?

Четверта естафета – «Велике прання»

(принести та розвісити одержу).

Отаман: Тепер і я бачу, що наші дівчата дуже хазяйновиті.

Шоста естафета – «Варимо борщ» (дівчата наповнюють потрібними продуктами котел та «запалюють вогнище»)»³⁸.

Сам сценарій формує у дітей уявлення, що дівчатка повинні займатися обслуговуючою (щодо хлопчиків) працею, постояти за себе вони не вміють у принципі, зате можуть бути об'єктом насилля і навіть викрадення. Без додаткових виховательських пояснень віра в такі постулати може в майбутньому обернутися справжньою, а не постановочною трагедією...

Сцени насилля у будь-якому разі мають бути видалені. Треба пояснити вихованкам/-цям, що **часи змінилися, і тепер і козаки, і козачки повинні вміти і обслуговувати себе, і постояти за себе.**

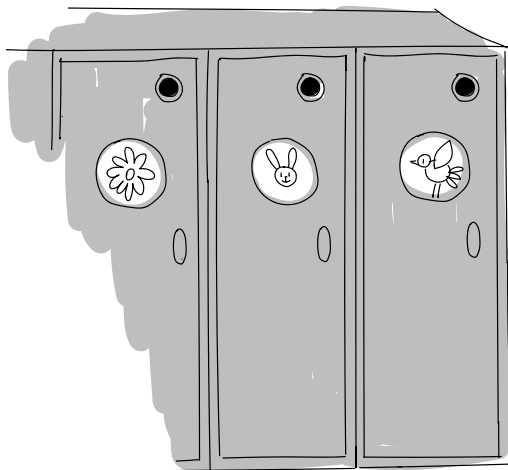
Але все-таки найкращий варіант проведення цього свята – спільні спортивні розваги (саме розваги, а не змагання) для всіх! Можливо, діти, які займаються у спортивних гуртках, із радістю покажуть свої досягнення. А всі присутні діти приймуть присягу козаків та козачок!

³⁸ <https://cutt.ly/HkuUqWJ>.

ОСІННІ «ПОСИДЕНЬКИ» З БАТЬКІВСТВОМ

Перші батьківські збори відбуваються у вересні, коли виховательки/-лі знайомлять батьківство з тим, яких результатів у розвитку бажано було б досягти дітям на кінець навчального року.

Украї важливо «не включити» гендерні стереотипи, тобто не наголошувати на тому, що дівчатка мають стати такими-то, а хлопчики – сякими-то. Навпаки, ми говоримо про рівні можливості для всіх дітей, а озвучені критерії сприймаємо лише як орієнтири, адже розвиток кожної дитини є індивідуальним.

Подібне стосується і безпеки життєдіяльності. Наголосіть, що діти дошкільного віку наслідують у поведінці своїх рідних, тож і мамам, і татам треба подавати особистий приклад, якщо вони хочуть навчити дитину правилам безпеки. Так само важливо з усіма дітьми, незалежно від статі, проводити багато часу на свіжому повітрі.

Вересневі батьківські збори – це хороший час і для того, аби нагадати батьківству про зручний і функціональний одяг для дітей. Він дасть змогу і хлопчикам, і дівчаткам гратися, почуватися вільно і користуватися на дитячому майданчику різноманітним обладнанням.

Оскільки це початок навчального року, було б важливо предметно поговорити з батьками / особами, які їх замінюють, про гендерні стереотипи та їх негативний вплив на дитину. Ось можливі підсумки такої бесіди:

1. Давайте дитині можливість вибору, чим займатися. Спонукайте її мріяти і реалізовувати свої мрії.

2. Розвивайте дитину фізично (незалежно від її статі).

3. Давайте дитині можливість здорового ризику (це дозволить їй пізнати світ), дозволяйте робити все, окрім того, що може завдати шкоди її життю або життю інших. Пояснюйте, чому може бути така шкода, небезпека.

4. Використовуйте у спілкуванні позитивні і при цьому нестереотипні фрази, на кшталт: «Ти ж розумниця / розумник, а давай-но зробимо так...», «А може разом...», «Я в тебе вірю!», «Плакати нікому не соромно...».

5. Виховуйте у дітей повагу до людини і водночас нестереотипні етикетні моделі поведінки, а саме: дитина може з кимось поділитися якоюсь річчю тільки тоді, коли бажає сама, а якщо вона не хоче, можна запропонувати обмінятися; місцем треба поступитися тому, хто дійсно цього потребує (будь-то чоловік чи жінка); двері притримати відкритими можуть і хлопчики, і дівчатка, а вперед треба пропускати того, кому це наразі більш необхідно (людина несе важке, поспішає тощо).

6. Пояснюйте дитині, що ображати і бити не можна нікого – ні дівчаток, ні хлопчиків, ні тварин, ні птахів. Нікого!

Збори завершено, наступні лише взимку, але нам ще є, що сказати дорослим. Адже темп життя дошкільнят та їхніх рідних восени наче прискорюється. Батьківство віддає своїх малят до різних секцій і гуртків. Тож поговоримо про те, як зробити правильний, чутливий до дитини, вибір.

ПОРАДИ БАТЬКІВСТВУ: ЯК ОБИРАТИ ГУРТКИ ТА СЕКЦІЇ

«У кожної людини є сонце, тільки дайте йому світити», – так вважав давньогрецький філософ Сократ. Перед дорослими, які ростять дітей, стоїть надважливе завдання – розгледіти природні здібності, інтереси, нахили кожної дитини. Але будь-які уподобання, бажання, прагнення і таланти згасають, якщо вони не мають розвитку. Їх необхідно виробляти, плекати, удосконалювати. У цьому батькам / особам, які їх замінюють, можуть допомогти різноманітні гуртки і секції. **Головне, щоб підхід до вибору цих гуртків і секцій базувався не на стереотипних уявленнях, що буцімто хлопчики й дівчатка походять з «різних планет» і повинні виконувати лише «написані» для кожної статі ролі, а був гендерночутливим, спирався на бажання й вибір самої дитини.**

Коли постає питання: «Який гурток чи секцію обрати?», впадає в око, що одні з них здавна вважаються «дівчачими», а інші – «хлопчачими». Дорослі часто зважають на це маркування і віддають дівчаток, наприклад, на бальні танці, малювання, музику, а хлопчиків – на футбол, шахи, бокс.

А якщо донька хоче грати в хокей? Коли дитина із задоволенням відвідує цю секцію, то батькам / особам, які їх замінюють, треба підтримати дівчинку. Завдяки хокею вона буде в прекрасній фізичній формі, стане самостійною, навчиться працювати в команді. Та саме головне – життя дитини стане яскравішим, цікавішим, приноситиме радість і, якщо вона захоче, то й своє майбутнє пов'яже з цим видом спорту (до речі, жіночий хокей сьогодні набирає популярності, регулярно проводяться чемпіонати світу, а з 1998-го року жіночий хокей включений до програми Зимових Олімпійських ігор).

Так само, якщо син, наприклад, зацікавиться танцями чи кулінарією, то знову ж таки, дорослим це захоплення треба підтримати.

Танці й хореографія розвивають правильну поставу, почуття ритму, допомагають позбавитися сором'язливості; музичні заняття – дрібну моторику, математичні здібності, почуття прекрасного, музичний слух; будь-які спортивні заняття корисні для здоров'я, знімають психологічну напругу, вчать досягати мети, розвивають логічне й стратегічне мислення. Однак дитині раннього та дошкільного віку важко визначитися, чим вона хоче займатися, бо через брак досвіду і знань вона ще не знає, що таке, наприклад, хореографія чи айкідо, а тому не розуміє, чи хоче їх відвідувати. І ось тут найважливіше – ознайомити дитину з усім, що може бути для неї доступне (з огляду на місце проживання, фінансовий стан родини, можливість відводити-забирати дитину тощо) та дати їй спробувати і самій обрати те, що до душі. Нічого страшного, якщо за якийсь час дитина відмовлятиметься продовжувати і захоче спробувати щось інше. Можна переглянути доступні відео з теми, та краще і бажаніше походити на різні гуртки і секції. Адже саме розмаїтість дає дитині нагоду поспробувати себе в різних областях, допомагає зрозуміти, що їй цікавіше і що виходить у неї найкраще. Якщо донька чи син отримує задоволення від якогось першого заняття, повторює через якийсь час вдома будь-які елементи, говорить, що давно там не була / не був, то батькам / особам, які їх замінюють, треба продовжити відвідування дитиною цього гуртка чи секції.

Буває так, що дорослі проєктують на дитину власні бажання, не реалізовані в дитинстві. Наприклад, записують доньку на балет, а сина на футбол тільки тому, що мама хотіла стати балериною, а тато любить дивитися ігри улюбленої футбольної команди. Спочатку дитина місяць-два наче із задоволенням відвідує заняття, а потім, імовірно, може від них відмовитися. І тоді батьки / особи, які їх замінюють, починають наполягати, що треба ще хоч трішки походити, що все гарно виходить... Та чи виправдано це? Заняття не повинні бути обтяжливою ношею. Визначальним тут має бути не те, що виходить, а що – ні, а наскільки обрана діяльність приносить задоволення.

«ЗИМОНЬКО-СНІГУРОНЬКО...»

МАРКОВАНИЙ ПРОСТІР ДИТСАДКА

Скільки разів ми робили гендерний або антидискримінаційний аналіз простору різних закладів освіти, і щоразу дивувалися – як у начебто звичайному фізичному просторі (основна будівля, підсобні приміщення, двір) можуть бути віртуозно «зашиті» вже знайомі нам стереотипні культурні меседжі. Вони наче і не впадають в око, діють дещо «фоново», але так само додають свої «цеглинки» у процес стереотипізації дитячої свідомості. І робиться це, передусім, за допомогою певних кольорів, образів і предметів, що стають наче невід'ємною частиною статевої належності. Такий підхід простежується і в зовнішньому, і у внутрішньому просторі дитсадка – тут створена певна зональність, що підсилює гендерну сегрегацію.

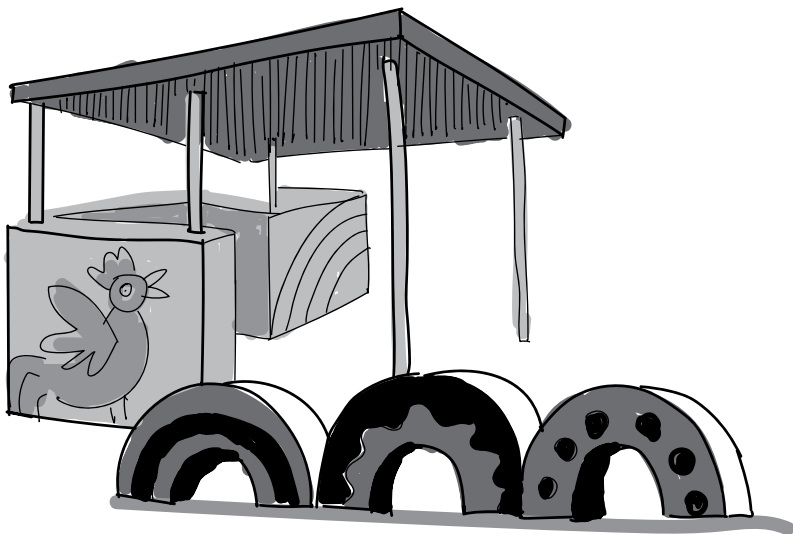
...Ось з-за паркану видніється основна будівля закладу дошкільної освіти. Для малят – це цілий світ! Щоб якимось прикрасити фасад і заодно розрізнити входи до різних груп, дорослі розмальовують його на свій смак – просто кольоровими смугами навколо вхідних дверей або навіть малюнками. Добре, якщо останні мають нейтральний характер – веселка, квіти, дерева, пташки, звірятка. Але часто зображують дитячих персонажів або антропоморфних істот. У такому випадку вкрай важливо намалювати осіб обох статей, бажано у пропорційній кількості та не у стереотипних ролях. Дитина, незалежно від статі, стану здоров'я, кольору шкіри, зовнішнього вигляду, повинна «знайти себе» на цьому фасаді, сприйнявши це так, що вона є бажаною, і її тут чекають.

Традиційно на прилеглий до будівлі території розміщені майданчики для прогулянок, на яких є павільйони, пісочниці, спортивні знаряддя, гойдалки, гірки, клумби тощо. Павільйони дорослі також розфарбовують, розмальовують на свій розсуд, тим самим передаючи і власні стереотипи. Як правило, персонажі чоловічої статі зображуються активними, рухливими, такими, що виконують відповідальну

роботу, фактично асоціюючись із соціальним світом. Жіночі ж образи, навпаки – пасивніші – найчастіше із квітами чи корзинкою у руках або в оточенні дитинчат тварин, що символічно «зчитується» як «злиття з природою». Чи не тому дівчатка часто усю прогулянку перебувають у статистиці, грають у тому ж павільйоні, а хлопчики активно освоюють увесь простір майданчика?

А якби діти бачили на павільйоні зображення, скажімо, поїзда, у якому їдуть і хлопчики, і дівчатка, причому різної зовнішності, з різним кольором шкіри, у тому числі з інвалідністю, то запам'ятали б, що наш різноманітний світ відкритий для всіх, і кожен та кожна можуть активно пізнавати його.

Часто буває так, що дорослі фарбують столики, лавочки, невеличкі будиночки у кольори рожево-червоних відтінків, а драбинки, макети машинок, паровозиків – у синьо-блакитну гаму. Окреме «статеве призначення» може мати навіть асфальт: «класики» – традиційна «дівчача» розвага – креслять біля клумби або десь у закуточку, тоді як машинки малюють на видному місці. Виходить, що дорослі, навіть не усвідомлюючи того, взагалі **ділять простір на такі собі «гендерні зони», де все синє – голосне, відкрите, динамічне – для хлопчиків, а все рожеве – затишне, «пухнасте», але статичне – для дівчаток.** Як результат, хлопчики і дівчатка часто граються окремо...

Заходимо до основної будівлі дитсадка і оглянемо деякі з його приміщень. Прямуємо коридором до групи. Перша кімната – роздягальня. На дверцятах шафок містяться різні зображення, і тут знову може «включитися» стереотипна свідомість дорослих: шафку, де роздягаються хлопчики, маркують, наприклад, машинками, літаками, гелікоптерами (а імена та прізвища пишуть синім кольором), а де дівчатка – ляльками, котиками, колисочками, брязкальцями (імена та прізвища пишуть червоним). Шафки є однаковими за призначенням і організацією (полички, гачечки, дверцята), але до тієї чи іншої статі їх міцно «прив'язують» кольором і зображеннями. Звісно, краще, аби маркування шафок було нейтральним – наприклад, всюди зображені квіти або звірі. А ще краще – малюнки, які б обрали самі діти.

Наступна кімната – кімната групи: тут діти граються і приймають їжу, тут проходять заняття. Сама група не розділена на «гендерні зони», але у цій кімнаті знаходяться різноманітні іграшки, від розташування яких безпосередньо залежить – будуть діти всотувати гендерні стереотипи чи ні. Про це ми з вами докладно поговоримо буквально за декілька сторінок.

Туалетна кімната складається з двох частин: умивальної і власне туалетів. Зональність тут, знов-таки, маркується кольором, а відповідними предметами-розділювачами є рушники, а також сидіння для унітазів чи горщиків (неважко здогадатися, які кольорові гама тут «у фаворі»).

Як бачимо, сам по собі простір може бути фактором сегрегації дітей за ознакою статі, причому далеко не завжди у цих зонах передбачається дійсно різна діяльність хлопчиків і дівчаток, а радше навпаки.

Змінивши маркування простору, ми змінюємо і саму зональність. Для цього необхідно урізноманітнити кольорове оформлення поверхонь і різних предметів у зовнішньому і внутрішньому просторі дитсадка, а також, наприклад, використовувати нейтральні зображення, які не асоціюються у дітей і дорослих (відповідно до стереотипів) з певною статтю.

- *На що схожий твій дитсадок?*
- *На будівлю. Велику таку, довгу. Сіру, як асфальт...*

ЗАСНІЖЕНІ ДЕРЕВА: ТВОРИМО КРАСУ

Зима. Надворі холодно і сніжить. У дитячому садочку тепло і за-тишно. Життя тут вирує, рухається своїм шляхом. Цікаво, що малюють, ліплять, які аплікації роблять діти взимку.

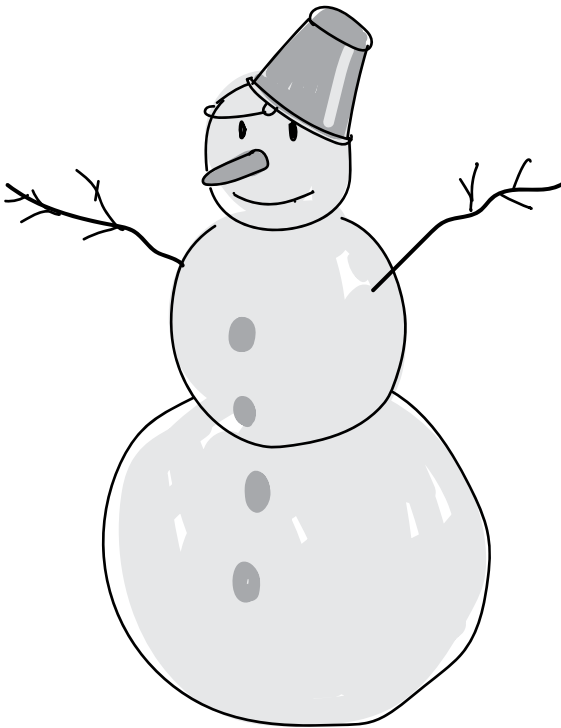
Наприклад, можна намалювати сюжетний зимовий пейзаж і зобразити на ньому діток, які хто що хочуть, те і роблять: борюкають-ся у снігу, з'їжджають із гірки, бігають, ліплять зі снігу чи відкидають його лопатками тощо. А оскільки під час малювання закріплюється ставлення до намальованого, деякі негативні моменти можна змінити на позитивні. Вихователь/-ка може розповісти захопиви історії про те, як усі разом гуляли й цікаво провели час. І, можливо, хлопчики чи дівчатка, які вважали, що хлопчики повинні дружити тільки з хлопчи-ками, а дівчатка – лише з дівчатками, змінюватимуть свою думку.

А якась дівчинка, яка стримувала себе і на прогулянці мало ру-халася (бо їй весь час говорили, що треба бути спокійнішою), стане поводитися більш активно і підійде до зграйки хлопчиків (їй дуже хоті-лося і свої санчата приєднати до «паровозика» та разом з усіма з'їхати з невисокої гірки, адже це так весело, і вона насправді вміє і не боїться цього). Ситуацій, у яких бажано скоригувати поведінку дітей чи об'єд-нати їх, може бути багато.

Окрім сюжетних малюнків про зиму, обов'язково згадується Но-вий рік, виготовляються ялинкові іграшки з пластиліну, паперу та інших матеріалів, паперові сніжки і сніжинки тощо. Діти готують подарунки для Дідуся Мороза чи Святого Миколая – розфарбовують, домальо-вують деталі іграшки (машинки, ляльки, літака, кошенятка, кораблика, цукерки, сніговика, ведмедика, рукавички). Зазвичай обираються ма-кети тих іграшок, якими діти реально граються чи хотіли б гратися. До-рослим бажано уважно відслідковувати, що саме обирають хлопчики

і дівчатка. Якщо це виключно гендерно марковані іграшки, то на це краще відреагувати, організувавши, наприклад, гру-заняття, де дитина предметно матиме справу з тим, на що раніше не звертала уваги.

Якщо дорослі навчаться помічати стереотипні вияви і на заняттях з малювання, ліплення чи аплікації стануть показувати дійсно різноманітні взірці, то діти від цього тільки виграватимуть: розшириться простір для особистісного розвитку кожної дитини, розкриватимуться таланти, яскравішими стануть щасливі моменти.

ЧОГО НАВЧАЮТЬ У САДОЧКУ

Зробивши при розгляді попередньої пори року огляд чинних програм розвитку дітей раннього та дошкільного віку, ми не можемо обійтися без гендерного аналізу різних занять, що базуються на цих програмах. Тим більше, саме на заняттях вихованці/-ниці проводять левову частину свого часу у дитсадку.

Математика

Навчальний контент цього заняття, загалом, є гендернонейтральним. Але ми на власні очі бачили, як відбувається передача гендерних стереотипів під час проведення заняття:

– Софійко, не хвилюйся. Математика дівчаткам не так потрібна, як хлопчикам.

– Захар і Єгор, старайтеся – вам без математики не прожити!

Це вияв «класичного» стереотипу про те, що:

а) точні науки краще даються чоловікам (насправді **математичні досягнення вищі в тих, у кого «інвестують» достатньо часу, зусиль і грошей, і хлопчиків серед таких дітей дійсно буде більше, бо через той стереотип педагоги і батьківство «інвестують» згадані ресурси охочіше саме в хлопчиків**),

б) більше потрібні саме їм (що потрібно, а що ні, багато в чому базується на тих самих математичних досягненнях – див. пункт а).

Пригадаймо лише один факт: ЗНО з математики в 11 класі є обов'язковим для всіх дітей... Тож, гендерним стереотипам не місце на математиці.

Музичне мистецтво

Це заняття дуже подобається дітям. Вони всі з радістю співають, танцюють, грають у рухливі ігри. Але нерідко можна спостерігати, як музична/-ий керівниця/-к ненав'язливо і ненавмисно спонукає до розвитку співочих та танцювальних навичок саме дівчаток. Це друга сторона вже знайомого нам з математики стереотипу: усе «неточне» (як, наприклад, мистецтво) більше «підходить» для жіночої статі.

При цьому, **якщо добре співає чи танцює хлопчик, його талант часто ставиться вище дівочого, тобто досягнення хлопчиків оцінюються вище, ніж дівчаток.**

Пам'ятаємо, що дитина будь-якої статі може досягти успіху, якщо створити відповідні умови для її розвитку, і відправляємося на фізичну культуру.

Фізична культура

– Микитка, ти що, боїшся висоти? Ти ж хлопчик! – бідкається фізична керівниця.

– Ну, бачиш, подолала аж дві драбинки! Молодець, Алінка! – підхвалює дівчинку фізична керівниця. – А ти вчись, Микитка!

На заняттях з фізичної культури так само можуть формуватися стереотипні уявлення. Вважається, що хлопчик неодмінно має бути фізично добре розвиненим (сила, спритність, швидкість), а для дівчинки і дві драбинки добре. Але ж очевидно, що фізичний розвиток не залежить від статі дитини – між хлопчиками рівень фізичного розвитку дуже різниться, так само, як і між дівчатками. Усе залежить від успадкованих фізичних параметрів і того, займаються з дитиною фізичним розвитком чи ні.

Підхід, продемонстрований фізичною керівницею, формує у дітей стереотип, що **дівчатка немічні (проте цілком можуть залишатися такими), а хлопчики неодмінно мають бути сильними, спритними і швидкими. При цьому байдуже, якими вони є насправді – мусять, і все! І, окрім стереотипів, точно чекайте на хлопчачі комплекси і страхи...**

До цього спонукає і обладнання: для дівчаток «приберігають» червоні м'ячики, скакалки, обручи, для хлопчиків – сині. Колір діє як каталізатор: оскільки синій вважається «хлопчачим» кольором, коли хлопчик отримує відповідне обладнання, це спрацьовує як «заклик» поводитися як «справжній» хлопчик. Тобто, певна дія «склеюється» з певним кольором і стає таким собі поведінковим зразком для представників чоловічої статі (синій колір – хлопчик – активність).

Вихід із цього дуже простий – фізичний розвиток потрібен усім рівною мірою! Тож хваліть дітей за їхні успіхи і досягнення (навіть дуже маленькі) і ніколи не порівнюйте дитину ні з ким. А обладнання нехай буде різнокольоровим і дістається рівної мірою кожній дитині.

ЧИ ВСІ ІГРАШКИ ДЛЯ ВСІХ?

– Ні, усі машинки у нас стоять у цьому кутку, – сказала Людмила Анатоліївна Валерії.

– А чому не можна посадити ляльку у машинку і поставити на полицю? – запитала дівчинка. – Вона буде водійкою.

«А й справді, чому?» – подумала вихователька, а вголос відповіла:

– Гарзд, давай так і зробимо.

Дуже часто іграшки в ігрових зонах групи розташовуються згідно з приналежністю до якоїсь категорії. Наприклад, ляльки – до ляльок, посуд – до посуду, транспорт – до транспорту. Таким чином вихователі/-ки нібито навчають дітей групувати предмети (овочі, фрукти, меблі, транспорт тощо) і ставити їх на свої місця.

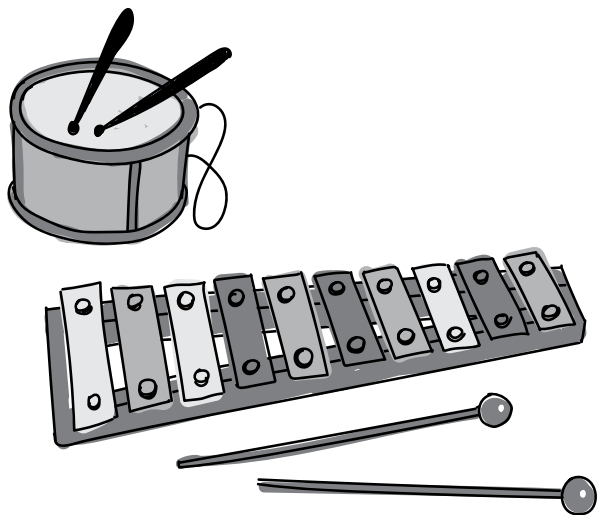
На перший погляд може здаватися, що всі діти граються усіма іграшками. Для того, щоб побачити відмінності, усього лиш треба уважно поспостерігати за ігровими зонами (як тими, що на шафі, так і тими, які розташовані у загальному просторі групи), що ми і зробили.

Назви зон даємо умовні, щоб було зрозуміло, що там знаходиться.

Зона музики

Тут можна побачити різні музичні інструменти. Зазвичай, вони розміщуються так, щоб діти не змогли їх самотійно дістати. Їх дають тільки тим дітям, які з більшою вірогідністю їх не зламають (так званім слухняним), тому найчастіше музичні інструменти дістаються дівчаткам. Стереотип, що музикою повинні займатися саме представниці жіночої статі, звісно, теж працює.

Музика розвиває слух, почуття ритму, мовленнєві здібності, сприяє естетичному вихованню. Тому, всупереч усталеній практиці, будь що треба зробити так, аби музичні інструменти могли брати всі охочі.

Зона ляльок

У цій зоні можна побачити ляльок, відповідні одяг і меблі, візочки, колісочки... І все це представлено переважно у рожевих, червоних або інших яскравих тонах. Це ще одна гендерна «склейка»: рожевий колір – дівчинка – лялька (читай розвиток навичок поведінки з немовлятами). Усе це розташовано низенько на полицях або взагалі на підлозі (за нашими спостереженнями, так нерідко розташовують все, що «призначено» дівчаткам). Хлопчики дуже рідко заглядають у цей куточок. Вони, може, і хотіли б, але тема ляльок так міцно «прикручена» до жіночої статі, що вони соромляться та бояться насміхань.

Часто ляльки дівочої статі «відвідують» перукарні, магазини, пошту (тобто, ведуть «жіночий» спосіб життя відповідно до поширених стереотипів), і дуже рідко, скажімо, транспорт чи куточки, присвячені пожежній безпеці або рятувальній службі.

Як варіант, можна не саджати ляльок в якийсь окремий куточок, а розмістити їх рівномірно по всіх ігрових зонах. Важливо дати лялькам різний за кольорами та професійною приналежністю одяг. І вчити гратися з ними усіх без винятку, незалежно від статі.

Зона транспорту

У цій зоні можна побачити машинки, гелікоптери, трактори, танки, екскаватор та інші іграшки. Зона часто має відтінки синіх чи зелених кольорів. Транспорт виставляється вздовж шафи або килима, захоплюючи, таким чином, багато простору.

Цей простір на килимі (а потім і у дорослому житті) усіма сприймається як чоловічий: хлопчики тут галасують, сперечаються, моделюють ризиковану поведінку у відповідних іграх. Дівчатка у цей момент перебувають з ляльками у своєму куточку... І чи вдасться їм вибратися з нього потім у реальному житті – велике питання.

Як запобігти стереотипним життєвим траєкторіям? Простий експеримент довів: якщо об'єднати цю зону з попередньою та дещо урізноманітнити кольори (або підібрати іграшки пастельних тонів), діти залюбки граються разом, домовляються про все самостійно і навіть не галасують.

Зона конструювання

Зазвичай, це різні кубики та конструктори. Діти тут граються разом, але чим старше група, тим частіше хлопчики намагаються «витіснити» дівчаток (у той самий куточок з ляльками).

Скоріше за все, спрацьовує сприйнятий стереотип, що інженерні, будівничі та інші, пов'язані з конструюванням і винахідництвом професії, то, передусім, чоловіча сфера, а дівчатка – вони ж майбутні мами (те, що хлопчики, цілком можливо, колись стануть татами, є ледь не найстрашнішою таємницею дошкільної освіти).

Саме час підказати дітям, що кожний і кожна можуть обрати будь-яку професію, і це може зняти означену напругу в групі.

Зона дидактичних ігор

У шафі розміщені різні розвиваючі та дидактичні ігри, також розмальовки, дитячі книжки з картинками. Доступ до цієї зони вільний, виховательки/-лі спонукають гратися у такі ігри всіх дітей, що в реальності і відбувається.

А ось самі ігри інколи можуть формувати стереотипи. Наприклад, коли на картинці зображено хлопчика, який займається спортом, і дівчинку, яка готує їжу. Або, скажімо, у дидактичній грі «Мама і дитинча», де треба співвіднести маму і її дитинку (тигрицю і тигреня, ведмедицю і ведмежа тощо). Цікаво, що самі картинки не повідомляють, зображені на них самки чи самці (окрім, можливо, левів та левиць). Тобто, авторському колективу, який працював над грою, навіть на думку не спало, що поруч з дитиною може перебувати батько-самець, тож звідси і назва гри. Творчі вихователі/-ки, звісно, розберуться що до чого, і, сподіваємося, урізноманітнять персонажів (корисно не тільки «залучити» татів, а й інших родичів дитинчат) та перейменувати гру (наприклад, на «Знайди дитинча»).

- Усе, що казала вихователька, ми робили. Якщо діти все роблять правильно, то в кут нас не ставлять. Ми граємося, весело галасуємо, але коли скажуть «Тихо!», то ми тихо... А коли всі знову кричать, то і я кричу...

Зона безпеки життєдіяльності

У цій зоні знаходиться стіл, на якому представлено макет міста з дорогами, світлофорами, машинами, будинками та людьми у вигляді фігурок. Тут може знаходитися рятувальна служба, висіти форма пожежного, поліцейського та бути представлені ігровий вогнегасник, пістолети, свисток, наручники, поліцейська машина. Часто можна побачити зображення хлопчика у костюмі однієї з цих професій. Не дивно, що саме хлопчики дуже люблять тут гратися (наслідок тих самих стереотипів щодо професій) і відганяють дівчаток.

Звісно, за цим варто слідкувати і пропонувати дітям спільні активності – гратися разом, пробуючи себе в різних професіях, спільно вивчати правила безпеки, саджати за руль машинок як чоловічих, так і жіночих персонажів.

Інші ігрові зони

У групі також можуть бути й інші ігрові зони, наприклад: магазин, ферма (з фігурками тварин), пошта, лікарня тощо. Ці зони є куди більш нейтральними, людські зображення тут, як правило, відсутні. За нашими спостереженнями, діти різної статі тут проводять час приблизно порівну. Єдине, що загрожує цій «ідилії» – стереотипний розподіл ролей, що іноді може трапитися при організації сюжетно-рольової гри дорослими.

«ЗАТАНЦЮЄ, ЗАСПІВАЄ ЗИМОНЬКА!»: СВЯТА ЗИМИ

Із приходом зими прийшли і такі чудові зимові свята – чарівні і таємничі...

День Святого Миколая

Це перше з низки зимових свят. Але воно не для всіх. А тільки для тих, хто якось долучені до християнства чи щонайменше християнської картини світу. Бувають випадки, коли саме з релігійних причин у групі трапляються певні непорозуміння, зокрема сегрегація дітей. І тут варто пояснити, що є різні релігійні погляди, але це не має заважати усім нам товаришувати і поважати одне одного.

Нерідко можна почути від виховательки/-ля: «Святий Миколай приносить подарунки тільки слухняним дітям. Тож, хлопчики, беріть приклад з дівчаток, а то нічого не отримаєте».

Усіх дівчаток стереотипно об'єднали в одну групу «слухняних», а всіх хлопчиків так само стереотипно в іншу – «неслухняних» (хоча наче всім має бути зрозуміло, що і ті, й інші виявляють різну поведінку). Але ж у підсумку подарунки отримують усі діти, навіть «показово неслухняні», що підважує саму педагогічну виховательську стратегію, нівелюючи цей міфічний зв'язок між поведінкою дитини і наявністю подарунка.

Свято Нового року

Сценарії до Свята Нового року, загалом, не мають дискримінаційного контексту, іноді навіть навпаки – «лікують» від дискримінації.

Одного разу довелося особисто побачити, як хлопчик, у якого не було батька, і який завжди страждав через це, під час свята радісно «вибухнув»: «Мама, ура! Снігуронька як і я, без тата³⁹. Значить я – нормальний!».

Але бувають і винятки. Поширеним є сценарій, коли, скажімо, Баба Яга краде Снігуроньку, а принц повинен її врятувати. Знову те саме: жінку викрадають як якусь річ, і лише чоловік може «навести лад»

³⁹ За народним фольклором, Снігуронька живе з дідусем (тобто, є або сиротою, або знаходиться під опікою). Згадується, що в неї є мати (Весна), а от про батька не згадують ніколи.

(добре, що хоч не додумуються до варіацій розвитку подій на кшталт «...і жили вони довго і щасливо»). Пропонуємо не використовувати таку або подібну модель сценарію – задля інтриги можна вкрасти ялинку, подарунки, посох, але не людину. Якщо в групі є діти інших національностей, добре святкувати Новий рік і за іншими традиціями, в інший час – чи хоча б згадувати про це і вітати дітей.

Різдво

Ще один «класичний» сценарій за християнськими мотивами, що рясніє сценками про ангелів та народження Христа. Мета та завдання, які щодо цього свята поставлені перед виховательським складом, можуть стати причиною дискримінації по відношенню до дітей інших віросповідань:

«Мета: розвиток у дітей дошкільного віку стійкого інтересу до української народної культури, виховання духовності і формування естетичної свідомості дошкільників в процесі ознайомлення з народним святом Різдва Христовим та Колядою.

Завдання: виховувати у дітей відчуття причетності до української культури, суспільства. <...> І сьогодні, мої возлюблені, вознесімо свої святі молитви до Святого Миколая-Чудотворця і до нашого Бога Ісуса Христа.»⁴⁰.

Заклад дошкільної освіти – це світська установа, в якій релігія може фігурувати точково лише як культурне явище, а не як сакральний феномен. Ритуал молитви точно не вписується у задані рамки...

Свято Масляної

Проводиться тільки у старшій групі. Самі сценарії та свято вкрай рідко несуть стереотипні меседжі. Ось один з прикладів – гра «Подоланочка»: «У цю гру із задоволенням граються дівчатка. Одна дівчинка буде за Подоланочку. Вона стає в коло. Інші оточують її, беруться

---

⁴⁰ Івлева Н.В. Свято Різдва для дошкільників // Режим доступу: <https://cutt.ly/LkvAmkQ>.

за руки, водять хоровод і співають...»⁴¹. Як бачимо, гра «призначена» лише дівчаткам, хоча практика чутливих виховательок/-ів підказує, що в цю гру із задоволенням грають усі діти.

Наприкінці свята всі їдять принесені з дому млинці. Виховательки/-лі завжди допитуються, ким саме вони спечені, і у 99 % випадків дівчатка відповідають: «Це ми з мамою (бабусею)», а хлопчики: «Мама (бабуся)».

Ми жодного разу не чули про участь тата, але сподіваємося, що такі випадки все ж бувають. У будь-якому разі, пролиття світла на практику приготування млинців закріплює стереотипне уявлення, що домогосподарство – суто жіноча справа.

---

⁴¹ Наприклад: <https://cutt.ly/HkvSqE4>.

ПЕРЕТВОРЮЄМО СЦЕНАРІЙ «НОВИЙ РІК»

У сценаріях свята «Новий рік» є три основні моменти, які можуть призвести до певного «знецінення» дівчаток, гендерної сегрегації та подальшої дискримінації. Тож спробуємо зробити його більш чутливим.

Ролі

Дівчатка, в основному, виконують пасивні ролі зразкових персонажів, а якщо роль все ж є активною (як, наприклад, розбійниці), то червоною ниткою усюляко наголошується, що дівчинка не повинна такою бути. Обрати роль «класичної принцеси» видається безпомилковим рішенням.

Хлопчики ж, навпаки, виконують активні ролі усього можливого спектру – від негативних до позитивних – і всюди вони приймають рішення, виявляють сміливість і рішучість, нападають і захищають (тих самих принцес). Роль ведмедів, наприклад, завжди довіряють хлопчикам, а про ведмедиць на сцені дитсадка, відверто кажучи, ми взагалі ніколи не чули...

При підготовці до свята запитайте дітей, ким би вони хотіли бути насправді. **Лише виходячи з побажань дітей щодо ролей і варто укладати сценарій, а не навпаки.** Звісно, уникаючи стереотипної поведінки персонажів (замість пасивної Мальвіни можна обрати, наприклад, активну Жінку-кішку з «Героїв у масках» – діти будуть у захваті!) і сегрегації за статтю.

Костюми

Так, костюми залежать від ролей, але традиційні вимоги до зовнішнього вигляду дівчаток від початку ставлять їх у нерівне становище

із хлопчиками. Останні невігадливо вбралися – і годиться, а дівчаткам (читай їхнім мамам) треба докладно продумувати свої образи, щоб з'явитися чепурними та ще в родинних прикрасах, і свято Нового року дуже покаже у цьому сенсі. Такий підхід лише відтворює стереотип про «схибленість» представниць жіночої статі на своїй зовнішності.

Вбрання дівчаток не завжди зручне, тому вони не можуть вільно рухатись, повноцінно брати участь в естафетах та розвагах. Тож знову залишаються «за бортом» активної діяльності. Ми були свідками випадку, коли дівчинка у бальному платті все ж спробувала взяти участь у загальній естафеті та застрягла у м'якому тунелі. Дитина отримала стрес замість задоволення. Чого не скажеш про хлопчиків, які в усіх змаганнях вийшли переможцями і були дуже щасливі зі своїх досягнень.

Аби такого ж не сталося у дорослому житті, пропонуємо не вимагати від дітей якихось особливих, а тим більше складних, нарядів, бо не в цьому ж справа. Краще дайте їм можливість насолодитися святом і разом пограти в активні ігри. А якщо хтось хоче продемонструвати красиве вбрання, можна окремо влаштувати показ мод, до участі в якому запросити і дівчаток, і хлопчиків.

- На Новий рік я була Бабото Ягою.
Мені не подобалася хусточка на
моїй голові. Подобався тільки
костюм – там були намальовані
павучки і павутиння...

Насилля на Новий рік

Дуже часто саме у святі Нового року можна побачити чимало сцен насилля, що ведуть до знецінення дівчаток та можуть навіть призвести до трагічних наслідків у дорослому житті. Йдеться про випадки,

коли Снігуроньку викрадає Баба Яга, Чахлик, Дракон або ще хтось. Найгірше, що вона навіть не пручається, не намагається якось врятуватися, а просто сидить і чекає на когось, хто її врятує. Виявляється, що вкрати чи образити жінку нескладно і цілком можна, вона сама нічого не вартує, бо навіть не чинить спротив. Ми впевнені, що ви розумієте усю небезпеку цього меседжу, а «всотують» його всі – і дівчатка, і хлопчики.

Останні «відточують» інші моделі поведінки. Коли вони герої, які врятували принцесу чи ту ж Снігуроньку – тут все зрозуміло – здобудуть загальну шану і повагу. Але хлопчиків похвалять навіть у випадку, коли, за сценарієм, їхній негативний персонаж наприкінці просить вибачення. А от чи не засвоять у такому разі ці хлопчики, що все, навіть насилля, зійде з рук, варто лише вибачитися – відкрите питання...

Вихід простий! Не включайте до сценарію ніяких сцен насилля – не треба нікого викрадати! Створіть сюжети з активними іграми, об'єднаними командами, розвагами, залучайте до участі у святі батьківство (яке у душі ще теж діти). А у перервах нехай діти, якщо бажують, читають новорічні віршики⁴² про зиму (вони, до речі, є дуже нейтральними).

*Лунає кришталевий дзвін –
Запрошує на свято він!
Запрошує в садок усіх,
Нехай лунає в залі сміх!*

---

⁴² Наприклад: <https://cutt.ly/0kZVQN0>.

СЮЖЕТНО-РОЛЬОВІ ІГРИ: ЧИ ВСЕ ТАК ПРОСТО?

Сюжетно-рольова гра є провідним елементом освітнього процесу в закладі дошкільної освіти.

Граючи в неї, діти ніби «приміряють» на себе різні ролі, відтворюють дії дорослих, взаємини між ними, і, на жаль, можуть закріплювати стереотипні поведінкові моделі. Як це відбувається? Нумо розбиратися разом.

Сюжетно-рольова гра «Дитячий садок»

– Я хочу бути вихователем у грі, – сказав маленький Ясик, відповідаючи на запитання виховательки.

– Ти що таке кажеш! – заперечила Тетянка, яка завжди усе знала, – у дитячому садку не буває чоловіків. Дітей жінки виховують!

Вихователька замислилася, а потім розповіла дітям, що працювати потрібно там, де подобається, незалежно від того, якої ви статі.

– Звісно, Ясику, будеш вихователем. А ти, Тетянко, можеш бути фізичною керівницею. Хочеш? Ти ж любиш грати у футбол.

Під час сюжетно-рольової гри «Дитячий садок» діти зазвичай виконують такі ігрові ролі: лікарка, медична сестра, вихователька, музична працівниця, фізичний керівник, помічниця виховательки (няня), кухарка, праля. На ці ролі обирають дівчаток (окрім, як правило, фізичного керівника).

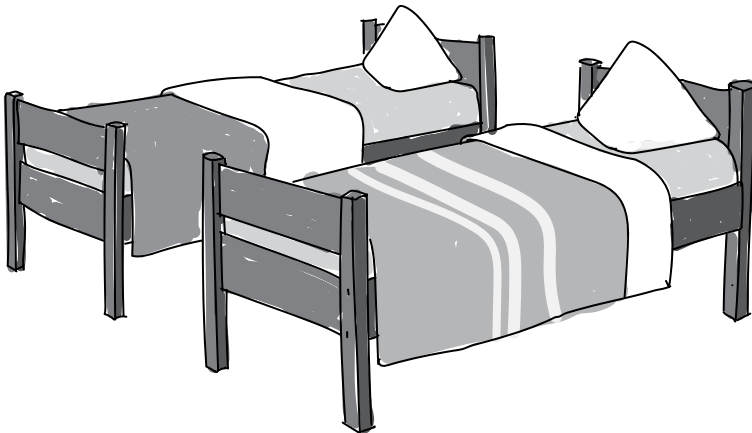
Сюжети, які розігруються дітьми, можуть бути такими: «Зарядка в дитячому садку», «На прогулянці», «На музичному занятті», «На фізкультурному занятті», «Огляд лікарки», «Робота кухаря в дитячому садку», «Робота в пральні дитячого садка» та інші.

Які ж ігрові дії виконують діти? Наприклад, вихователька приймає дітей, грає з дітьми, проводить заняття. Фізичний керівник проводить ранкову зарядку, фізкультуру. Помічниця виховательки (няня) надає допомогу виховательці у підготовці до занять, отримує їжу, прибирає групу. Лікарка оглядає дітей. Медсестра вимірює температуру, перевіряє чистоту груп, кухні. Кухарка готує їжу, видає її няням. Праля перебілизну, сушить, гладить, видає чисту білизну няні.

Які стереотипні моделі поведінки засвоюють діти – не важко здогадатися, виходячи з діалогу дітей. Мати – це жінка, у дитячому садку так само працюють, в основному, жінки, ролі в сюжетно-рольовій грі дають переважно дівчаткам, тож догляд за дітьми – це жіночий обов'язок. А хлопчиків фізично розвивають краще, тож роль фізичного керівника ледь не для кожного з них підходить.

Очевидно, такий підхід є дискримінаційним і може призвести навіть до руйнування деяких дитячих мрій. Що можна зробити? Усе просто. Дайте можливість дітям обирати ролі за бажанням. А до виконання так званих «жіночих» ролей (догогляд за дітьми, прибирання, готування їжі) ненав'язливо мотивуйте хлопчиків.

Сюжетно-рольова гра «Транспорт»

У цій грі дівчаткам зазвичай дістаються ролі пасажирок або кондукторок. Хлопчики ж грають ролі водіїв таксі, вантажних машин, автобусів, тролейбусів, трамваїв і поїздів, а на додачу – механіків, заправників та поліцейських.

Розподіляючи ролі таким чином, ми знов-таки передаємо дітям гендерні стереотипи щодо професій, які начебто найкраще «підходять» жінкам і чоловікам. **Дівчаткам дістаються пасивні другорядні ролі, не пов'язані з прийняттям рішень** (як-от пасажирка), **а також ролі обслуговуючого персоналу** (наприклад, кондукторка). **Хлопчикам частіше дають ролі, які символізують статусність і передбачають прийняття рішень, відповідальність, фізичний розвиток і орієнтацію в просторі.**

Щоб запобігти гендерній дискримінації і формуванню стереотипних уявлень у дітей, достатньо просто розподіляти ролі та організувати гру так, щоб не спиратися на їхню стать, тобто надавати усім дітям можливість приміряти на себе увесь спектр професій.

Сюжети ігор можуть бути такими: «Будуємо автобус», «Ремонт машин», «Вантажна машина везе меблі у новий дім», «Продуктова машина везе продукти (до магазину, дитсадка, лікарні)», «Везу пасажирів / пасажирок на вокзал» тощо.

А такими можуть бути ігрові дії дітей. Водій або водійка таксі доставляє пасажирка/-ку до місця, бере гроші за проїзд, допомагає покласти багаж. Водій або водійка керує автобусом, подає сигнал, усуває неполадки, робить зупинки, оголошує їх. Кондуктор або кондукторка продає квитки, перевіряє проїзні квитки, стежить за порядком у салоні. Пасажири та пасажирки сідають у транспорт, купують квитки, виходять на зупинках, поступаються місцем тим, кому це потрібно, допомагають комусь вийти, дотримуються правил поведінки, спілкуються. Механіки/-ні (хлопчик і дівчинка) проводять ремонтні роботи, перевіряють стан машини перед поїздкою. Заправниці/-ки (хлопчик і дівчинка) заливають бензин, беруть гроші. Поліцейський або поліцейська регулює рух, перевіряє документи, стежить за дотриманням правил дорожнього руху.

Сюжетно-рольова гра «Сім'я»

– Ні! Тато каже, що то жіночий клопіт їсти готувати, дітям носи витирати та господарство доглядати, – насупившись, відповідає Миколка виховательці на її прохання допомогти Марійці прибрати посуд.

На жаль, підтвердження стереотипним словам свого тата хлопчик може знайти і в сюжетах, які можуть розігрувати діти при організації сюжетно-рольової гри «Сім'я», наприклад: «Ранок (обід, вечір) у сім'ї», «Тато – добрий господар», «Мама укладає дітей спати», «Допомагаємо мамі прати білизну (прибирати, готувати)», «Гості», «Свята в сім'ї: мамин день, Новий рік, день народження» тощо.

Які ж ігрові дії виконують при цьому діти? Мама збирається і йде на роботу, повертається з роботи додому, готує вечерю, спілкується зі своїми дітьми і чоловіком, допомагає бабусі, укладає дітей спати. Мама-домогосподарка: збирає і проводить дитину в дитячий садок, а чоловіка – на роботу, доглядає за молодшою дитиною (лялька), прибирає в будинку, готує їжу, зустрічає дитину з дитячого саду, чоловіка – з роботи, годує їх, спілкується, укладає дітей спати. Тато збирається на роботу, відводить дитину в дитсадок, йде на роботу, забирає дитину з дитсадка, допомагає дружині у помешканні (щось ремонтує), грає з дітьми, спілкується, відпочиває. Бабуся збирає і проводить онуків у дитячий садок та школу, прибирає в будинку, готує обід, пече пиріг, грає з онуками, дає поради. Дідусь допомагає бабусі, татові, читає газети, журнали, дивиться телевізор, грає з онуками, спілкується з сусідами. Старша донька допомагає бабусі готувати їжу, мити посуд, прибирати в будинку, прасувати білизну, грає і гуляє з молодшою сестрою, спілкується.

Як бачимо, в ігрових діях простежуються ті самі стереотипні моделі поведінки: жінки, в основному, займаються хатніми справами і доглядом за родиною, чоловіки – добувачі, помічники жінок (а не виконувачі) у хатніх справах. **На відміну від чоловічих сімейних ролей, у жіночих взагалі не прописаний відпочинок як такий.**

Якщо залишити все так, як є зараз, то закріплення цих стереотипних моделей у майбутньому може обернутися дискримінацією, булінгом і навіть насиллям у родині. Пропонуємо організувати гру все ж у більш сучасному нестереотипному ключі, коли обов'язки розподі-

ляються порівну, відпочивають усі, а, скажімо, бабуся і дідусь ведуть більш активний спосіб життя.

Наприклад, тато готує сніданок, мама – обід, а вечерю разом готують ті, хто раніше звільняються від своїх справ; усі члени сім'ї спілкуються одне з одним (розповідають за вечерею як пройшов день, обговорюють плани на завтра, грають у ігри, висловлюють взаємну підтримку), дідусь з онуком печуть, бабуся вивчає англійську мову (а онук їй допомагає), білизну пере машинка, а розвішувати її може будь-хто з тих, хто вільні.

Зазначимо, що сюжетно-рольова гра «Сім'я» є однією з найбільш улюблених серед дітей, а також дуже вживаною у програмному матеріалі закладів дошкільної освіти і виховательському досвіді. Методики проведення гри, її зміст та ігрові матеріали, педагогічні поради, що містяться у таких матеріалах, є доволі різними, а сама ідея гри створює велике поле для імпровізації. Враховуючи важливість гри, щоб глибше показати процес перетворення її «класичної» версії на гендерно-чутливу, ми зупинимося на ній детальніше далі.

ПЕРЕТВОРЮЄМО СЮЖЕТНО-РОЛЬОВУ ГРУ «СІМ'Я»

Гра в сім'ю має на меті розвинути у дитини інтерес до ігрової діяльності та ігрові вміння, сприяти формуванню позитивних взаємин між дітьми, закріпити знання дітей стосовно членів родини та їхніх обов'язків, вчити допомагати їм та піклуватися про рідних, виховувати любов та повагу до близьких.

На знайомому дітям «сімейному матеріалі» легко залучити дітей до ігрової взаємодії, показати різноманіття сімей, пояснити обов'язки у родині та їх розподіл. Разом із цим, гра у сім'ю може допомогти дитині з раннього віку зростати вільною, розуміючи, що вона має здійснювати особистий вибір своєї сімейної ролі, кола обов'язків і можливостей, враховуючи й інтереси оточуючих і гармонійно поєднуючи їх із задоволенням власних потреб.

Для цього важливо створювати умови для заохочення дітей до різних видів діяльності, якою зазвичай займаються в сім'ї. Це може бути виконавча, обслуговуюча, інструментальна, творча, керівна діяльність, і всі ці різновиди мають сприйматися дітьми як рівноцінні. При цьому важливо індивідуально підходити до заохочення дитини, відзначати її успіхи, орієнтуючись не на роль, яку вона виконує («Ось який мудрий у нас дідусь Сашко», «Марійка – така турботлива матуся» тощо) – набагато важливіше заохотити і акцентувати увагу на позитивних виявах самої дитини («Добре Галю, що ти принесла стільці!», «Тимур, ти гарно розклав посуд» тощо).

Практично завжди гра передбачає *підготовчу частину* – читання дітям оповідань на тему «Сім'я», розгляд ілюстрацій, проведення міні-ігор. Варто обрати зміст, який цікавий для всіх дітей, що не нав'язує відразу готові уявлення про родину і сімейні ролі, а змушує міркувати, звертаючись до власного досвіду.

Вважаємо, що не підійдуть для підготовки дітей до гри у сім'ю оповідання і казки про маму-підлувальницю, ігри «Моя домівка», «Малюк і матуся». Це автоматично робить тему орієнтованою виключно на дівчаток, а для хлопчиків нецікавою, бо вони не бачать свого майбутнього «дорослого» місця у родині. Натомість, **корисними будуть книжки, що розповідають про різновиди сімей (бездітні, ті, що виховують одну або двох дітей, багатодітні; з обома батьками та ті, де є тільки мама чи тато; рідні і прийомні; багатопокілні** тощо), як-от «Їжачок Пуф шукає нову родину».

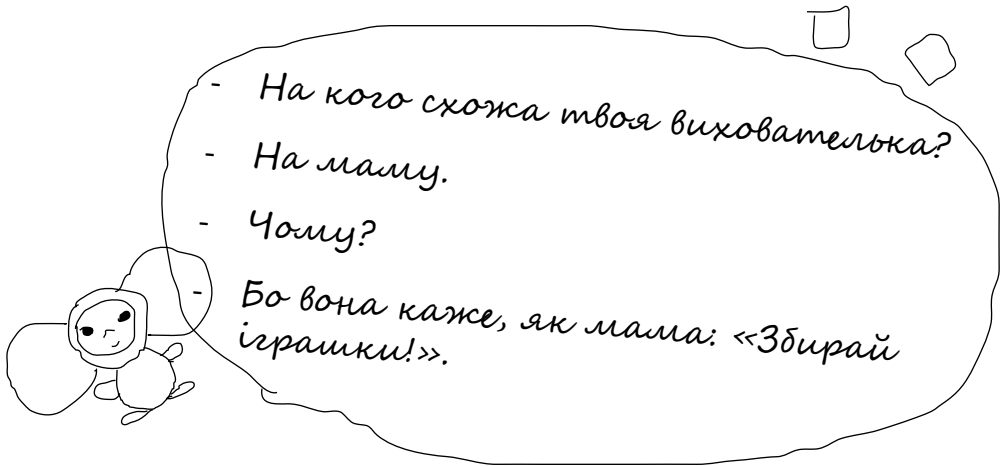
Розгляд родинного фотоальбому, бесіди про родину також можуть входити до підготовки до гри. Але чи варто їх обирати, вихователь/-ка вирішує, враховуючи почуття дітей, які втратили рідних батьків або виховуються одним з батьків чи сім'ями, що проходять крізь розлучення.

Безпосередньо перед початком гри дорослий спілкується з дітьми, заохочуючи їх розповісти про те, із ким вони живуть, як звати їхніх батьків / осіб, які їх замінюють, де і ким вони працюють, які обов'язки виконують у сім'ї. Це слухна нагода для кожної дитини заявити про власну родину, показати її звички та побут, а для виховательок/-лів – донести до дітей думку, що сім'ї можуть бути зовсім різними, але всі вони важливі і заслуговують на повагу. Необхідно, аби дитина зрозуміла цінність і переваги саме власної родини. Для цього потрібно заохочувати до розповіді, уважно вислуховувати, давати позитивні оцінки тому, що дитина знає про свою родину так багато.

Початок гри пов'язаний із обладнанням ігрового простору, тобто створенням для «родини» затишного житла. Вихователь/-ка пропонує всім дітям пограти з ляльками, «створити сім'ю», обладнати будиночок, у якому мешкатимуть ляльки. Діти заохочуються до розставлення меблів, обладнання кімнат, кухні, ванної тощо. Гра спонукає дітей до творчого відтворення в грі побуту власної родини. До її проведення залучається велика кількість ігрового матеріалу (ляльки, меблі, посуд, ванна, будівельний матеріал, іграшки-тварини тощо).

Суттєво при обладнанні кімнат навчати дітей виявам взаємної турботи, принципу «всі роблять усе». Слідуючи цьому принципу, заохочуємо спільну діяльність дітей (допомагаємо одне одному, робимо справи разом, усі беремо участь).

Необхідно звернути увагу на ризик щодо дискримінації деяких дітей за майновим станом чи, скажімо, за етнічною приналежністю або релігійними переконаннями.

Наприклад, може виявитися, що в домі дитини немає телевізора, комп'ютера (ноутбука, планшета), пральної чи посудомийної машини, обладнаної ванни чи вбиральні, навіть меблів. Для того, щоб такі діти не почувалися розгублено, можна обирати для гри простий побут, що слугує виключно для подальшого розгортання ігрової дії. Разом із цим, варто пояснити дітям, що в різних родин побут може бути різним, і це нормально.

Якщо в групі виявиться, наприклад, дитина з родини, яка належить до національних меншин, можна всім разом обладнати відповідну «кімнату», де можуть по-черзі «пожити» усі діти, знайомлячись із традиціями родини.

Наступний етап гри – надання вихователем/-кою ігрового прикладу дітям. Часто це виглядає так: дорослий бере на себе роль *мами* – «готує їжу» (використовуючи предмети-замінники), купає і одягає ляльок, розіграє декілька сюжетів, потім пропонує дітям узяти на себе роль матері / батька. Частіше такі дії орієнтовані на дівчаток, тому важливо не акцентувати увагу на статі та сімейній ролі людини. Можна запропонувати дітям вгадати, що за людина купає ляльку, готує їжу (хто я?). І якщо відповіді будуть однаковими (мама), заохотити дітей поміркувати, чи може це бути інша особа, наприклад, батько, дідусь чи бабу-

ся, старші брати та сестри. Можна продемонструвати дітям відповідне відео, де побутові справи роблять татусі або, скажімо, відбувається спільна діяльність. Такий підхід допоможе зрозуміти, що всім необхідно спочатку навчитися добре дбати про себе, а потім піклуватися про інших і стати дорослими.

Кульмінацією гри є безпосередня ігрова дія та надання дітям самостійності у її продовженні. Іноді в практиці дитячого садочка це має десь такий вигляд:

1) Двоє *дівчаток* граються з ляльками, піднімають їх із ліжка, одягають, розмовляють між собою, інша дитина організовує дитячу їдальню – садить за стіл ляльок і розставляє перед ними посуд. Вихователь/-ка підказує двом дівчаткам, що «мамам» уже час іти на роботу, а «дітям» – до дитячого садочка, адже там починається сніданок. Пропонує хлопчикам («татам») відвезти дітей до дитячого садочка.

2) Вихователь/-ка запитує у дітей, як можна гратися з лялькою? (Носити її на руках, катати в колясці, у машині, годувати, переодягати.) Підкреслює, що з лялькою слід поводитися дбайливо, ласкаво розмовляти з нею, піклуватися про неї, як це роблять *справжні мами*. Потім діти грають із лялькою самостійно, після чого вихователь/-ка організовує спільну гру. Поки *дівчатка годують ляльок, миють посуд, хлопчики разом із вихователем/-кою будують зі стільців машину і запрошують дівчаток поїхати покататися разом із ляльками*.

Обидва варіанти гри, чесно кажучи, не є вдалими, бо діти не навчаються гратися спільно – педагогічні зусилля працюють на сегрегацію хлопчиків і дівчаток, створення в них різних ігрових пріоритетів і стратегій гри.

Щоб підготувати дітей до життя в сучасному суспільстві, заохочуйте і хлопчиків, і дівчаток до миття посуду, приготування їжі, піклування про малюка, конструкторської діяльності, майстрування, надання родині професійних послуг (лікарських, ремонтних, будівельних тощо). **Нагадуйте, що в житті людина може зіткнутися з різними ситуаціями, тому варто отримати широкий досвід, аби навчитися їх вирішувати.**

Добре, якщо ви маєте свій банк ігрових сценаріїв, що здатні викликати інтерес усіх дітей. Пропонуйте їх дітям, якщо побачили, що їхня самостійна гра їх роз'єднує або стає стереотипною.

«СНІГ КРУЖЛЯЄ НА ДВОРІ...»: ЗИМОВІ ПРОГУЛЯНКИ

Прогулянка – така ж частина виховного процесу, як і інші заняття. І від виховательок/-ів вона вимагає підготовки, адже потрібно забезпечити цікаву, різноманітну, активну та змістовну діяльність, слідкувати за забезпеченням рухової активності та безпекою дітей.

Зимова прогулянка – це дуже цікавий кейс. Тут ми завжди спостерігаємо «гендерний ефект капусти» – саме на капусту часто схожі дівчатка, яких одягають на зимову прогулянку – «інакше змерзнуть». І вони таки мерзнуть, бо в цій купі одягу активно рухатися просто неможливо, тому вони почасти просто стоять. Як результат – **пізнавальна активність дівчаток, на відміну від хлопчиків, належно не задовольняється, є ризик того, що вони і частіше хворітимуть, відтворюючи, таким чином, у свідомості дорослих стереотип про слабке дівчаче здоров'я.**

Дівчаткам неохоче дозволяють гратися у сніжки (раптом попаде, і буде боляче!). А якщо діти ліплять сніговиків, то найвідповідальнішу роботу – катати великі грудки снігу – частіше виконують хлопчики, тоді як дівчатка катають тільки маленькі грудки (бо їм важко буде з великими вправитися!) або взагалі тільки рот, ніс та очі вставляють у сніговика вже на фінальній стадії ліплення (бо сніг же холодний – свої руки ніжні відморозять!).

Рекомендуйте батьківству одягати дітей по погоді. Під час прогулянки спонукайте всіх дітей до активної діяльності, запитуйте, хто і що хоче робити. Намагайтеся врахувати побажання дітей, стан їхнього здоров'я, а от стать тут ні до чого – агов! це ж прогулянка! Також залучайте дітей до спільної діяльності (наприклад, разом прибрати сніг або зліпити багато маленьких сніговиків), адже катати великі грудки снігу важко може бути і хлопчикам, але відмовитися від цього вони не завжди можуть, бо їх дратувати будуть. А краще – побудуйте разом з дітьми снігову стіну і кидайте сніжки в неї – і ніхто не постраждає, і всі діти розвинуть навички влучності, залишившись до того ж задоволеними.

ПРИМЕРЗЛИ: РУХЛИВІ ІГРИ

Зимою більшість активностей переносяться до приміщення закладу, але всі вони насичені справжнім зимовим колоритом, ось як гра «Два Морози». Головні герої – два Морози, які повинні ловити інших дітей після промовляння таких рядків:

*Ми два братці молоді, два Морози удалі.
Я Мороз – Червоний ніс, я Мороз – Синій ніс!
Хто з вас не боїться в путь-дорогу пуститься?*

Звісно, це один з найяскравіших прикладів гри, яка сегрегує дітей за статтю, передає їм стереотипи про силу, спритність, швидкість представників саме чоловічої статі.

Щоб запобігти формуванню стереотипних уявлень, варто критично підходити до вибору рухливої гри. Наприклад, у випадку з грою «Два Морози» достатньо назвати гру «Мороз та Хуртовина», доручити ролі ведучих дівчинці та хлопчику, а скласти нового віршика можна запропонувати навіть самим дітям. Не сумнівайтесь, результати дитячої творчості вас здивують!

ЗИМОВІ «ПОСИДЕНЬКИ» З БАТЬКІВСТВОМ

На зимових батьківських зборах, як правило, вихователі/-ки обговорюють особливості пізнавального розвитку дітей, розповідають, чого діти навчилися, як організовані заняття, які дидактичні ігри використовуються. Головне тут уникнути стереотипних висловлювань і сегрегації за статтю (як-от «Іванко краще за всіх рахує. Він хлопчик, тому математика йому згодиться», «Як і належить дівчинці, Ваша Марійка гарно малює»). Краще просто сказати про досягнення кожної дитини, не асоціюючи це зі статтю і ні з ким не порівнюючи.

Наступне питання, яке може обговорюватися – підготовка до святкування Нового року. Необхідно м'яко пояснити батьківству, що ролі діти обирають самі, тому не потрібно переконувати малечу, що дівчинка не може бути гномиком, а хлопчик – сніжинкою. Головне, щоб дитині подобалася обрана роль.

Знову, як і на осінніх зборах, варто поговорити про безпеку життєдіяльності на прикладі ризикованої поведінки дорослих (найчастіше якраз осіб чоловічої статі), які взимку виходять на лід водоймищ і беруть із собою дітей (найчастіше хлопчиків – «Учора зі своїм пацаном на лід ходив»). Переконайте мам і татів, що відмовка на кшталт «Він же майбутній чоловік!» тут недоречна. Ризикована поведінка може бути повторена дитиною, коли дорослі не бачать, що призведе до трагедії.

СКЛАЛАСЯ СИТУАЦІЯ: ПОГОВОРИМО?

Про «справжнього» чоловіка

– Борю, навіщо ти вдарив Сергійка? Він же тобі нічого не зробив. А вчора ти викинув Катрусині речі!

– Він на мене погано дивився. А Катя мені не подобається. І взагалі, тато мені каже, що справжній чоловік повинен бути сильним і вміти постояти за себе, вміти битися, – гордо відповів Борис. Вихователька Інна Миколаївна була у розпачі. Від Боріної агресії страждали всі, і в першу чергу він сам. Ніхто не хотіли з ним гратися, бо якщо Борису щось не подобалось, він одразу зчиняв бійку. Інна Миколаївна вирішила звернутися за допомогою до психологині закладу.

– Тут треба працювати з батьками, – зауважила та, – адже хлопчик просто наслідує модель поведінки, прийняту в родині.

Звісно, психологиня закладу дошкільної освіти має тримати професійну таємницю і не може розголошувати, про що йшлося на консультації. Однак головні вектори цієї розмови та рішення, які спільно були прийняті фахівчиною та батьками, ми перекажемо, дороге читачьке коло!

По-перше, діти дійсно копіюють поведінку батьків, навіть у дрібницях. Недаремно кажуть, що діти – наше дзеркало. На жаль, ми не замислюємось, перебігаючи дорогу на червоне світло або вживаючи ненормативну лексику в розмові, що через певний час дитина вчинить так само. А що вже казати про прямі настанови, які у нашому випадку ще й максимально насичені емоціями. Ось і б'ється Борис, замість того, аби встановити дружні стосунки з дітьми.

По-друге, ще у 1920 році американський психолог і педагог Едвард Лі Торндайк презентував концепцію соціального інтелекту як сукупності здібностей для успішної взаємодії в суспільстві, спілкуванні та самопрезентації. Від соціального інтелекту залежить адаптація та реалізація людини в соціумі, і саме тому у психології його розвиток вважається надзвичайно важливим. Особливо активно це відбувається саме в дошкільному віці – у спілкуванні та в сюжетно-рольових іграх з однолітками. Тобто, для успішного розвитку хлопчика необхідно переорієнтувати його з немотивованої агресії на ефективну взаємодію.

Як це зробити? Не так складно, як здається. Поговоріть із хлопчиком, розкажіть про своє дитинство, про своїх друзів, деякі з яких і досі поруч. Дайте йому зрозуміти, що так сталося саме тому, що іноді ви були терплячими до чужих помилок та промахів. Сплануйте спільну прогулянку з іншими дітьми та їх батьками. І, можливо, Боря відкриє для себе, що з Катрусею дуже весело побігати з м'ячем, а Сергійко знає безліч цікавих історій.

Неважливо, хто б'ється – дівчинка чи хлопчик. Радше за все, дитина просто потребує уваги та допомоги зі сторони дорослих, і отримавши яку, зможе змінити свою поведінку.

Про «правильні» книги

Методистка закладу дошкільної освіти Марія Петрівна на нараді наставляє виховательок:

– Проводьте з батьківством бесіди про те, що читають діти. А то дають дітям читати аби що, а ми їм потім ладу дати не можемо: то дівчаток на пригоди тягне, то хлопчики в ляльки граються. Пропонуйте щось про принцес, драконів та лицарів, щоб діти з дитинства засвоювали властиві для них моделі поведінки. А то як вони далі жити будуть? Підтримуєте, Світлано Антонівно? – звернулася вона до психологині закладу дошкільної освіти.

Світлана Антонівна задумливо подивилася на сніг за вікном.

– Звісно, складне питання... Важко заглянути у далеке майбутнє іншої людини... Зрозуміло, що Марія Петрівна воліє, аби книжки знайомили дітей з реаліями нашого життя. Ось тільки у мене є одне

запитання: коли Ви, Маріє Петрівно, останнього разу бачили живого дракона? Мабуть, як і я – ніколи.

Я думаю, що всі присутні погодяться: справжнє завдання книги – відкрити дитині реальний світ у всьому його різноманітті. Уже в дитячому садочку дитина має усвідомити, що в житті іноді відбуваються веселі речі, а іноді сумні, іноді буває страшно щось спробувати, а іноді все виходить легко з першого разу. Усе це стосується і моделей поведінки, і характерів, які можуть бути у головних персонажів, які потім дитина примірятиме на себе.

Тож, на мою думку, необхідно рекомендувати батькам / особам, які їх замінюють, читати дітям такі книги, які б формували активну життєву позицію, були актуальним для нашого часу, запобігали стереотипам і дискримінації за будь-якими ознаками. Можливо...

– Можливо, Світлано Антонівно, Ви б змогли підготувати поради для батьківства щодо вибору літератури для дітей? – запитала методистка.

– Звісно, із задоволенням.

Світлана Антонівна дотрималася своєї обіцянки. Тож із цими порадами можемо тепер ознайомитися і ми.

ПОРАДИ БАТЬКІВСТВУ: ЯК ДОБИРАТИ ЛІТЕРАТУРУ ДЛЯ ЧИТАННЯ

Зимою ми більше часу проводимо вдома. Чай здається смачнішим, ковдра – теплішою, а книги – цікавішими. Спільне читання книг зближує дітей і батьків / осіб, які їх замінюють.

Літературні твори, безперечно, впливають на майбутній спосіб життя дитини, формування її характеру, світогляду, навичок. Найбільше користі приносить гендерночутлива дитяча література, в якій герої і героїні поводяться й розвиваються відповідно до своїх особистісних задатків, умінь і бажань, не зважаючи при цьому на стереотипи про «чоловіче» і «жіноче». Як приклад, розглянемо оповідання А. М'ястківського «Весело було»:

«Дмитрик з Наталею цілу годину не гралися – працювали, проплювали грядку цибулі.

– Це бур'янець, а це цибулька, – казала Наталя. – Бур'янець виривати, а цибулька хай росте.

– Молодці! – похвалила обох Наталина мама, а потім спитала:

– Ви не стомилися?

– Ні, нам було весело, бо на акації горобчики цвірінчали, наче на цимбалах грали, – веселили нас за роботою: жив-жив, жив-жив, – похвалився Дмитрик».

Інший хороший приклад знаходимо, наприклад, у творі В. Ладжця «Люлі, люлі», в якому хлопчик виявляє емоційну турботливість про молодшу сестру:

*«Люлі, люлі, спи, сестричко!
Я ж і сам ще невеличкий.
Вже втомився колисати
І пісень тобі співати.
Задрімала навіть киця,*

А тобі усе не спиться...
В мене ж є іще робота:
Треба глечик зняти з плота,
Каченятам дати водички...
Лю-лі, лю-лі, спи, сестричко!»

Обидва наведені твори висвітлюють життя хлопчиків і дівчаток нестереотипно, а радше навпаки – орієнтують маленьких читачів і читачок на повноту соціальних (зокрема, сімейних) ролей.

Однак протилежних прикладів, тобто творів зі стереотипними образами та персонажами, здається, більше, ніж чутливих. **З огляду на вік діти ще не вміють рефлексувати щодо прочитаного, натомість швидко «схоплюють» отриману інформацію, ідентифікують себе з певною гендерною групою, переймають та копіюють модель поведінки літературного героя чи героїні, намагаються відповідати «своїй» гендерній ролі.**

Тому батькам / особам, які їх замінюють, треба вміти самим аналізувати твори, а за можливості – і перетворювати їх по ходу на гендерночутливі.

Розглянемо, наприклад, два віршики, у яких моделюються «чоловічі» та «жіночі» стандарти поведінки:

«На містку хисткім зустрілись
Барани та й... посварились.
Білий каже: «Відійди,
Маю першим я пройти!».
Сірий вперся: «Геть, ледащо,
Не вступлюсь тобі нізащо!»
Вперті барани побились –
Та у річці опинились.»
(Авторство невідоме)

«Посварились дві сестрички,
Розійшлися хто куди.
Та невдовзі помирились.
Обнялись – нема біди.»
(В. Чухліб «Сестрички»)

Що тобі подобається робити в дитсадку?
- Гратися з Сергієм. Ми любимо гратися
в «догоняйки» чи просто в хованки.
І збираємося одружитися...

У дитини може сформуватися стереотипне уявлення, що нормою поведінки для хлопчиків є впертість, задирилівість, влаштування бійок, тоді як дівчатка завжди вчиняють розсудливо і намагаються вирішити конфлікт. Варто обговорити з дитиною, чи справді бійка – єдиний вихід у складній ситуації? Можна підняти і тему про уникнення загроз здоров'ю і каліцтва. Чи дійсно тільки хлопчикам притаманна «войовнича» поведінка? Чи можуть на місці двох сестричок опинитися хлопчик і дівчинка або два хлопчики?

Важливо пояснити дитині, що і хлопчику, і дівчинці треба вміти (і вчитися цьому) домовлятися з іншими, розуміти одне одного, вирішувати проблеми спільно.

Окрім поведінкових стандартів, іншою темою, якій присвячено чимало дитячих творів, є діяльність хлопчиків і дівчаток: чим саме вони мають займатися, яку сферу прикладання зусиль обрати, якій професії присвятити життя?

Виходячи з хибних позицій, що жінки і чоловіки є настільки різними (ледь не істотами з різних планет), що у них нічого спільного навіть і бути не може, дитяча література пропонує цілий набір стереотипних «рецептів». Великою популярністю користуються такі: якщо дівчинка – то вона майбутня мама (а заодно і домогосподарка), якщо хлопчик – то моряк, льотчик, космонавт або інший «носій» соціального (справжньо) «чоловічого» успіху. Як, наприклад, у творі А. М'ястківського⁴³ «Люлі-люлі, люба лялю»:

«У хаті тихо. Мама порається на кухні. Тато щось пише за столом у своїй кімнаті, а Наталя у спальні колише в іграшковій колисочці ляльку та приспівує: Люлі-люлі, люба лялю, вчися слухати Наталю...

– Де ти цю пісеньку взяла? – увійшовши, питає мама.

– Ніде, вона сама взялась, – каже Наталя.

– Це ти придумала!

– Ні, мамо! Пісенька була ластівкою, літала, літала та й сіла мені на губи.»

---

⁴³ Це автор, твір якого «Весело було» ми нещодавно наводили як приклад гендерночутливої літератури, що зайвий раз підкреслює важливість прискіпливої уваги до кожного літературного твору: написання вдалого (з точки зору гендерної чутливості) твору не гарантує повторення цього ж підходу в іншому оповіданні.

Або у вірші В. Шаройко «Про Петрика та манну кашу»:

*«...Я, звичайно, й сам не проти
Космонавтом стать, пілотом...
– Що ж, – признавсь я діду Васи,
– Хочу плавать на баркасі...
Тато мій на Чорнім морі
Капітан на «Метеорі»...
Буду слухать маму й тата,
Буду вчитися багато,
Швидко виросту і стану
– Так і знайте! – капітаном.»*

Збірки віршків Г. Чубач «Професії для дівчаток» і «Професії для хлопчиків» взагалі можна читати лише в комплекті – одразу обидві – тільки так можна познайомити дитину з усім розмаїттям професій, переконатися в тому, що вона дійсно сприймає їх як реальну відкриту можливість для себе, з'ясувати, до чого дитина зараз має потяг.

Якщо у дівчинки з'явиться книжка-розмальовка, що була видана під слоганом «для хлопчиків», а у хлопчика – навпаки – з'явиться «дівчача», то нічого поганого не станеться: дівчинка навчиться малювати індіанців або мушкетерів, а зацікавившись, хто це такі, можливо, з часом стане історикинею. А якщо хлопчик розфарбує прикраси чи сукні принцес, прискіпливо добираючи і продумуючи кольорову гаму, то, можливо, пізніше вирішить присвятити своє життя дизайнерському чи ювелірному фаху.

Перед тим, як купити книгу, перегляньте її самі (так можна вирішити, чи підходить вона саме вашій дитині). Не орієнтуйтеся на маркування (наприклад, кольорове) чи назву книги (у назві може бути наявне якесь жіноче чи чоловіче ім'я), а лише на справжні інтереси та бажання дитини і ваше прагнення відкрити маленькій дорогій людині увесь світ, а не лише його половину. Зрештою, прочитавши книгу дитині, постарайтеся одразу поговорити про прочитане, не бійтеся прямо на ходу корегувати текст, замінювати у разі необхідності статі персонажів, обговорювати ілюстрації.

МАМО!
ХОДІМО ВЖЕ!

«ВЕСНА,
ВЕСНЯНОЧКА
ЦВІТЕ В МОЇМ
КРАЮ...»

КОЛИ СТИНАМ КРАЩЕ «ПОМОВЧАТИ»

Настав час звернути увагу на ще один вияв простору дитсадка – візуально-інформаційний. Він яскравий та різноманітний, стіни рясніють різного виду наочністю. Тут розміщують режими роботи груп, різноманітні плакати, інформаційні повідомлення, меню, стенди для батьків / осіб, які їх замінюють, виставки дитячих робіт тощо. Десь такої «настінної наочності» багато, десь вона зведена до мінімуму, та більшість садочків об'єднує те, що на цій наочності дівчатка і хлопчики почасти представлені у стереотипних ролях, а для позначення осіб обох статей використовуються суто іменники чоловічого роду.

Дівчатка: у рамках наочності вони зазвичай усе роблять «як треба» (відповідно до загальноприйнятих норм), є взірцем для інших (читай – хлопчиків), проте нерідко виступають пасивними спостерігачками, які, наприклад, в екстремальних ситуаціях лиш чекають на чийсь допомогу (тих таки хлопчиків). Дівчатка – негласний символ статичності, поруч із ними частіше зображують предмети, використання яких не потребує особливої рухливості (фарби, м'які іграшки, тваринки). Ролі, що виконуються дівчатками, часто є другорядними: скажімо, коли хлопчик зображується таким собі шеф-кухарем, дівчинка «просто готує їжу». Акцентується увага і на зовнішності дівчаток: нерідко на великих панно чи інших зображеннях вони представлені як еталони краси – із красивими зачісками та у вишуканих бальних сукнях, що може сформувати стереотип, наче для дівчаток головне – зовнішність, бути красивими та привабливими.

Хлопчики: у візуально-інформаційному просторі завжди активні, причому як у негативному контексті (саме вони є головними порушниками встановлених правил), так і в позитивному, коли «наводять лад», когось рятують (читай – дівчаток). Хлопчики – символи дина-

міки та інтелекту, поруч із ними нерідко зображують спортивні або технічні атрибути, а також іграшки, використання яких передбачає рухливість. Часто в рамках наочності вони виконують провідні ролі, відчувається акцент на їхніх досягненнях: як правило, саме поряд із лялькою-хлопчиком (такі знаходяться у групових кімнатах серед іншої наочності про Україну – карти країни, прапора та інших) або із зображенням хлопчика в національному костюмі розміщують державні символи, ніби демонструючи, що держава, влада (та й увесь світ) насправді належать чоловікам.

Діти у цьому віці ще не вміють читати, але в них дуже розвинута зорова пам'ять. **Є ризик, що моделі поведінки та образи, представлені у візуально-інформаційному просторі, можуть «закарбуватися» в них на все життя, і дитина так і буде вчиняти: скажімо, в екстремальній ситуації – хлопчики будуть ризикувати собою, дівчатка – усього боятися і слухняно чекати на допомогу.** У дорослому житті дівчатка, радше за все, нечасто будуть потрапляти у різноманітні «халепи», але й досягнути соціального успіху, діяти активно, брати ситуацію у свої руки їм також буде вдаватися рідше. Щодо хлопчиків, то не дивлячись на звичку до ризикованої поведінки, їх із більшою вірогідністю очікує активне життя, самореалізація, успіх (який, до речі, багато в чому може стати наслідком того ж ризику) і безпідставна ризикована поведінка.

На жаль, саме така стереотипна наочність наявна в переважній більшості закладів дошкільної освіти України, бо часто її закупають централізовано, а виробники щодо «трафаретного» впливу свого продукту на майбутні життєві траєкторії дітей особливо «не заморожуються».

Натомість, украй важливо, щоб усе, що кожного дня бачать діти у дитячому садочку, не транслувало б гендерних та інших стереотипів, показувало розмаїття світу, стимулювало б розвиток рис, нахилів, здібностей, обдарованості кожної дитини.

Громадська організація «Гендерний інформаційно-аналітичний центр «КРОНА» вирішила самостійно впоратися з дефіцитом саме такої наочності. У підсумку вийшло 4 розробки, кожна з яких просто зараз можна вільно завантажити з розділу «Гендерночутливе дошкілля» нашого офіційного сайту за покликанням: <http://krona.org.ua/naochn-bez-stereot.html>.

Розробки створені у максимально великому розмірі, що дозволяє і зручно завантажити файл, і, за потреби, якісно надрукувати його. Кожну розробку супроводжує опис – рекомендований для друку розмір, спосіб розміщення, інформація про розробників/-ниць. Звертаємо увагу: будь-яке використання, копіювання, друк наочності можливі лише за умови покликання на першоджерело (www.krona.org.ua – ГІАЦ «КРОНА») та повного зображення інформації про авторство. Просимо всіх дотримуватись цих вимог.

Перейшли за покликанням вище? Якщо ні, гендерночутливі розробки можна побачити і в цій книзі (див. кольорові вкладки). А ми розкажемо про них.

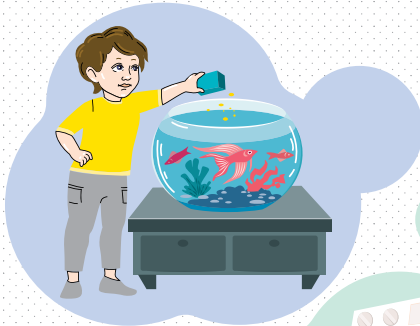
Отже, представлена наочність охоплює традиційні для дошкільця сюжети – «Мої домашні обов'язки», «Я у дитячому садочку», «Моя безпека», «Моя чистота». Вона не містить стереотипних та дискримінаційних елементів, а навпаки – зображує «дитячий світ» у його різноманітті (передусім, через зображення дуже різних дітей), сучасним і кольоровим. Що важливо – наочність створювалася саме для дітей, а не для дорослих – тому в ній майже немає тексту.

«**Мої домашні обов'язки**» (див. с. 101): це єдина наочність, де в кожному сюжеті зображені не хлопчик і дівчинка, а одна дитина дошкільного віку, стать якої не є очевидною (наша апробація засвідчила, що думки педагогічних працівниць/-ків щодо того, кого саме зображено – хлопчика чи дівчинку, розподілилися приблизно навпіл). Дитина виконує нескладні домашні обов'язки. Наочність пропагує ідею, що при розподілі цих самих обов'язків треба орієнтуватися на розвиток навичок самообслуговування, а не на стать дитини.

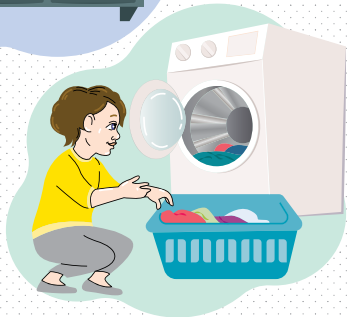
«**Я у дитячому садочку**» (див. с. 102): зображено різну діяльність дітей у дитячому садочку. Ця розробка, як очікується, дасть дітям змогу краще порозумітися, допоможе налагодити у групі дружню атмосферу та спілкування – незалежно від статі.

Наочність «**Моя безпека**» (див. с. 103) та «**Моя чистота**» (див. с. 104) формують у всіх дітей правильні моделі поведінки в небезпечних ситуаціях, а також гігієнічні навички. На них відсутні бешкетні хлопці і зразкові дівчатка – усі діти чітко виконують правила. Це дозволить закріпити у вихованок/-ців правильні патерни поведінки, стимулюватиме деконструкцію гендерних стереотипів та хто знає, як складеться, – можливо, комусь навіть урятує життя...

Сподіваємося, що розроблена гендерночутлива наочність не тільки прикрасить стіни ваших закладів освіти, а й принесе велику користь дітям!

МОЇ ДОМАШНІ
ОБОВ'ЯЗКИ

Розроблено в рамках проекту «Гендерночутливе дошкільня», за підтримки Heinrich Böll Foundation, Бюро Київ — Україна, Ідея та розробка: Ольга Андрусик, Олег Мазушенко, Діана Дем'яненко, © Гендерний інформаційно-навчальний центр «КРОК», 2020.

Я
У ДИТЯЧОМУ
САДОЧКУ

Розроблено в рамках проєкту «Гендерно-рівне дошкільне». За підтримки Nemlich Vof Foundation, Бюро Київ — Україна.
Ідея та розробка: Ольга Андрушук, Олег Мірчук, Дмитро Бучка Стасюк,
© Гендерний інформаційно-аналітичний центр «КРОНА», 2020.

ВЕСНЯНІ КВІТИ: ТВОРИМО КРАСУ

Зима якось різко «здала» свої «позиції»: відкрапали бурульки, розпустилися бруньки, радісно защебетали птахи, завгосп дитсадка почала білити дерева...

У садочках на заняттях із малювання, ліплення, аплікації дитячі роботи також набувають весняного забарвлення – у них начебто відтворюються різні стани та події, які можна спостерігати весною не тільки в природі, а й у соціальному житті.

Проаналізуємо тематику деяких таких весняних занять, що пропонує, наприклад, поширена у закладах дошкільної освіти програма «Дитина»⁴⁴.

Бачимо, що весною діти із року в рік малюють, виготовляють, ліплять квіти, намиста, портрети, подарунки для мами. Радше за все, **тут спрацьовує міцна «склейка» суспільної свідомості «жінка – весна» (чи то «весна – жінка»), а своєрідним мимовільним орієнтиром виступає свято 8 березня.**

Ось яку розмову нам вдалося випадково почути в дитсадку:

– Можна мені зробити намисто для дідуся? – запитав Микита.

– А чому ти не хочеш для мами? – здивувалася Тетяна Петрівна.

– Бо мама не любить прикраси, я їй краще щось намалюю. А ось дідусь їх просто обожнює.

– Звісно, можна, – відповіла вихователька.

Потім вона розповіла нам, що в той момент чітко усвідомила: треба дітям пропонувати робити щось своїми руками тільки для тих людей, для кого вони самі хочуть, тим більше, що подарунок від дитини буде приємно отримати і татові, і дідусеві, й іншим близьким людям.

---

⁴⁴ <https://cutt.ly/bzTegXk>.

<i>Вид роботи</i>	<i>Вік дітей</i>	<i>Тема роботи</i>
Малювання	2-3 роки	«Букет для мами », «Сонячні зайчики», «Яблуні цвітуть»
	3-4 роки	«Підсніжники», «Братки»
	4-5 років	«Тюльпани для мами »
	5-6 років	«Тендітні підсніжники», «Портрет мами », «Писанка», «Великодня листівка»
	6-7 років	«На світі кращого немає, як тая мати молодая... », «Стояла я і слухала весну...»
Ліплення	5-6 років	«Підвіс», «Кулон»
	6-7 років	«Майстерня прикрас» (прикраси для матусі)
Аплікація	3-4 роки	«Гілочка мімози», «Котики вербові»
	4-5 років	«Букет для матусі », «Сади цвітуть»
	5-6 років	«Подарунок для матусі », «Вербові котики», «Пасхальний кошик»

Погоджуємося й підтримуємо, як-то кажуть, обома руками! По-перше, за такої стратегії ми значно знижуємо «гендерне навантаження» весняних занять з образотворчого мистецтва (можливо, вдасться з часом «відклеїти» жінку від весни?), а по-друге, створюємо простір для виховательського «маневру» у тих випадках, коли в когось із дітей немає мами...

У заявленій тематиці занять складно не помітити і чіткий християнський контекст: дітям пропонується намалювати писанку, великодню листівку чи виготовити пасхальний кошик. Дуже радимо вихователькам/-лям наперед дізнатися, чи є в групі діти з родин, де прийняті інші канони (нехристиянські, атеїстичні) і врахувати це при постановці завдання, запропонувавши альтернативні сюжети.

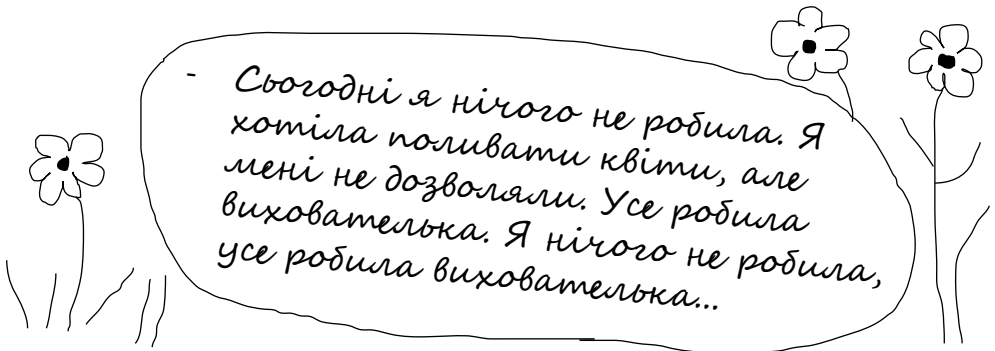
На весняних заняттях з незрозумілих причин (можливо, впливає те саме 8 березня) якось загострюється і виховательське намагання направити дитину певною наперед визначеною «дорогою» (начебто у творчості, а по суті – у житті – відповідно до «соціального шаблону»):

– Дмитрику, що це в тебе за ракета? На такій далеко не полетиш. А ти ж у нас майбутній інженер, чи не так?

Або:

– Світланко, ну що це за бублики! От бабуся твоя, мабуть, хороші бублики пече...

Образотворче мистецтво дає ідеальну можливість спонукати до розвитку всіх дітей, враховуючи їхні бажання та акцентуючи увагу на досягненнях, а не на тому, якої вони статі та що їм начебто знадобиться у житті (тим більше, що цього точно ніхто знати не може). Можна й трохи перейменувати заняття: наприклад, заняття з ліплення замість «Бабусині бублики» назвати «Чарівні бублики» («Бублики для гостей»). І навчання заграє іншими барвами.

ЧОГО НАВЧАЮТЬ У САДОЧКУ

Читання

Серед контенту цього заняття доволі часто трапляються твори, насичені стереотипами, як-от: Агнія Барто «Дівчинка-замазура»; Олена Журлива «Галинка-праля»; Галина Чорнобицька «Господиня»; Юрій Шкрумеляк «Галя-праля»; Борис Вовк «Лінива Оленка»; Леонід Полтава «Малий інженер»; Олег Буцень «Маленькі помічниці» тощо.

А от як саме відбувається передача стереотипів, розглянемо на прикладі оповідання Бориса Вовка «Лінива Оленка». Сюжет будується навколо дівчинки Оленки, яка прийшла до садочка нерозчесаною, у брудних черевиках і з відірваним гудзиком. Запитання, що обговорюється: «Чому Оленку назвали лінивою?».

Почнемо з того, що за дітьми такого віку доглядати повинні все ж батьки / особи, які їх замінюють: дитина ще не може сама зав'язати «хвостика», а тим більше – пришити гудзика (тож питання, хто саме є лінивим, лунає явно не за адресою).

Далі вихователь/-ка запитує дітей: «А хто у нашій групі схожий на Оленку?». Таке запитання краще взагалі не ставити дітям. Якщо ж зупинятися лише на гендерному його аспекті, то оскільки Оленка – дівчинка, діти автоматично починають порівнювати з нею дівчаток. Головний контекст обговорення – **дівчинка не може бути настільки далекою від ідеалу, як ця Оленка**, бо дівчатка повинні бути акуратними і охайними, слідкувати за собою, і взагалі – бути взірцем (здогадайтеся, для кого).

Пропонуємо при вивченні цього оповідання просто пояснювати дітям, що доглядати за собою мають усі, нагадувати батькам про брудне взуття або одяг чи відірваний гудзик. І, звісно, не акцентувати увагу на статі, Оленку не називати лінивою і тим більше нікого з нею не порівнювати.

СЦЕНАРІЙ ВИХОВНОГО ЗАХОДУ «МОЯ БЕЗПЕКА»

Цей сценарій був створений у поміч вихователькам/-ям, які прагнуть уникнути гендерних стереотипів під час організації та проведення виховного заходу з безпеки життєдіяльності. За нашим задумом, і дівчатка, і хлопчики рівною мірою дотримуються правил безпеки (бо частіше буває навпаки: хлопчики виступають порушниками встановлених правил, а дівчатка є пасивними жертвами обставин, що склалися), грають подібні за характером і складністю ролі (які, нагадаємо, краще розподілити відповідно до бажання дітей).

Вихователька: Діти, зараз ми з вами вирушимо у подорож дуже цікавою країною. Вона називається «Країна Безпеки». Під час подорожі ми будемо допомагати одне одному у вирішенні різних ситуацій, а наприкінці нас буде чекати з подарунками сама правителька цієї країни – Безпека. Ви згодні?

Діти відповідають, що згодні, усі відправляються в подорож.

Дитина: А що ми візьмемо із собою в подорож?

Вихователька: Ми візьмемо із собою наші знання, дружбу і взаєморозуміння.

У групі зроблено декілька зон: проїжджа частина, дитячий майданчик, лісопарк, галявина у лісі, будинок Безпеки.

Вихователька: Діти, ми з вами вийшли з дитячого садочка, але щоб іти далі, потрібно перейти дорогу. Може, нагадаєте мені, як це зробити безпечно?

Дитина: Дорогу треба переходити на зелене світло світлофора.

Вихователька: Правильно! Молодчинка / молодець!

Вихователька: А де саме ми повинні перейти дорогу?

Дитина: Дорогу потрібно переходити зеброю.

Вихователька: Ой, це що, живу зебру треба шукати? А раптом вона втече?

Діти / дитина: Ні. «Зебра» – це такі білі смужки, що намальовані на дорозі. Це – пішохідний перехід.

Вихователька: А які бувають пішохідні переходи?

Діти / дитина: Пішохідні переходи бувають наземними, підземними і надземними.

Вихователька: Ви молодці! А ось і зелене світло загорілося. Рушаймо, але тримайтеся за руки.

Діти переходять уявну дорогу.

Вихователька: Діти, що ви бачите попереду?

Діти: Ой, там попереду дитячий майданчик. Можна нам трохи пограти?

Вихователька: Звісно. Тільки далеко не відходьте.

***Діти підходять до уявного дитячого майданчика,
на якому розкидане бутафорне скло, іграшкові шприци,
ростуть гриби з паперу тощо.***

Діти: Ми щось знайшли!

Вихователька: Що це? Може, треба усе зібрати?

Діти / дитина: Ні. Це не можна брати руками. Це погані речі.

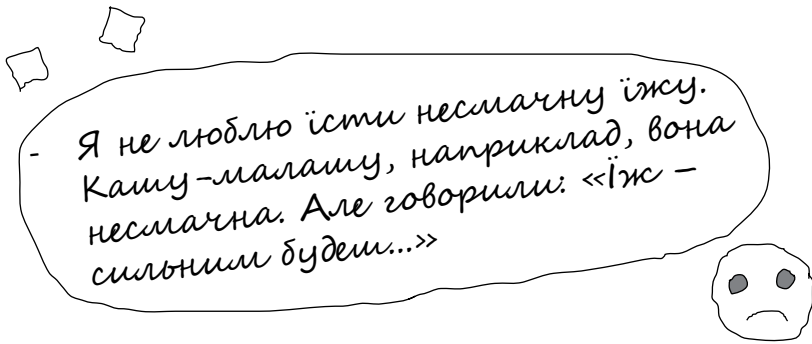
Вихователька: Правильно! Коли знаходите небезпечні або незнайомі речі, треба негайно покликати дорослих! Що ж, зараз ми візьмемо велику лопату і повикидаємо це все у смітник! Але гриби... Може, з'їмо їх?

Діти: Вони ж отруйні! Грибів не можна торкатися руками.

Вихователька: Ну, тоді ми їх теж викинемо у смітник! Які ж ви молодці! Усі правила безпеки пам'ятаєте! Рушаймо далі! Ой, а ми нікого не загубили?

***Хлопчик і дівчинка, яким заздалегідь дали відповідні ролі,
розмовляють з незнайомою жінкою (перевдягнута
помічниця виховательки або інша вихователька)
і хочуть піти з нею, бо вона пропонує цукерки.***

Вихователька: Діти, як ви гадаєте, чи можна щось брати у незнайомих вам жінок і чоловіків та розмовляти з ними?

- Я не люблю їсти несмачну їжу. Кашу-малашу, наприклад, вона несмачна. Але говорили: «Їж – сильним будеш...»

Діти: Ні, не можна! Треба одразу бігти від них до батьків чи рідних, а якщо їх поруч немає, кликати по допомогу.

Вихователька: Правильно! Давайте розповімо Артему й Оленці правила поведінки з незнайомцями і незнайомками.

Діти по черзі розповідають правила: Із незнайомцями і незнайомками не можна розмовляти, не можна у них нічого брати, не можна з ними нікуди ходити, треба відразу відходити від них і кликати на допомогу. Не можна відчиняти нікому, окрім рідних, двері будинку чи квартири.

Артем і Оленка: Дякуємо! Ми все зрозуміли!

Вихователька: А ось і будинок самої правительки Безпеки.

Безпека: Доброго дня, дорогі гості. Проходьте до будинку. Я пригощу вас чаєм і печивом. Ось і чайник закипає!

Діти: Зараз ми вимкнемо плиту!

Безпека: Чекайте! А чи можна дітям самим підходити до вогню? Давайте разом згадаємо правила поводження з вогнем, газом та вогненебезпечними предметами.

Діти разом з Безпекою згадують правила поводження з вогнем, газом та вогненебезпечними предметами.

– Щоб не сталося пожежі, не можна гратися із сірниками та запальничками.

– Не треба розпалювати багаття без дорослих.

– Не можна вмикати без дорослих чайник, праску та інші електроприлади.

– Заборонено гратися рідиною, що легко займається, наприклад, бензином.

– Не треба брати руками петарди та інші піротехнічні засоби.

– А ось що треба робити у разі пожежі, витоку газу. Найперше – зберегати спокій.

– Повідомити дорослим, подзвонити за номерами 101 – до служби порятунку, а також 104 – до служби газу.

– Закрити рот та ніс вологою тканиною.

– Повзучи підлогою, покинути приміщення.

– Не використовувати сірники, запальнички та інші джерела відкритого вогню.

– Не вмикати світло та будь-які електроприлади, а крани на плиті – вимкнути.

– Відчинити вікно і двері – це потрібно для створення протягу.

Вихователька: Діти, а давайте ми ще згадаємо номери поліції та швидкої допомоги.

Діти: Номер поліції – 102, номер швидкої допомоги – 103.

Вихователька та Безпека: Діти, ви сьогодні молодці! Дотримуючись правил безпеки, ви збережете своє життя і життя рідних. Сьогодні, коли прийдете додому, обов'язково навчіть своїх близьких цим правилам! Дякуємо вам! А зараз – чай із печивом! Але спочатку що треба зробити?

Діти: Помити руки!

Безпека: Правильно!

Діти миють руки і частуються ласощами.

«І МИ УСІ РАДІЄМО, ЩО ЗНОВ ПРИЙШЛА ВЕСНА!»: СВЯТА ВЕСНИ

Свято 8 березня

Сценарії цього свята можуть називатися по-різному – і «Свято весни», і «Перші квіти», і «Жіночий день», і «Весняне свято», але контекст від цього не змінюється, навіть у ясельній групі.

Вірші, таночки, привітання, стиль проведення свята – усе сприяє формуванню стереотипних уявлень про те, що дівчаток, дівчат, жінок слід в цей день вітати: як правило, більшість дітей і дорослих плутаються, із чим саме, і по суті **вітають усіх, хто належить до жіночої статі – просто за саму цю приналежність. Окрім вітань, дітей навчають дякувати мамам, бабусям, сестрам за ті гендерні ролі, які вони виконують. Вважається хорошим тоном зробити (особливо хлопчикам) щось «героїчне» в цей день або принаймні пообіцяти слухняність.**

*«Мами, сестрички, бабусі,
Вітаємо з Жіночим днем!
І від хлопчиків сьогодні
Обіцяння ми даєм:
Не бавитися, не шуміти,
Не зазнаватися і не грубити,
Слухати у всьому маму
Вранці, вдень і вечорами.»⁴⁵*

*«Подякуєм бабусі,
Подякуємо мамі.*

⁴⁵ <https://cutt.ly/dlpyiZF>.

*За клопоти, за ласку.
За випічку смачненьку...
За малинове варення.»⁴⁶*

До Свята 8 березня проводяться конкурси. Наприклад, «Ми з мамою найкращі». Моніторинг участі засвідчив, що мами в ньому брали участь, в основному, з доньками, що по суті і є виявом сегрегації за статтю («ми з мамою» – читай: «ми – жінки»). А хлопчиків традиційно об'єднують з татами, наприклад, спільним виконанням пісень або віршиків:

*«От спасибі, я скоріше
Нарву квіточок побільше.
Завтра мамі їх на свято
Подарую разом з татом.»⁴⁷*

Насправді 8 березня – це Міжнародний день боротьби за права жінок і міжнародний мир. **У цей день варто було б розповісти про досягнення жінок у різних видах діяльності та професіях, а кожна дитина могла б підготувати малюнок або маленьке оповідання про професію своєї мами, бабусі, сестри і навіть виховательки чи ще когось** (середня і старша група). Важливо показати дітям (звісно, з огляду на їхній вік), що і дівчатка, і хлопчики зараз мають рівні можливості для самореалізації у житті.

А за декілька сторінок свої поради стосовно цього свята дасть психологиня закладу дошкільної освіти.

Випускний бал

Проводиться наприкінці весни. **У сценаріях та власне у стилі проведення цього свята дитячий садочок наче звітує перед батьківством, чи вдалося йому прищепити вихованцям/-кам стереотипні уявлення про те, якими мають бути дівчатка та хлопчики, як вони сприймають сімейні ролі, до яких життєвих вершин повинні прагнути.** Прочитайте наведені нижче рядки,

---

⁴⁶ <https://cutt.ly/vlpu3rJ>.

⁴⁷ <https://cutt.ly/Glpix7h>.

які часто лунають на випускних дитсадівських балах – знайомі гендерні «трафарети»!

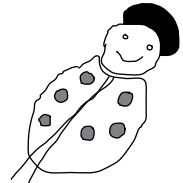
Ось, наприклад, дівчатка – розповідають про красу, бальні танці та уявне материнство.

*«Мені косу матуся заплітала,
Красивий бантик зав'язала,
Ми до свята наряджались,
Бути гарними старались.»⁴⁸*

*«Вигляд маю я шикарний –
Манікюр зробила гарний...»⁴⁹*

«Дівчинка: Я люблю над усе як балерина танцювати...»⁵⁰

*«Хто не зна моєї ляльки?
В мене лялька, мов жива:
Як візьму її на руки –
Оченята відкрива.
Хоч у неї сліз немає,
Плаче донечка моя:
– Мамо, мамо! – вимовляє,
Ну, а мама в неї – я.
Я нове їй плаття зшила,
Квіти вишила на нім, –
Бо не можна до бабусі
Йти у гості у старім!»
(Г. Бойко «Лялька»)*

- *Ким ти був на святі, Василько?*
- *Я був поваром. Але мені хотілося бути божото корівкою. Бо костюмчик красивий...*

⁴⁸ <https://cutt.ly/llpsU4K>.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Там само.

А ось виступають хлопчики – уже готові вирішувати всі проблеми, займатися престижними професіями та обіймати високі посади.

*«Всі вирішують проблеми
Наші юні джентльмени.
Представляємо вам артистів
Хлопці – справжні танцюристи.
Джентльменів привітайте.
Оплесками зустрчайте.»⁵¹*

«Хлопчик: Буду працювати Президентом нашим.»⁵²

*«Хлопчик: А я комп'ютерщиком буду – писатиму нові програми.
Я як Білл Гейтс буду відомим.»⁵³*

А ось як малеча засвоїла сімейні ролі: мама є «відповідальною» за ласку і добро, вона збирає дитину до школи і взагалі піклується про неї; тато «головний» у строгості та жартах, активних іграх, він – надійне «чоловіче плече».

*«Бо без батьків чого ми в світі варті,
Без маминої ласки і добра,
Без батьківської строгості і жарту...»⁵⁴*

*«Хто нас ніжно будить рано вранці?
Хто кладе сніданочок до ранця?
Чий ласкавий погляд всюди з нами?
Це дбайлива, мила, рідна мама.
Хто долає з нами всі дороги?
Хто завжди прийде на допомогу?
З ким так добре у футбол грати?
Ну, звичайно, це наш рідний тато.»
(Л. Костишин «Мама і тато»)*

---

⁵¹ <https://cutt.ly/AlpsihK>.

⁵² <https://cutt.ly/llpsU4K>.

⁵³ Там само.

⁵⁴ <https://cutt.ly/clpkbxj>.

Стереотипна сегрегація спостерігається і в самому дійстві. Наприклад, татусі з хлопчиками танцюють сучасний динамічний та запальний хіп-хоп (чи щось на кшталт того), а дівчатка з мамами – більш повільні і романтичні «принцесні» танці.

Що тут можна порекомендувати? Мабуть, найголовніше – думати, як необережні слова та дії можуть позначитися на майбутньому життєвому шляху дитини...

СКЛАЛАСЯ СИТУАЦІЯ: ПОГОВОРИМО?

Як відмовилися від ранку до свята 8 березня

Батьківство восьмої групи вже втретє за місяць прийшло на батьківські збори. Причиною став конфлікт щодо подарунків дівчаткам до свята 8 Березня. Одні казали, що це Міжнародний день за права жінок і міжнародний мир – символ боротьби жінок за свої права. Більшість не погоджувалися та були обурені через те, що «феміністки намагаються зіпсувати чудове свято». Ситуація загострювалася... Чергова зустріч проходила у присутності психологині закладу дошкільної освіти, яку запросила вихователька.

Конфлікти в групі – завжди складна ситуація. Що має зробити психолог/-иня? Гупнути кулаком по столу і виголосити, як правильно вчинити? Звісно, ні – це не спрацює. Тоді як?

Варто вислухати всі сторони конфлікту, адже кожна з них має свої аргументи. А потім, не нав'язуючи свого бачення, розповісти справжню історію цього свята, розкрити його значення для людства. І якщо питання подарунків така розмова може вирішити (як результат, подарували однакові розвивальні іграшки, при чому не тільки дівчаткам, а всім дітям), залишиться питання святкового ранку, адже діти його так чекають.

Після розповіді психологині, проводити ранок «а-ля Радянський Союз» (хай і в значно модернізованому вигляді) вже ніхто не захотіли. Але й спертися на справжню історичну сутність цього свята батьківство поки що не виказало готовність. Домовилися подумати про це на наступний рік.

Але оскільки ранок на початку весни давно вже став традицією у дитсадках, вирішили від нього не відмовлятися – назвати «Свято

весни» або «Свято розквітаючої природи», а сам ранок провести у середині березня.

Про надто активну дівчинку

Прийшовши на роботу, Тетяна Василівна, психологиня закладу дошкільної освіти, побачила біля дверей свого кабінету стурбовану матусю.

– Доброго ранку, щось сталося? Щось із Оксанкою? – співчутливо запитала Тетяна Василівна. – Проходьте до кабінету, будь ласка.

– Уявляєте, – у розпачі промовила матуся дівчинки, щойно зайшовши до кабінету, – моя Оксаночка зовсім відмовляється носити спідниці та сукні! А після прогулянки на неї взагалі страшно дивитись. Я тільки і встигаю зупиняти її, щоб не лізла на дерева, обходила калюжі та була обережною на гойдалках. Вона дуже активна як для дівчинки!

– А що поганого в тому, що дівчинка буде активною, носитиме зручний одяг, який їй подобається, буде просто пізнавати світ? – м'яко запитала психологиня.

– Та як же! Вона ж дівчинка, тому повинна виглядати красиво і охайно! Бути стриманою! А світ можна пізнати і з книжок.

На жаль, світ неможливо пізнати тільки з книжок, а для повноцінного розвитку дитині вкрай необхідно активно рухатись. Фізична активність позитивно впливає на психічний стан дитини, є основою гарного настрою та фундаментом для успішного навчання, сприяє розвитку комунікаційних навичок, адже граючись в активні ігри, дитина вчиться встановлювати дружні стосунки з людьми довкола.

Сукні та спідниці, усілякі декоративні елементи на одязі та взутті не дозволяють дівчаткам активно опановувати простір, бо стримують їхні рухи. Саме тому Оксана, відчуваючи це, віддає перевагу зручному одягу, і можна лише порадіти за неї, бо навколишній світ справді цікавить її, і це важливо підтримати!

Як-то кажуть, гарна школярка – це дошкільниця, яка «награлася». Тому давайте дозволимо дітям вільно освоювати простір життя, гратися, розвиватися. А серйозними та стриманими вони ще встигнуть набутися.

Чи стане хлопчик дівчинкою, якщо прибере посуд?

- Зараз Миколка почергує і вийде, – пояснила вихователька батькові, який прийшов за хлопчиком.
- А чого це мій син повинен прибирати посуд? – обурився той, мигцем побачивши сина у прочинені двері. – Він що, дівчинка?!
- Усі діти чергують по черзі. Так вони вчаться допомагати, бути відповідальними за якусь справу. До того ж, це передбачено програмою розвитку дітей, за якою працює наш заклад.
- Хто це придумав?! Подавати тарілки та витирати пил – жіноча робота! Навіщо це моєму синові?! Справжній чоловік повинен вміти цвях забити, а не борщі варити! – не вгамовувався батько.
- Святославе Сергійовичу, давайте я Вам усе поясню, – до роздягальні зайшов психолог закладу дошкільної освіти. – А Ви, Олено Павлівно, поки що допоможіть Миколці зібратися додому.

Чергування – важлива частина життя дитини в дитячому садочку. Виконуючи певні обов'язки, малеча вчиться бути відповідальними та акуратними, опановує правила етикету. Зазвичай у групах оформлені куточки чергування, і діти з радістю, коли настає їхня черга, беруться до справи та допомагають одне одному, заодно знайомлячись із розкладом та навчаючись жити за певними нормами. Невже такі навички потрібні лише дівчаткам? Звісно, ні.

Можливо, у родині хлопчика такий розподіл неоплачуваної домашньої роботи всіх влаштовує, можливо й ні... Якщо ж говорити про справедливість, то чи не краще, коли такі обов'язки розподіляються паритетно або залежно від зайнятості подружжя чи просто за особистими домовленостями?

Цікава вийшла розмова у психолога з батьком. Сподіваємось, що, взявши до уваги цю інформацію, той подивиться на ситуацію інакше. А ми, своєю чергою, вирішили дещо заглибитися у вивчення практики чергувань у дитсадках. Що з цього вийшло – читайте далі.

ЧЕРГУВАТИ Я ЛЮБЛЮ, КВІТОЧКИ УСІ ПОЛЛЮ

Відправляючи дитину до садочка, батьки / особи, які їх замінюють, очікують, що вона отримає там необхідні у подальшому житті навички, стане більш відповідальною, подорослішає. Про досягнення цієї мети свідчить поява у дитини різних навичок – дбати про себе і тих, хто поряд, проявляти себе у побуті, піклуватися про рослини і живих істот.

Проте, такі здатності не формуються самі. Для їх набуття у садочку існують спеціальні, дуже важливі у щоденному житті малечі, форми дитячої активності – чергування та трудові доручення. Така активність, зазвичай, прив'язана до відомих нам ключових моментів розпорядку дня, як-от:

- проведення занять, коли дітям доручають вести календар погоди, просять допомогти розкласти роздатковий матеріал та обладнання (фарби, пензлики, кольоровий папір) тощо;

- прийняття їжі, готуючись до якого черговий / чергова накривають на стіл, а потім допомагають прибирати зі столів;

- робота у «живому» чи «зеленому» куточках, де діти відповідають за поливання квітів, годування рибок тощо.

Розподіл доручень – не звичайна дошкільна рутина, а маленьке поле відповідальності для кожної дитини, у якому відбувається її дорослішання. Саме тому численні програми і методичні рекомендації містять поради й алгоритми організації чергувань та трудових доручень, передусім, на основі справедливості, партнерства і товаришування, співпраці педагога з дітьми, дітей одне з одним.

До чергування залучають усіх дітей без винятку, насамперед доручаючи ту чи іншу справу не тому, хто вміє, а тому, кому потрібно навчитися. Зазвичай діяльність дітей, які опановують нові для себе сфери відповідальності, не регламентують жорстко ані за терміном виконання, ані за змістом, гнучко підходячи до формулювання вимог.

При цьому враховують вікові можливості та потреби розвитку кожної дитини. Наприклад діткам 2-3 років доручають найпростіші справи – поставити за стіл стільчики, розкласти ложки, віднести хліб на стіл. Більш дорослі діти можуть виконувати складніші завдання – красиво згорнути серветки, сервірувати стіл.

Це маленькі, але дуже важливі для формування особистості дитини справи, у яких взаємодія з дорослим і те, що він говорить, відіграє велику роль. Але, спостерігаючи за роботою виховательок/-лів, ми сформулювали головну методичну гендерну «помилку», пов'язану з організацією чергувань: вихователі залучають до чергування всіх дітей, намагаються активізувати їх в рівній мірі, але – **наскільки ж різниться мотивація! У випадку з хлопчиками навички чергування – це насамперед про те, що він стане самостійним, навчиться допомагати дорослим і щось робити «як дорослий».** У випадку з дівчатками провідною мотивацією є те, що вони ж майбутні господині, мами, «хранительки домашнього вогнища», і тому повинні вміти ідеально обслуговувати всіх, кому це потрібно.

Може відрізнятися і кількість заохочень, хоча педагоги впевнені, що розподіляють увагу порівну. Часто результати підрахувань незалежного спостерігача можуть здивувати, бо не завжди ми усвідомлюємо, якою мірою стать дитини може впливати на кількість та зміст звернень педагога до неї.

Психіка малюків є дуже сприйнятливою, а тому разом із формуванням корисних соціальних навичок у процесі організації подібних справ дорослими можуть нав'язуватися зовсім некорисні, обмежувальні та негнучкі «істини» (про соціальну роль дитини, її зовнішній вигляд, спілкування, учинки відповідно до статі, психофізичних можливостей, соціального чи матеріального стану її родини). Із дорослішанням діти стають усе більш самостійними і відповідальними, а **отриманий ними несвідомо багаж таких некорисних уявлень вони все більше вважають «своїм», «даним від природи», забуваючи, що його справжнє джерело – дорослі, які безпосередньо скерували їхні дії у маленьких справах, роблячи при цьому велику педагогічну помилку.**

І ми вже бачимо, як у середній чи старшій групах садочка при розподілі трудових доручень «майбутні чоловіки», за мовчазної згоди дорослих, свідомо обирають собі справи, пов'язані з проявами спритності, сили, активності, комунікабельності (віднести до актової зали стільчики, винести або занести іграшки, роздати олівці чи фарби) і категорично відмовляються від «жіночих справ». Або чекають на підвищену увагу і заохочення, якщо роблять щось, «допомагаючи дівчаткам».

Останні ж, навіть не зітхаючи, погоджуються на репродуктивні, обслуговуючі, іноді нецікаві доручення (сервірування столу, прибирання брудних тарілок, витирання пилу, складання одягу тощо). Це знижує їхню самооцінку, обмежує очікування від майбутнього, мрії та прагнення.

У цілому ж, **хлопчики і дівчатка поступово втрачають частину необхідного дорослій людині повноцінного соціального досвіду і замість рости самодостатніми особистостями – стають тими «половинками», які шукають одна одну, щоб певним чином організувати свій побут.**

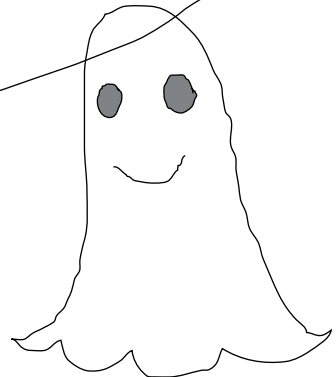
Безумовно, зазначене відбувається у дитячих садочках «приховано». Навіть самі виховательки/-лі не усвідомлюють, що при виконанні побутових доручень частіше підхваляють хлопчиків («Та, хто ж ці

похвали рахує!»). Якщо в парі чергують дівчинка та хлопчик, доручають дії, що потребують більш досконалих побутових навичок дівчинці («Та вона ж і насправді краще вміє! А йому все треба пояснювати!»). Супроводжують процес виконання справ стереотипними заохоченнями («Будеш хорошою господинею!», «Навчишся **допомагати** дружині (мамі)!»). Ось де й починається отой нерівномірний розподіл неоплачуваної хатньої роботи: жінка «повинна», а чоловік лише «допомагає»!

Іноді на заваді справедливого розподілу трудових доручень можуть поставати певні уявлення батьків чи інших піклувальників дитини про те, що вона має або не має робити. Такі моменти у жодному разі не можна лишати поза увагою. Необхідно продемонструвати дорослим програмні вимоги та методичні рекомендації, відповідно до яких організовується процес чергування і розподілу доручень (саме про це йшлося на одній із попередніх сторінок, коли вихователька і психолог змушені були пояснювати батьку одного з вихованців, чому той має посуд). Також треба донести, що станеться, якщо дитина не опанує ті чи інші навички. Можливо, це переконає дорослих змінити свою думку.

- Мишко, от у нас зараз буде сюрпризний момент...
- Тетяно, а що це таке?
- Та це коли спочатку няня стукає, а потім щось незрозуміле приходить...

РАЗ КАЛЮЖА, ДВА КАЛЮЖА: ВЕСНЯНІ ПРОГУЛЯНКИ

Весна, особливо її початок, це така пора року, коли на вулиці повно калюж та багнюки, не зрозуміло, чи то тепло, чи то холодно, тож усі діти одягнені по-різному.

А прогулянка, як завжди, починається з роздягальні. Ідеально, коли всі діти швидко й одночасно готові виходити, але іноді все йде «не за планом». Хлопчики вже з нетерпінням чекають, а дівчатка ще вдягаються, адже не так просто застібнути гудзики на красивій кофтинці, розправити сукню, одягти колготки та впоратись із майже модельним взуттям (стереотип про дівчаток-копух народжується саме тут).

Нерідко весною дитячі прогулянки скидаються на модні покази. І коли діти виходять на вулицю, то дівчатка знову «стоять у сторонці», бо такий гарний одяг бруднити не можна. Та й не зручно у ньому «міряти» калюжі й «місити» багною (читай – досліджувати світ). Виходить, що **хлопчики мають перевагу – вони більш мобільні з точки зору одягу і взуття, їм «дозволено» бруднитися, бути мокрими.**

Рекомендуємо пояснити батьківству, чому варто надавати перевагу зручному одягу (як варіант – можна готувати для прогулянки змінний одяг, який можна бруднити). Аргументуйте, що це дозволить дітям розвивати свою пізнавальну активність, фізичні навички, сприятиме кращій самореалізації. Приділіть, будь ласка, цьому питанню значну увагу. Бо незручний одяг навіть може «зламати» дитині життя – про це ми розкажемо за декілька сторінок, коли будемо давати відповідні поради батьківству.

Коли на дитячому майданчику все ж є діти, яким бруднитися «не дозволено», можна організувати діяльність спеціально для них (наприклад, ігри «Покажи, на що схожі хмаринки», «Машини» чи «Магазин»).

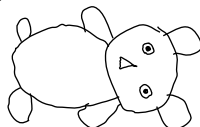
У будь-якому разі, залучайте до активностей на прогулянці всіх дітей без винятку. Фантазуйте, і вам усе вдасться!

БРУНЬКИ, ЛИСТОЧКИ, КВІТОЧКИ: РУХЛИВІ ІГРИ

Весною діти з нетерпінням чекають, коли вже висохнуть калюжі, а вихователі та виховательки активно готуються до святкових ранків, днів здоров'я та екологічних розваг на природі. Тому більшість рухливих ігор, які пропонуються навесні дітям, проводяться у формі естафет та спортивних змагань. Це можуть бути ігри з розподілом маленьких спортсменів/-ок на шеренги або команди чи такі, у яких діти беруть участь по черзі. І тут найголовніше – уникати сегрегації за статтю і протистояння між хлопчиками й дівчатками, об'єднувати їх у змішані групи, підтримувати кожну дитину у її прагненні активно грати.

У будь-яких іграх рівною мірою повинні брати участь усі діти (ідеально, щоб і вели вони ці ігри по черзі), причому рухова активність жодного чи жодної з них не має стримуватись. Зрозуміло, що сюжетні лінії ігор не повинні містити стереотипних жіночих або чоловічих образів. Останнє і є причиною, через яку ми вирішили перетворити одну дуже популярну в дитсадку рухливу гру.

- Чим ти зазвичай граєшся у дитсадку?
- Лікарнетю. Я не люблю, але я в неї граю. Тому що в неї всі грають...

ПЕРЕТВОРЮЄМО РУХЛИВУ ГРУ «МАРИНКА»

Чи замислювались Ви коли-небудь, скільки коштує людське життя? Здається, сучасна людська цивілізація вже дійшла до усвідомлення того, що **вартість життя не можна оцінити – воно безцінне! Тим жакливіше виглядають деякі архаїчні ігри, що досі пропонуються дітям. У одній із них життя дівчинки коштує «сім кіп галушок і зі сливками пиріжок».** Жарт – скажете ви. Але маленька дитина схильна сприймати все сказане дорослими «за чисту монету». До речі, цю гру дуже легко знайти в багатьох посібниках з організації ігрової діяльності.

«МАРИНКА»

Місце проведення: спортивний майданчик, спортивна зала.

Правила гри: усі діти стають у коло.

Вихователь/-ка промовляє лічилку:

Покотило, покотило

По дорозі волочило,

Сонце, місяць і зірки

На кілочку вийдеш ти!

Таким чином вибирають двох гравців / гравчинь. Кого вибрали першим, промовляє:

– Де ти стоїш?

– На ринку.

– Що продаєш?

– Маринку.

– Що хоч?

– Сім кіп галушок і зі сливками пиріжок!

За останніми словами діти оббігають коло. Хто швидше повертається на своє місце, знову починає.

Якщо ви граєтесь із малечою в рухливій грі, то точно скажете, що ця гра їм сподобається: тут є і смішний віршик, і можливість побігати, і повболівати за інших. Ось тільки виховний вплив у цієї гри, м'яко кажучи, сумнівний...

А якщо замінити ім'я дівчинки на інше слово? Спробуємо!

– *Де ти стоїш?*

– *На ринку.*

– *Що продаєш?*

– *Малинку.*

– *Що хоч?*

– *Сім кіп галушок і зі сливками пиріжок!*

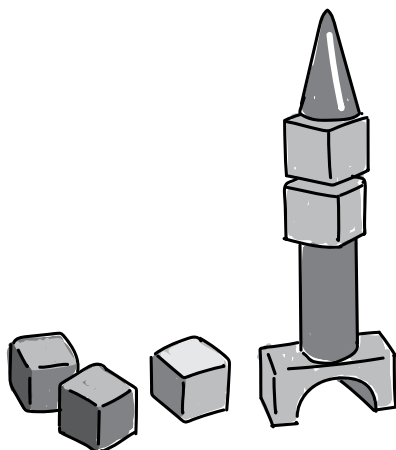
Погодьтеся, гра виглядає вже зовсім інакше і не несе в собі відвертого дискримінаційного посилу. Додатковий бонус – можна потренувати мовленнєву компетентність, креативність, фантазію, пам'ять та увагу, запропонувавши дітям кожен раз називати новий товар та ціну за нього.

ВЕСНЯНІ «ПОСИДЕНЬКИ» З БАТЬКІВСТВОМ

Наприкінці весни проходять підсумкові батьківські збори за увесь навчальний рік. Вихователь/-ка розповідає, якого рівня розвитку досягли діти, чого вони навчилися.

Саме на цих зборах аудиторія нерідко піднімає питання про те, що дівчаткам конче потрібні бездоганна охайність у зовнішньому вигляді, кращий розвиток навичок самообслуговування, неперевершена старанність, тоді як хлопчикам не завадять більш інтенсивний фізичний розвиток, а також високі показники в математиці. Цю стереотипну сегрегацію треба зупинити, в котрий раз наголосивши батьківству, що кожна дитина індивідуальна, її досягнення не треба порівнювати з іншими дітьми, тим більше «прив'язувати» розвиток певних навичок до статі.

Прийдешнє літо – ідеальний час для оздоровлення дітей, фізичного розвитку, частішого перебування на свіжому повітрі. Нагадайте батьківству, що цього рівною мірою потребують усі діти.

ПОРАДИ БАТЬКІВСТВУ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ОДЯГ ДЛЯ ДИТИНИ

Весною день довшає, ми радіємо ніжним сонячним промінчикам, потроху забуваємо про теплі шарфи і пальта та більше часу проводимо надворі.

Але чи вміємо ми, дорослі, чути дитину, добираючи їй одяг, взуття? Саме час донести до батьківства тему, розпочату у попередніх весняних фрагментах.

! – Навіщо Ви Катрусі одягаєте на прогулянку таке незручне платтячко? – питає вихователька.

! – Як навіщо? – обурюється мама. – Вона ж дівчинка, тож завжди повинна виглядати достойно!

! – А що недостойного в тому, що вона одягне штанці, футболку і буде бігати та гратися разом з усіма дітьми?

! - - - - -

! – Чому ти, Мишко, такий сумний?

! – Він хотів одягнути червону футболку, а я йому дала синю! – нервово відповіла мама. – Таку істеричку закотив!

! – А що поганого у червоній?

! – Нічого. Просто я вже дістала синю. До того ж, він хлопчик.

! – А Ви собі самі одяг обираєте?

! – Ну звісно! Але ж він – дитина!

Здається нічого страшного у цих двох ситуаціях немає. А якщо на хвильку зазирнути в майбутнє?

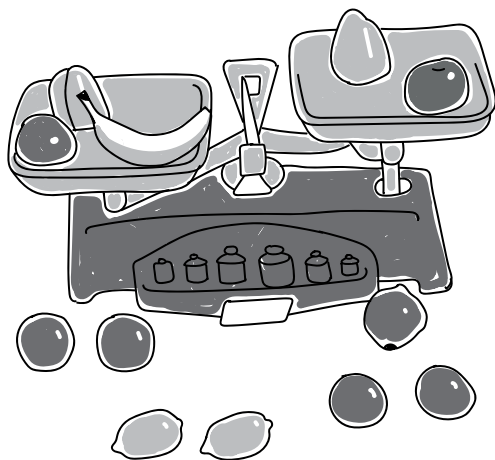
– Ким ти хочеш стати, Мишко?

– Ще не знаю. Можливо, я б хотів бути дизайнером.

– Що то за професія? Краще програмістом – у них зарплатня хороша, – каже мама чи тато або ще хтось.

І Мишко йде шляхом, який насправді не обирав, як і в дитинстві футболку. А рідні дивуються: і вивчився, і розумний, а чого хоче в житті – не знає, роботу не знайде, а як і знайде, то завжди щось не те. І ніхто навіть не здогадується, що все починалося саме з тієї футболки, з можливості вміти дослухатися до себе, своїх бажань і обирати самостійно, яку в нього забрали. До речі, в одязі, який йому не подобався, він почувався невпевнено, і ця невпевненість, як дратівлива колючка, сиділа в його голові.

А що ж Катруся? Ми знаємо напевно, бо це реальна історія з життя однієї нашої колеги. Не маючи змоги розвиватися фізично (бо часто вона стояла на місці або повільно ходила – адже плаття незручне, і сваритимуть, якщо забрудниш) та загартовуватися (одяг і взуття рідко були по погоді – то ноги промочить, то спітніє), вона спочатку багато хворіла, потім стався збій в організмі, і вона почала набирати вагу, з'явилися комплекси, не змогла виносити дитини (бо м'язи слабкі) і так далі. А все, що було потрібно, аби все пішло геть іншим шляхом, – дати дитині зручний одяг і можливість вільно рухатися, загартовуватися і розвиватися фізично.

Тож, шановне батьківство, дуже просимо вас дозволяти дітям одягатися так, як їм подобається, – за умови, що обране відповідає

погоді, є зручним (дозволяє бігати, стрибати, лазити, лежати і взагалі робити будь-які рухи). Одяг і взуття, які не можна бруднити, беруться лише в особливих випадках (можна взяти із собою також більш функціональний комплект, у який можна перевдягнутися).

Одяг і взуття повинні розвивати дитину, а не тримати її у клітці!

«ЛІТО – Я ПОЇДУ НА КРАЙ СВІТУ!»

РІЗНОКОЛЬОРОВІ МЕТЕЛИКИ: ТВОРИМО КРАСУ

Ось ми з вами й дочекалися теплого літа! Занять у садочку меншає. І це, переважно, образотворча діяльність.

Улітку дітям пропонується намалювати (чи зробити аплікацію, ліплення) вишеньки, курчаток, подвір'я бабусі, сад, грядку, метеликів, дощик, хмаринку, улюблену іграшку...

Візьмімо саме останній приклад. Ми знаємо дівчинку, яка грається переважно трамвайчиками, потягами, машинками, літачками, дивиться і мультфільми про них. Звісно ж, вона і намалює щось із цього переліку. Також в одній групі бачили хлопчиків, які не відходять від дитячого посуду і плити, тому в їхній уяві теж «спливають» саме ці іграшки, їх вони і відобразять у своїй творчості. Надважливо побачити, відзначити захоплення цих дітей, похвалити, робити це за нагоди неодноразово – і на інших заняттях (а не тільки з образотворчої діяльності), і під час гри, і в спілкуванні. Як результат, **усі діти вважатимуть нормальними теперішні захоплення товариша чи товаришки, не будуть соромитися і своїх уподобань, а робитимуть те, що їм подобається, наприклад, розширять спектр іграшок, з якими граються.** І це стане проривом, адже малеча здобуде більш різноманітний досвід, хлопчики і дівчатка частіше спілкуватимуться одні з одними, їхній світогляд розширюватиметься, розвиватимуться здібності. І коли в подальшому дівчинка / хлопчик приєднається до «хлопчачої» / «дівчачої» гри, інші дитину не проігнорують, а будуть гратися разом.

Улітку всі із задоволенням малюють на асфальті. Ми спостерігали таку ситуацію: вихователька намалювала на асфальті контури двох зовсім однакових великих сорочок і запропонувала дітям розфарбувати й прикрасити їх так, начебто одна з них чоловіча, а інша – жіноча.

Спочатку всі діти стали навколо одного контуру й почали кольоровою крейдою його розфарбовувати. Та через деякий час діти розділилися: дівчатка об'єдналися навколо однієї сорочки, а хлопчики – навколо іншої. Причому перші обирали переважно червону гаму кольорів, другі – синю.

Таку самосегрегацію варто відслідковувати і, за можливості, пропонувати альтернативу – пояснити, що можна ж розфарбовувати будь-яку сорочку (хоч жіночу, хоч чоловічу), кольори також обирати вільно. А потім можна показати фото чи відео з показів мод, де чоловічі та жіночі моделі виходять на подіум в одязі різних кольорів. І пояснити: головне, щоб колір подобався, адже тоді людина певніше відчувається й відчуває комфорт і радість.

ЧОГО НАВЧАЮТЬ У САДОЧКУ

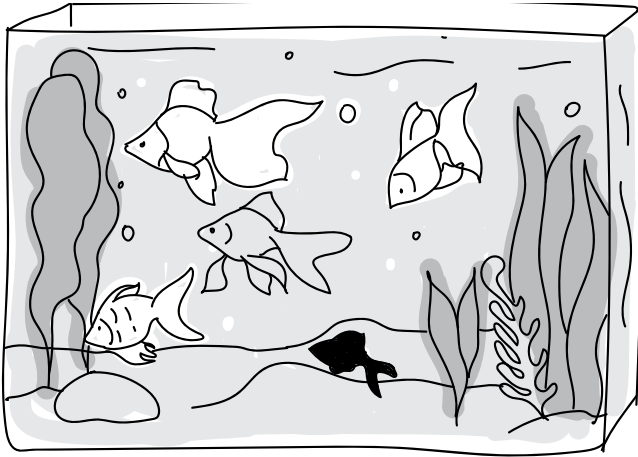
Навколишній світ

Діти дуже люблять ці заняття. І виховательки/-лі під час їх проведення зазвичай не розділяють дітей за статтю, спонукають усіх до спільної діяльності, до вивчення навколишнього світу.

Ще навесні діти засаджують город. Це невелика ділянка землі, яка є у кожної групи. Зазвичай діти самі обирають, які овочі вони будуть саджати. Улітку вони доглядають за городом – поливають, захищають від шкідників, прополюють. А восени збирають врожай, з якого їм дорослі готують щось смачненьке, наприклад, з гороху – гороховий суп, з гарбузів – кекси, з картоплі – пюре. Та буває таке, що при догляданні городу дівчаткам дають фізично більш легку роботу, навіть публічно пояснюючи це рішення тим, що вони слабші за хлопчиків.

У такому віці фізична сила ще тільки розвивається і взагалі не залежить від статі, а лише від фізичного стану конкретної дитини. Але чи так безболісно для дівчаток пройде постійне нагадування про їхню слабкість, а для фізично трохи слабших хлопчиків постійні настанови прагнути щось понад силу й можливість – не впевнені. Ми б радили давати дітям завдання, виходячи виключно з їхнього бажання та рівня фізичного розвитку.

Пам'ятаєте, під час розгляду «настінної наочності» ми звертали увагу на те, що порушниками правил на ній часто виступають хлопчики, а пасивними спостерігачками і слухняними конформістками – дівчатка. Ті самі ролі «програються» і під час занять з безпеки життєдіяльності. Це призводить до їх міцнішого закріплення у свідомості дітей. Ще трохи в такому ж дусі, і вони стануть засвоєними поведінковими моделями «на все життя».

Що можна зробити? Під час занять уникати негативних, неконструктивних ролей і зразків поведінки. Усі діти мають засвоїти ті ролі, що однаковою мірою допоможуть їм у екстремальних ситуаціях. Наприклад:

– Даринко і Сергійко, на яке світло світлофора ви перейдете дорого?

– Марійко, Єгорчику, чи будете ви розмовляти з незнайомцем або незнайомкою, які пропонують вам цукерку? Або пройдете швидко повз та покличете на допомогу?

– Петрику, Іванку, Катеринко, чи підете ви на лід, чи обійдете водоймище по землі?

Так усі діти запам'ятають тільки те, як безпечно вчиняти в тій чи іншій ситуації, що загрожує їхній безпеці. І, звісно, в них не сформується стереотипні уявлення щодо поведінки хлопчиків і дівчаток.

СЮЖЕТНО-РОЛЬОВІ ІГРИ: ЧИ ВСЕ ТАК ПРОСТО – 2?

Продовжимо розгляд поширених у закладах дошкільної освіти сюжетно-рольових ігор, розпочатий іще взимку. Цього разу ми зупинимося на тих, що пов'язані з певними професіями і посадами. До речі, серед вихованок/-ців такі користуються особливою популярністю.

Те загальне, що об'єднує їх усі, пов'язане з використанням у назвах фемінітивів – іменників жіночого роду. Це треба робити у випадку кожної професії і посади, якщо там є і чоловіки, і жінки. На жаль, часто виховательки/-лі при ознайомленні дітей з професіями / посадами використовують тільки маскулінітиви (учитель, програміст, поліцейський тощо), забуваючи про фемінітиви (навіть, коли виховательки розповідають про себе, то часто вживають «вихователь»). Але є і винятки, причому дуже показові – низькостатусні посади, переважно обслуговуючої праці. Тут, навпаки, частіше вживаються іменники жіночого роду: двірничка, прибиральниця, покоївка. А ось управлінські посади – «директорка», «міністерка» – зась!

Не маючи звички використовувати жіночий рід у назвах професій і посад, ми формуємо стереотип про вторинність жінок у професійній діяльності та сприяємо жіночій «невидимості», що, безумовно, украй негативно відобразиться на майбутніх кар'єрних прагненнях дівчаток.

Як інструмент, що може допомогти у виховательській роботі, пропонуємо 10 малюнків із зображенням людей різних професій, розроблених свого часу ПІАЦ «КРОНА». Малюнки наочно демонструють, що і жінки, і чоловіки можуть реалізуватися у будь-якій професії за своїм вибором. У назвах кожної професії використані маскулінітив і фемінітив. Ця наочність доступна для завантаження⁵⁵

⁵⁵ <http://www.krona.org.ua/naochnist.html>.

і вільного використання за умови покликання на першоджерело (www.krona.org.ua – ГІАЦ «КРОНА»).

Сюжетно-рольова гра «Перукарня»

У сучасному світі ставлення до цієї професії дуже змінилося. Раніше вона була прерогативою лише жінок, однак у наш час набула престижу, і нею тепер заробляють і чоловіки, при цьому сегрегація жіночих і чоловічих салонів збереглася, що відтворює у дитячій свідомості стереотип про таке існування якоїсь невидимої, але суттєвої різниці між чоловіками і жінками, адже навіть зачіски і стрижки їм роблять у різних перукарнях.

При організації цієї гри давайте можливість усім дітям проявити свої таланти, об'єднуйте їх у гри, грайтеся разом із ними (як відвідувач/-ка салону).

Продуктивно розігрувати такі сюжети: «Я перукар / перукарка», «Тато / мама / хтось із рідних веде доньку / сина до перукарні», «Полупка товарів для перукарні». А ролі можуть бути такими: перукар / перукарка (майстер / майстриня із зачісок), майстер / майстриня з манікюру, клієнт / клієнтка. Перукар / перукарка одягає на клієнта / клієнтку пелерину, фарбує або підстригає волосся, миє голову, витирає рушником, сушить волосся феном, придає форму бороді, вусам, дає рекомендації по догляду за волоссям. Майстер / майстриня з манікюру підпилює нігті, покриває їх лаком, накладає крем на руки, робить масаж. Клієнти / клієнтки вітаються, читають журнали, можуть пити каву / чай, просять зробити стрижку, манікюр, педикюр, платять гроші, дякують за послуги.

Сюжетно-рольова гра «Лікарня»

Для організації цієї гри важлива попередня робота: екскурсія до медичного кабінету дитячого садочка, спостереження за роботою лікаря / лікарки й медсестри / медбрата та проведення відповідних бесід з дітьми про особливості цих професій та про правила поведінки в медичному кабінеті; читання художньої літератури (В. Берестов «Хвора лялька». А. Барто «Ми з Тamarою», А. Кардашова «Наш доктор»), розглядання альбому «Ми граємо у «лікарню», виготовлення атрибутів для гри.

Діти можуть розігрувати такі сюжети: «На прийомі у лікаря», «Виклик лікаря додому», «Поранили пальчик», «Болить горло», «Робимо щеплення», «Що робити щоб попередити хворобу» тощо. А ролей у цій грі небагато. Лікар / лікарка приймає хворих, вислуховує їхні скарги, дивиться горло, робить призначення. Медсестра / медбрат робить уколи, дає ліки, змащує ранки, забинтовує. Хворий / хвора приходять на прийом, розповідає, що його турбує, виконує рекомендації.

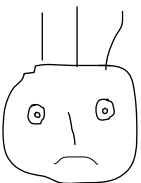
Дітям дуже подобається грати у цю гру. Але, за словами вихователок, з якими ми спілкувалися, усі із задоволенням грають роль лікаря / лікарки та хворого / хворої, а ось роль медсестри / медбрата

виконують переважно дівчатка. Можливо, це пов'язано з тим, що в реальному житті в цій ролі (на відміну від двох інших) украй рідко побачиш чоловіка. Діти сприймають роль медсестри як менш важливу (згодом вони дізнаються, що і сама професія не є престижною та високооплачуваною), і те, що саме цю роль найчастіше в групі виконують дівчатка, свідчить про те, що гендерні стереотипи (у тому числі ті, що піклування і турбота – то «жіноча справа») діють ефективно!

Зрозуміло, що при організації цієї гри важливо пропонувати всім дітям стати медсестрами чи медбратами. Переконати дітей, що чоловіки в реальному житті так само виконують ці ролі, нескладно – достатньо продемонструвати відповідні фото- та відеоматеріали з інтернету. А можна навіть запросити таку людину в дитсадок у гості.

Сюжетно-рольова гра «Пошта»

У сучасному світі пошта дуже змінилася – на різних посадах тут працюють і жінки, і чоловіки. Тому при організації цієї гри необхідно звертати увагу на сучасні тенденції (розповісти дітям про різновиди пошти) і залучати всіх дітей виконувати різні ігрові ролі: сортувальник / сортувальниця, відвідувач / відвідувачка, водій / водійка, представник / представниця послуги доставки, оператор / операторка, листоноша. Відвідувач / відвідувачка упаковує, відправляє та отримує листи і посилки, купує конверти. Оператор / операторка обслуговує відвідувачів / відвідувачок, приймає і видає листи, посилки. Сортувальник / сортувальниця сортує листи, посилки, наклеює на них стікер, дає пояснення службі доставки. Служба доставки виймає з поштової скриньки листи і посилки та доставляє їх, підвозить на пошту нові листи і посилки. Листоноша бере на пошті листи, посилки, кореспонденцію та розносить їх за адресами.

- Скажи, що тобі не подобається у дитсадку?
- Робити зарядку. Д-у-у-уже багато, д-у-у-уже довго...

Сюжетно-рольова гра «Магазин»

При організації цієї гри з дітьми проводиться попередня робота: бесіди, читання літератури, виготовлення із солоного тіста бубликів, булочок, печива, приготування цукерок.

Як правило, усім дітям подобається грати в магазин. Основні ролі тут – продавець / продавчиня, касир / касирка, директор / директорка, водій / водійка, покупці. Продавець / продавчиня одягає форму, зважає, упаковує, розкладає товар на полицях. Касир / касирка отримує гроші, пробиває і видає чек, дає решту. Директор / директорка магазину організовує роботу усього персоналу, робить заявки на отримання товарів, стежить за порядком у магазині. Водій / водійка привозить різноманітні товари, вивантажує привезений товар. Покупці приходять за покупками, обирають товар, дізнаються про ціну, радяться з продавцями / продавчинями, дотримуються правил поведінки в громадському місці, встановлюють чергу в касі, оплачують покупку, отримують чек.

Практика свідчить, що на ролі директорську і водійську дівчаток обирають рідше, аніж хлопчиків – обидві посади пов'язані з відповідальністю, фізичною силою, що стереотипно асоціюються з чоловічою статтю. А дівчаток охочіше запрошують на інші обслуговуючі посади (касірка, продавчиня, прибиральниця).

Сюжетно-рольова гра «Магазин» дуже захоплива, тому, всупереч стереотипам, треба залучати до різних ролей усіх дітей по черзі. А якщо в когось виникнуть сумніви в достовірності такого рольового розподілу, завжди можна мати під рукою наперед підготовлені «фото- та відеодокази».

ТЕАТРАЛЬНА ПОСТАНОВКА

«РАЗОМ ВЕСЕЛІШЕ»

Окрім того, що ця розробка спрямована на розвиток у дітей доброзичливості, взаєморозуміння, уміння дослухатися до інших, дбайливого ставлення одне до одного, у неї є ще одна важлива для нас мета – подолання певної сегрегації хлопчиків і дівчаток. Після перегляду театральної постановки, бажано її обговорити з дітьми – чи можуть дівчатка і хлопчики разом цікаво й весело гратися? Якщо так, то що для цього всім нам треба зробити, як поводитися. Постановку також можна запропонувати переглянути і батькам / особам, які їх замінюють, і так само обговорити з ними питання дружби хлопчиків і дівчаток.

Ведучий/-а: В одному дворі гуляли діти. Єва сиділа на лавочці й сумно дивилася, як хлопчики весело бігали, граючись у гру «Динозавр», яку самі й вигадали. Єва зрозуміла, як у неї гратися – треба заховатися, поки Динозавр рахує до десяти. Потім, коли той іде шукати дітей, усі ті, кого він побачить, тікають і голосно кричать «Ааа...». Кого доганяли, ставав Динозавром.

Єва (сама до себе): Як же мені хочеться гратися з хлопчиками!..

Ведучий/-а: Дівчинка підбігла до хлопчиків, намагалася включитися в гру, бігала, кричала. Та хлопчики зовсім на неї не звертали уваги. Настав вечір, діти розійшлися додому. А наступного дня хлопчики знову вийшли гратися в Динозавра, і Єва підійшла до них.

Єва: І я хочу з вами гратися.

Сашко: Це хлопчача гра.

Сергій (глузливо): А ти дівчинка.

Єва (здивовано): То й що? Я вмю грати в цю гру.

Сашко: До того ж, ти ще мала.

Єгор: Давай поміряємося (*підходить ближче до дівчинки і демонструє певну різницю у зрості*). От бачиш, ти нижча за нас. Ми не будемо з тобою гратися.

Он дівчинка стоїть – іди до неї грайся, вона така ж мала, як і ти.

Ведучий/-а: Раптом Єва хитро прищурилася та якось несподівано крикнула.

Єва: Я Динозавр! Ховайтеся!

Хлопчики (голосно і метушливо): Динозавр! Динозавр! Ховаємося! Тікаємо!

Єва: Один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять.

Ведучий/-а: Єва порахувала до десяти. Відкрила очі. І одразу побачила за гіркою зелену кофту Сашка, а за лавкою – сірі штани Сергія. Дівчинка побігла, закричала «коронне»: «Ааа...». Хлопчики теж кричали і тікали. Та Єва швидко наздогнала Сашка. Тепер він став Динозавром.

Сашко: Один, два, три...

Ведучий/-а: Поки Сашко рахував, діти ховалися. Єва причаїлася зовсім поряд від Динозавра-Сашка за розлогим, величезним кущем смородини. Тут сховався і Єгор. Вони удвох чули, як Сашко голосно рахував: «...п'ять, шість...». Та ось щось зашаруділо в кущах. Потім хруснуло. Гілки смородини заворушилися прямо перед дітьми. Єва і Єгор подивилися одне на одного.

Єгор: Тихо! Не шаруди!

Єва (пошепки): А це не я. Мабуть, тут хтось є!

Ведучий/-а: Діти почули знову шурхіт і тихеньке «няяю».

Єгор: Та це ж киця!

Єва: Котик! Де ж він?

Ведучий/-а: Діти почали розсувати гілки. У самісінькій середині величезного куща вони побачили маленьке кошенятко. Хотіли взяти його, але не могли дотягнутися, адже кущ був великим, гілки росли у різні боки і дістатися до тваринки було важко.

Єгор: Кс-кс-кс. Дивися, воно застрягло! Сидить і тремтить.

Єва: Ой, яке миле кошенятко. Його треба врятувати!

Єгор (голосно): Сюди! Усі сюди!

Єва (голосно): Допоможіть!

Ведучий/-а: Сергій і Сашко прибігли на крик.

Сашко: Що трапилося?

Сергій: Чого гукали? Чому не граєте?
Єва (показує на кущ): Там кошенятко.
Сашко: Кошенятко?
Сергій (розсуваючи гілки): Я хочу подивитися.
Єгор (стривожено): Дивіться, воно тремтить...

- Якби ти стала головною начальницею, що б ти змінила в дитсадку?
- Щоб він став хорошим. Іншу виховательку. Щоб іграшки були тільки моїми. Ще я хочу плавати в басейні, грати на скрипочці й піаніно та лежати...

Ведучий/-а: Кошенятко нявкнуло. Сергій поліз у кущ.

Сергій: Зараз я дістану котика. Ой, я застряг (перелякано)! Тягніть мене назад.

Єгор: Сергій завеликий, щоб пролізти в кущ.

Єва: Давайте я поспробую дістати котика.

Ведучий/-а: Хлопчики відвели гілки смородини у різні боки, а Єва пролізла у малесенький прохід між ними.

Сашко: Ну, що там?

Сергій: Дістала?

Єва: Ой! Він такий маленький... Так, дістала!

Ведучий/-а: Дівчинка з кошенятком на руках почала задкувати з куща. Сашко обережно прийняв маленького з Євиних рук.

Сашко (співчутливо): Бідненьке кошенятко!

Сергій: Воно, мабуть, хоче їсти...

Єгор: У мене вдома молоко є, я зараз принесу (відбігає).

Єва: А я знайду йому мисочку.

Сашко: У мене тато саме котлети планував смажити. Я швидко принесу.

Ведучий/-а: Сергій пригорнув кошенятко до себе.

Сергій: О, замуркотіло. Раде-радісіньке.

Ведучий/-а: Незабаром діти принесли мисочку, їжу та нагодували котика.

Сергій: Я його заберу до себе додому. Я думаю, мамо і тато будуть раді.

Ведучий/-а: Діти не помітили, як стемніло. Щасливі від того, що в кошенятка тепер є домівка, вони розійшлися. Наступного дня, коли Єва вийшла надвір, хлопчики зраділи їй.

Єгор: Єво, привіт! Іди до нас.

Ведучий/-а: Сергійко «відзвітував» за кошенятко – що воно їло, як гралося та яке воно гарненьке.

Сашко: Єво, давай гратися разом.

Сергій: Так, разом веселіше.

Ведучий/-а: Ось так у цьому дворі хлопчики й дівчатка почали дружити, бо разом же веселіше і цікавіше. Не буває хлопчачих чи дівчачих ігор. В усі ігри краще гратися разом.

СКЛАЛАСЯ СИТУАЦІЯ: ПОГОВРИМО?

Чи можна бити дівчаток?

– Богданчику, дівчаток бити не можна! – повчально сказала вихователька.

– Чому це? Вона ж мене перша вдарила. І боляче. Мені що, просто дивитися? – обурювався хлопчик.

– Не можна, дівчатка слабкі, їх, навпаки, захищати треба!

– Нічого собі слабкі! Он як вдарила! А від кого захищати? – здивовано запитав Богдан.

– Просто захищати і все! – відповіла вихователька. А потім задумалась: «Як же правильно розв'язати цей конфлікт? Під час тихої години обов'язково сходжу до нашої психологині. Вона точно знає, що робити!».

Які ж думки можуть бути в голові Богдана після цієї історії? По-перше, він бачить несправедливість до себе зі сторони виховательки, що виникла лише через його приналежність до чоловічої статі. Справжня ж причина була проігнорована вихователькою.

Мабуть, і дівчинка теж засвоїла свій урок. Тепер вона може шпиняти хлопчиків, і їй за це нічого не буде, бо ж наче ті повинні її захищати.

Якщо з дітьми не обговорити цю ситуацію, вона може перерости навіть у протистояння між хлопчиками й дівчатками, завадити їх дружбі та взаємодії. Отже, що можна запропонувати виховательці?

По-перше, провести з дітьми бесіду щодо поведінкових норм, пояснивши, що будь-який конфлікт можна вирішити «без кулаків», що бити не можна нікого (окрім, можливо, випадків, коли це загрожує життю) – ні дівчаток, ні хлопчиків, а захисту потребують усі без ви-

нятку діти й дорослі. По-друге, пояснити, що існують конструктивні способи випробувати свою силу (наприклад, спортивні змагання) та запропонувати провести в групі щось на кшталт маленької олімпіади, де кожен та кожна змогли б спробувати себе (тільки важливо підібрати вправи так, аби кожна дитина отримала маленьку перемогу). По-третє, провести батьківські збори, де обговорити, як найбільш ефективно реагувати на такі або подібні дитячі конфлікти.

Про хлопчика, який грався з дівчатками

– Я дивлюся, мій син добре ладнає з дівчатками, – зауважив тато маленького хлопчика, забираючи його додому із садочка.

– Так, Мишко дуже любить проводити з ними час, особливо возити ляльок у колясці «на прогулянку», – відповіла Оксана Львівна, вихователька середньої групи.

– А це нормально? Те, що він грається з дівчатками, та ще й ляльками? – занепокоєно запитав батько.

– Звісно! А що в цьому поганого? Усі діти граються так, як їм подобається, і це дуже добре! Головне, нікого не ображати, – привітно посміхнулася вихователька.

Але тато все ж пішов додому стурбованим. Порадившись між собою, батьки вирішили звернутися до психологині закладу дошкільної освіти: а раптом з їхньою дитиною щось негаразд?

Як добре, що батьки не стали травмувати психіку дитини заборонами та погрозами, а вирішили звернутись до фахівчині. І та розповіла їм, що **дитина обирає собі друзів не за статтю, а за принципом спільності інтересів. І що єдиний критерій, на який варто звернути увагу – це комфорт дитини в цьому спілкуванні.** Якщо такий є – все добре!

Стосовно ляльок та іграшок загалом фахівчиня порадила не нав'язувати своє бачення «правильних» чи «неправильних». Радше за все, дитина буде намагатись протистояти дорослим, відстоювати своє право гратись тими іграшками, які їй подобаються. І така ситуація точно не сприятиме встановленню хороших взаємин у родині. Вона запропонувала дозволити хлопчику обирати іграшки, які викликають цікавість та гарні емоції. Формула тут проста: яку б іграшку дити-

на не обрала – це її іграшка! До того ж – це добре, що хлопчик росте турботливим і в дорослому віці не матиме пересторог щодо догляду за дітьми.

Чи можна хлопчику плакати?

- Можна до Вас, Валерію Олександровичу? – запитала мама Архипчика, несміливо відчинивши двері.
- Звісно! Проходьте, – відповів психолог.
- Розумієте, – одразу почала говорити жінка, – мій син постійно плаче.
- Як це? Я вчора бачив дуже веселого Архипа.
- Ну, він плаче, коли впаде, коли іграшку в нього забрали, а інколи і просто так! Мені так соромно, коли він плаче. Усі дивляться і думають – що за тюхтій росте! Підкажіть, будь ласка, як навчити його стриманості?

Як часто ви говорите своєму синові: «Не плач – ти ж чоловік»? Ви бажаєте йому найкращого, думаєте, якщо він не буде плакати, стане сильнішим і досягне успіху. На жаль, це ілюзія.

Цей стереотип є однією з причин, через яку доволі значна кількість чоловіків не доживають до літнього віку, бо звикають стримувати емоції (а, накопичуючись, ті можуть призводити до депресивних станів та інших проблем зі здоров'ям), терпіти біль, приховувати проблеми від близьких та намагатися справлятися з ними самостійно (за медичною допомогою вони звертаються в останній момент, коли вже може бути пізно).

Плачучи, хлопчик фактично просить дорослих про підтримку і допомогу, але наштовхується на нерозуміння його потреб і проблем, на черствість. Із часом він до цього звикає, починає приховувати свій внутрішній біль, тільки от проблеми – залишаться, і, радше за все, перейдуть в іншу площину – дезадаптацію у школі, девіантну поведінку, агресію.

Ми б радили бути уважними до потреб та почуттів дітей, дозволити і хлопчикам, і дівчаткам плакати, коли їм це потрібно (сумно або боляче, або просто так). Навчіть дитину правильно проживати свої емоції, розрізняти, чому саме вона злиться, сумує або плаче, як дати цьому раду та рухатися далі.

Пам'ятайте, що діти досягають великих висот лише тоді, коли мають підтримку близьких і розуміння. Якщо вони при вас плачуть, значить довіряють.

ПІСОЧНІ РОЗВАГИ, АБО «ОДЯГНИ ПАНАМКУ!»: ПРОГУЛЯНКА ВЛІТКУ

Літо – пора дослідниць і дослідників. Робота на ділянці та догляд за городом дозволяють значно більше дізнатись про довкілля. Тому під час прогулянки у теплу пору року якнайбільше спонукайте усіх дітей до активної ігрової діяльності та дослідження природи, паритетно розподіляйте обов'язки з догляду за городом.

До того ж, окрім освітньої складової, прогулянка має включати і самостійну діяльність дітей – тож потрібен ігровий та робочий інвентар. **Виносити та заносити цей інвентар повинні всі діти по черзі, незалежно від статі. Вони насправді люблять це робити, а дівчатка дуже ображаються, якщо щось їм не дають нести.**

Приблизно з 3-4-х років у дітей активно виявляється бажання до рольових ігор, під час яких вони вчаться розуміти процеси, що відбуваються в суспільстві, активно спілкуватися. Тож на прогулянці малечу рекомендовано активно заохочувати до різноманітних нестандартних рольових ігор, які відображають справжнє життя у всьому його різноманітті. Граючись, діти, незалежно від статі, повинні навчитись рівномірно розподіляти сімейні обов'язки, спробувати і лікувати, і кермувати літаком, доглядати дітей чи підкорити космос та здійснити подорож навколо світу.

ПЕРЕТВОРЮЄМО РУХЛИВУ ГРУ

«ДІД І БАБА»

Чи може освітній контент рівною мірою враховувати народні традиції і в той же час сприяти розвитку демократичних цінностей та відповідати гуманістичним принципам? Питання дещо підступне, адже традиції так чи інакше відсилають нас до часів, коли про демократію і гуманізм ще особливо не замислювалися. Рухлива гра «Маринка», як виявилось, не єдина претендентка на те, щоб бути перетвореною саме через кричущу невідповідність моральним, правовим, демократичним стандартам сучасності. Інший такий же «шедевр» – рухлива гра «Дід і баба». Чого коштує лише інвентар – лозина!

«ДІД І БАБА»

Дівчатка та хлопчики стають поряд і беруться за руки. Дід (баба) починає гру, звертаючись до когось із дівчаток / хлопчиків праворуч:

– *Здорово, баба (дід)! Чи ти ложки мила / мив?*

– *Мила / мив.*

– *А ополоник?*

– *Збула / забув.*

– *Так не забувай!*

При цьому дід (баба) намагається вдарити дівчинку / хлопчика лозиною, а та / той повинні втекти попід руками інших дітей і стати ліворуч. Гра триває, доки усі діти не стануть у тому порядку, що й на початку гри. Тоді дідом / бабою обирають іншу дитину.

Начебто гра розвиває важливі речі – швидкість, спритність, а брати участь у ній можуть усі діти з групи. Однак давайте поміркуємо – які цінності «винесе» для себе дитина? **За невиконання хатньої роботи слідує покарання у вигляді фізичного насильства, що виступає в цій рухливій грі ледь не нормою** (приводом може стати навіть немитий ополоник). Виходить, що особа, яка «сидить» вдома та

займається хатніми справами (а у таких ролях діти куди частіше бачать жінок), є безправною.

Звісно, це зовсім не те, чого ми маємо навчати дітей. Однак, чи може вихователька чи вихователь щось із цим «оперативно» зробити? Так! Пропонуємо варіант трансформації цієї гри. А інвентарем слугуватиме м'ячик.

Дівчатка та хлопчики мають стати поряд і взятися за руки. «Дід» («баба») так само стоїть у загальному колі та розпочинає гру, звертаючись по черзі до дітей:

- *Здорово, баба / дід! Чи ти ложки мила / мив?*
- *Мила / мив.*
- *Чи ти в хаті прибирала / прибирав?*
- *Прибирала / прибирав.*
- *А ти на роботу ходила / ходив?*
- *Ходила / ходив.*
- *Ти комп'ютер налаштувала / налаштував?*
- *Налаштувала / налаштував!*
- *А ти на танці ходила / ходив?*
- *Ні!*
- *Так давай-но затанцюємо!*

При цьому «дід» чи «баба» (залежно від того, на чиє запитання отримана остання відповідь) передають дівчинці чи хлопчику м'ячик, і дитина тікає попід руками інших дітей, які у цей час починають танцювати. Того (ту), кого впіймали, стає «дідом» («бабою»). Якщо цього не відбулося, тоді інших «діда» чи «бабу» обирають за допомогою лічилки.

Отже, навіть такий відверто дискримінаційний контент можна перетворити на цілком нейтральний. Тож ще раз закликаємо вас творчо підходити до матеріалу, з яким ви працюєте. «Безнадійного» не існує.

ПОРАДИ БАТЬКІВСТВУ: ЯКОЇ ПІДТРИМКИ ПОТРЕБУЄ ДИТИНА?

Ми так довго чекали літа – тепер цілий день можна проводити надворі. Але саме тут дитину можуть чекати непередбачувані ситуації, в яких вона з великою вірогідністю діятиме так, як навчили її ми – дорослі. Але чи піде наша «наука» їм на користь – відкрите питання...

Рідні завжди казали Наталці, що дівчинка не повинна битися, а серед основних жіночих чеснот – скромність та ввічливість. Вона такою і була, бо інакше батьки її дуже сварили і виказували своє розчарування: «Ну що про тебе подумають?!».

Одного разу просто на дитячому майданчику Наталку побили ровесники.

– Чого ти не захищалася? – кричав на неї тато.

– Чого не кликала на допомогу? – у розпачі питала мама.

А Наталка тільки плакала. Бо там на майданчику терпіла тільки тому, що не хотіла засмучувати батьків. А їхньої підтримки не дочекалася навіть тоді, коли вчинила відповідно до «заповітів»...

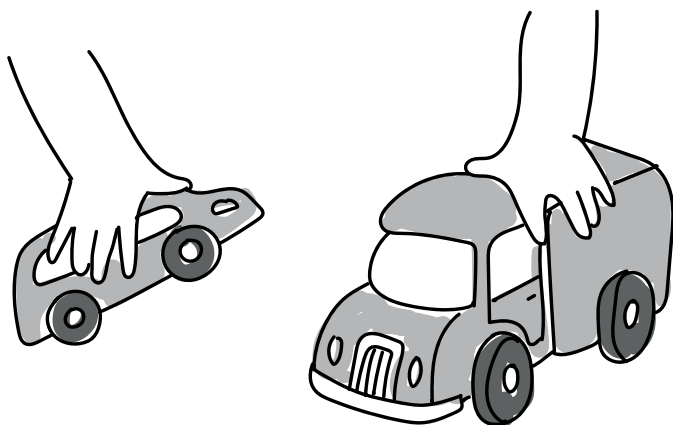
Тато завжди все вирішував за Таню. Думка дівчинки завжди «збігалася» з татовою. Той мріяв, що Таня стане відомою лікаркою і він пишатиметься нею. Але все вийшло інакше.

Після першого курсу університету під час літніх канікул Таня почала зустрічатися з хлопцем зі свого двору, а оскільки звикла приймати думку чоловіка (так навчив тато), то, замість продовжити навчання, швидко одружилася, народила дітей і стала домогосподаркою...

! ...А можливо і не одружилася, бо тато не погодився на шлюб,
! і тому вона залишилася сама, проте і лікаркою теж не стала,
! бо для цього потрібна та ж підтримка і власна наполегливість,
! але ні першого, ні другого у Тані, на жаль, ніколи не було.

Як правило, батьки / особи, які їх замінюють, хочуть, аби діти були успішними та щасливими. Реального ж успіху та щастя досягають, проте, передусім, ті діти, які змалку мали батьківську підтримку. Першочергово це стосується психоемоційного комфорту дитини – її базової потреби. Травмовану дитячу психіку дуже важко відновити. Батькам / особам, які їх замінюють, важливо пам'ятати, що **дитина – це особистість, і завдання дорослих – створити їй комфортні умови для розвитку, виходячи з її реальних, а не надуманих потреб, а тим більше – стереотипів.**

Якщо, наприклад, хлопчик вперто відмовляється їсти, не варто «напихати» його насильно, мотивуючи це тим, що «майбутній багатир росте». Протилежний гендерний стереотип «наказує» дівчинці утриматися від калорій, «бо стане товстою і нікому (читай – чоловіку) не потрібною». (Можна з'їсти огірок, а шкуркою протерти обличчя – щоб вродливою бути!) Це приклади надмірних помилкових очікувань дорослих щодо дітей, які можуть зашкодити не тільки фізичному здоров'ю останніх, а й адекватній самооцінці та психічній рівновазі.

Дитина, незалежно від статі, повинна вміти виявляти самостійність, захищати себе (якщо йдеться про загрозу здоров'ю), приймати власні відповідальні рішення (важливо дати їй зрозуміти, що ви завжди будете поруч, і у випадку якоїсь життєвої невдачі вона може розраховувати на вашу підтримку і допомогу), бути наполегливою у досягненні поставленої мети (але саме власної мети, яку треба навчитись виокремлювати) та розуміти, як її досягати.

Якомога частіше кажіть дитині, що любите її (і любіть просто за те, що вона є), багато разів обіймайте її (але з її дозволу), хваліть та підтримуйте. Якщо вирішили посварити дитину, робіть це тільки вдома (ні в якому разі не на людях, особливо не при дітях), але спочатку запитайте себе, чому дитина так зробила.

Підтримка і любов. І ще раз – те саме. Багато разів поспіль.

ЗНАЙОМТЕСЯ: ГЕНДЕРНИЙ АУДИТ – НОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ОЦІНЮВАННЯ ДИТСАДКА

Для того, щоб краще розуміти, які у вашому дитсадку є слабкі та сильні сторони з точки зору розвитку гендерної чутливості та подолання гендерних стереотипів, пропонуємо вам скористатися новим інструментом – гендерним аудитом. Це різновид соціального аудиту, що сприяє оцінці закладу дошкільної освіти на відповідність критеріям гендерної рівності, і може відбуватися навіть у вигляді самооцінки.

Його методика базується на методиці гендерного аудиту закладів загальної середньої освіти⁵⁶. Однак власне опитувальні форми, до яких вноситься інформація, були кардинально трансформовані під реалії дошкільця. Таких форм розроблено⁵⁷ дві: перша присвячена кількісному аналізу педагогічного колективу, обслуговуючого персоналу, а також вихованок і вихованців. Друга допомагає проаналізувати зовнішній та внутрішній простір закладу. Звісно, це не вичерпний перелік параметрів, які потребують аналізу в рамках гендерного аудиту, але, як нам видається, основний. Обидві форми доступні для вільного завантаження⁵⁸ й використання за умови покликання на першоджерело (www.krona.org.ua – ГІАЦ «КРОНА»). Коротко прокоментуємо кожну з них.

Вивчення кадрового складу закладу необхідне для того, щоб зрозуміти його гендерну стратифікацію: скільки жінок і чоловіків працюють у дитсадку і на яких саме посадах? Загалом у цій формі застосовано понад 80 показників.

---

⁵⁶ Розроблена експертним колом регіонального освітнього експерименту «Науково-методичні засади впровадження гендерних підходів в систему роботи закладів освіти» (2014 – 2018), що проводився у 8-ми закладах шкільної освіти Харківської області. Детальніше з результатами проєкту можна ознайомитися у спеціальному виданні «Гендер іде!» (<https://cutt.ly/nlHdLzU>).

⁵⁷ Форми розробила Олена Масалітіна.

⁵⁸ <https://cutt.ly/olHfZXV>.

Як усім відомо, заклад дошкільної освіти – переважно «жіноча територія». Це можна пояснити принаймні трьома чинниками.

Перший – рівень доходу, що його можна отримати, працюючи на будь-якій із посад закладу дошкільної освіти. Він доволі посередній, якщо не сказати низький (відповідним є і престиж такої діяльності). А оскільки саме на чоловіків суспільство покладає обов'язок утримання родини, очевидно, що дитсадок навряд чи буде розглядатися ними як підходяще місце роботи.

Другий – стереотип про те, що виховання дітей є прерогативою жінок. Оскільки заклад дошкільної освіти націлений, передусім, саме на таку діяльність, зрозуміло, що вона аж ніяк не може задовольнити потреби чоловіків в усвідомленні та демонстрації своєї маскулінності.

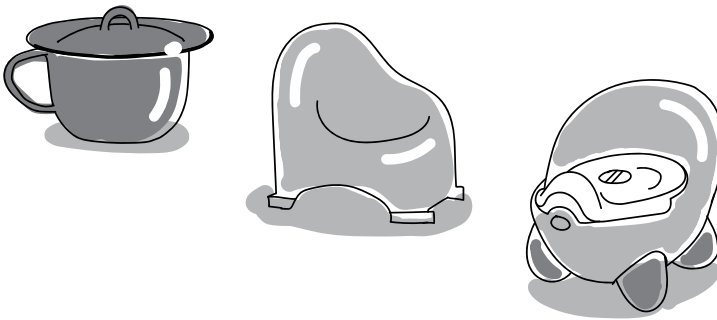
Третій – чоловіки не прагнуть працювати в суто жіночих колективах, якими є заклади дошкільної освіти. Фактично, бачимо тут замкнене коло: якби чоловіки працювали у дитсадках, то колективи цих закладів були б змішаними, але ж вони залишаються жіночими саме через чоловічу незалученість.

Звісно, **було б добре, якби осіб чоловічої статі у дитсадках працювало більше, причому на виховательських посадах. Як мінімум, це б сприяло деконструкції стереотипу, що виховання дітей – жіноча робота.** А поки що мізерна кількість чоловіків у дитсадках спричинює доволі несподівану проблему – специфічний управлінський стиль комунікації з працівницями закладу, про що ми поговоримо дещо згодом.

Друга опитувальна форма гендерного аудиту присвячена простору дитсадка. Основне питання, яке нас тут цікавить, – чи все у закладі влаштовано так, аби дитина почувала себе добре і не зростала з якимись комплексами, упередженнями, стереотипами, а навпаки – вільно розвивалася і могла вповні виразити свою індивідуальність. Опитувальна форма щодо простору дає змогу виявити інформаційні, комунікаційні та інші бар'єри, які обмежують доступ дівчаток і хлопчиків до повноцінних послуг у сфері дошкільної освіти та призводять до їх прямої чи непрямой дискримінації, певної ізоляції та сегрегації за ознакою статі, обмежують їх у певній діяльності, привчають до звуженого спектру соціальних ролей. Гендерний аудит простору має сприяти покращенню освітнього середовища.

Частково ми вже раніше звертали вашу увагу на різні особливості фізичного та візуально-інформаційного простору закладу дошкільної освіти. Саме вони прискіпливо фіксуються в опитувальній формі. Зокрема:

- наявність пандусів і паркувальних майданчиків для дитячих візочків;
- кількість персонажок і персонажів (малюнків на павільйонах, фігурок, статуй тощо, які асоціюються із жінками чи чоловіками), які можна побачити на території закладу;
- кількість спільних і окремих (та відповідно маркованих) ігрових зон для дівчаток і хлопчиків;
- маркування (чи відсутність такого) ліжок, шафок для одягу, горщиків, унітазів, умивальників;
- кількість зображень дівчаток (жінок) і хлопчиків (чоловіків) у позитивних і негативних образах наочності;
- кількість ляльок, які асоціюються з особами жіночої / чоловічої статі тощо.

Загалом у формі гендерного аудиту простору застосовуються понад 120 показників. Окремо прокоментуємо ті, що пов'язані з вимогами до інклюзивності простору дитсадка. На жаль, українські дитсадки взагалі не пристосовані до дітей / людей з інвалідністю. Наприклад, у туалеті в окремій кабіні поруч з унітазом має бути передбачений простір для крісла-коляски, а також можливість встановлення у разі потреби поручнів, штанг, гачків для дітей з інвалідністю. Але де вони – такі туалети? Дещо краща ситуація з пандусами, якими користується не тільки малеча – за дитиною може приїхати хтось із рідних на інвалідному візку, пандус може знадобитися будь-якій іншій особі з інвалідністю

чи, скажімо, комусь із колективу у разі тимчасової неможливості пересуватися. Натомість, аби бути чесними, слід зазначити, що **навіть якщо така людина потрапить до приміщення закладу, навряд чи без сторонньої допомоги вона зможе переміщуватися навіть першим поверхом, не говорячи вже про другий (через відсутність ліфту).** Таким чином, простір дитсадка можна вважати дискримінаційним у контексті інклюзії.

Інша група, яка теж може переживати не найприємніші відчуття, відвідуючи дитсадок, це дорослі з немовлятами (які, наприклад, прийшли за дітьми старшого віку). Для них зазвичай немає жодних облаштованих місць для дитячих візочків, а **про сповивальні столики в дитсадках навіть не чули (хоча вони стали б у пригоді не тільки відвідувачам/-кам, а й особам, які працюють у них і годують та перевдягають немовлят без відриву від робочого місця).**

Таблиця з показниками щодо простору закладу дошкільної освіти не може вважатися кінцевою, адже життя вносить свої корективи у потреби дітей і дорослих. Так, наприклад, досвід шведських та фінських дитсадків свідчить про важливість так званих куточків усамітнення, у яких дитина, відчуваючи емоційну втому від спілкування з однолітками чи персоналом, має можливість спокійно посидіти на самоті.

Чесно заповнивши таблицю щодо різних аспектів зовнішнього та внутрішнього простору, можна дійти висновку, наскільки раціонально він організований, якою мірою простір є дружнім для всіх дітей (і не тільки дітей), чи є він безбар'єрним, чи сприяє сегрегації, стереотипам та відтворенню гендерної нерівності, а може навпаки – протистоїть цьому.

Самі по собі опитувальні форми, звісно, не зможуть утвердити у вашому закладі освіти нову демократичну реальність. Натомість, вони допоможуть усвідомити, на що саме треба звернути увагу першочергово.

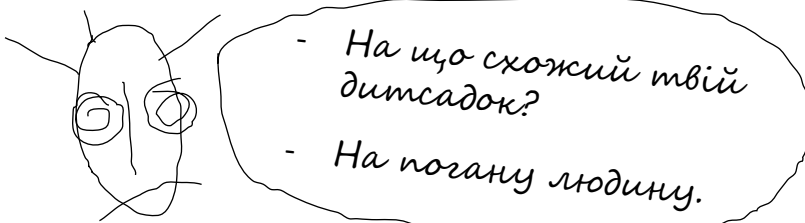
Також важливо зазначити, що **аби зробити гендерний аудит за обома формами, не потрібні якісь спеціальні знання:** здійснюється простий кількісний підрахунок і дається якісна характеристика різним аспектам, пов'язаним із закладом освіти. Тому сміливо завантажуйте обидві форми та розпочинайте шлях свого закладу дошкільної освіти до гендерної рівності!

СТИЛЬ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ДО ЧОГО ТУТ «АКУШЕРКА»?

Спілкування осіб із числа адміністрації (завідувач/-ка, вихователь/-ка-методист чи завідувач/-ка господарством) з педагогічним колективом і обслуговуючим персоналом закладів дошкільної освіти, вочевидь, має певне «гендерне забарвлення». І перше, із ким це пов'язано, це... чоловіки.

Справа в тому, що чоловіки в дитсадках працюють переважно на обслуговуючих посадах (сторож, робітник по обслуговуванню, двірник). Але чи то через значну кількість безпосередніх обов'язків, чи то з якихось інших причин, але факт залишається фактом: **певний обсяг цієї технічної роботи (ремонт приміщень, дрібні ремонти обладнання тощо) все одно виконується жінками (по факту – виховательками, їх рідними та близькими чоловіками), іноді батьками дітей, яких вдалося залучити.**

Звісно, існує чимало дитсадків з інакшим розподілом обов'язків, коли чоловіки, працюючи на допоміжних посадах, виконують усе, що від них вимагається, але нам, на жаль, траплялися лише протилежні випадки. Ми бачили, що є певна «прихована» система перерозподілу таких «чоловічих» обов'язків. **До чоловіків на обслуговуючих посадах навіть і ставляться поблажливо, невимогливо** («Добре, що вони взагалі є!», «Ну, не зробили щось, а де візьмеш кращих на такі гроші?»), іноді ще й приплачують зі свого карману («Тільки б наступного разу не відмовив»).

Звідси специфічна комунікація осіб із числа адміністрації (читай – адміністраторок) з виховательками, які, як відомо, працюють за невелику зарплату, натомість несуть відповідальність за життя і безпеку дітей і при цьому ще й «тягнуть» таке додаткове навантаження. Це підбадьорення («Дівчата, ми ж з вами молодці!», «Ну, хто, як не ми!», «Де тих чоловіків узяти!»), апелювання до «великої жіночої місії» («Ну, ти ж жінка – мусиш усе вміти!», «Ми ж матері, тому дитсадок – це жіноча справа», «Ви ж знаєте, де ми з вами працюємо»), і все це зі співпереживанням, емоційно, з розумінням особистісних потреб працівниць. Такий підтримувальний стиль керівництва іноді називають «Акушерка» – мабуть, спрацьовує алузія на акушерку як статусну жінку, яка в чомусь дуже важливому допомагає іншій жінці (по суті, працювати понаднормово, що символічно зчитується як народити).

Тож, виходить, що управлінський стиль спілкування з жінками і чоловіками, які працюють у дитсадках, суттєво різниться. Зрештою, це ллє воду на млин гендерних стереотипів і нерівності, адже **жінки позиціонуються як відповідальні, працюючі, такі, на яких «увесь світ тримається», вони ж виконують додаткове чуже навантаження.** А чоловіки в дошкіллі – ...тут уже як складеться. Цілком можливо, що схожі привілеї є і в тих рідкісних чоловіків, які працюють на виховательських посадах – щоправда, дослідити це вкрай складно, оскільки їх так мало.

Що ж у такій ситуації можна зробити, аби нівелювати цей привілейований статус чоловіків? Чи зникне ця проблема, коли чоловіків у дитсадках більшатиме? Чи, можливо, все одно все буде вбиратися в той стереотипний управлінський стиль, коли чоловікам негласно потакають, а на педагогічних працівниць частково перекладається «чоловіча» робота?

Очевидно, що загального рецепту немає, але, радше за все, вирішення таких ситуацій буде неможливим без усвідомлення проблеми (та без зміни відповідного стилю комунікації) особами з числа адміністрації дитсадка. «Приховані» подвійні стандарти у розподілі обов'язків мають відійти у минуле, виходячи лише з питання справедливості та принципу «прозорості». Як результат, цілком імовірно, що буде знята певна «невидима» напруга у трудовому колективі, більшість якого все ж – жінки.

ПІСЛЯМОВА

«Різні діти потребують різноманіття!» – це «магічне» речення колись випадково «народилося» під час одного з наших тренінгів з гендерної чутливості. Відтоді воно не тільки не втратило своєї актуальності, а стало для нас таким собі «золотим правилом» недискримінаційних інновацій в освіті. Який же смисл ми вкладаємо в нього?

Немає нічого «приписаного» ані хлопчикам, ані дівчаткам, а є конкретна дитина з її реальними потребами, талантами, бажаннями і прагненнями. Усі діти різні. Наше головне завдання – виявивши індивідуальний (а не стереотипний) підхід, підтримати дитину в її унікальному поступальному розвитку, показавши увесь різноманітний світ як дійсно відкрити для неї можливість.

Поки що будні дошкілля багато в чому йдуть врозріз із такою дитиноорієнтованою стратегією. Але хороша новина полягає в тому, що в наших силах змінити це!

Сподіваємося, ми переконали вас – реалізувати гендерночутливий підхід у дитсадку зовсім нескладно. Треба лише бачити, як і де саме дитині передаються стереотипні «меседжі», а також відповідним чином діяти, щоб нівелювати такий вплив. У цій книзі ми докладно розповіли і про перше, і про друге, тож тепер, як нам видається, ви точно знаєте, де у щоденні закладу дошкільної освіти «ховається» стереотип та як йому можна ефективно запобігти.

Але чи переконали ми вас у тому, що це дійсно важливо робити? Сподіваємося, що так. Принаймні ми намагалися аргументовано показати, до яких негативних (іноді навіть фатальних) наслідків може призводити (і призводить) традиційна статеворольова модель виховання дітей дошкільного віку, найголовніший прорахунок якої полягає в тому, що за ідеальним «статевим трафаретом», який виступає

зразком і орієнтиром, є ризик втратити реальну дитячу особистість. Скільки таких історій навколо нас! Незрівнянно більше, аніж помістилося в цю книгу.

Ми дійсно віримо, що будні дитсадка можуть стати гендерночутливими. І в те, що це точно допоможе його вихованкам і вихованцям стати більш успішними і щасливими!

Просто зараз певні зрушення починають відбуватися на системному рівні дошкільної освіти (у книзі ми про них не згадували, адже вони в буквальному сенсі є «живою матерією», що постійно змінюється і не є до кінця передбачуваною), але навіть не чекаючи таких структурних змін, ніщо не заважає кожній та кожному виявляти гендерну чутливість у своїй освітній діяльності.

Щастя вам на цьому шляху! Не думайте, що ви тут опинилися на самоті. По-перше, тисячі працівниць і працівників дитсадків по всій країні вже впроваджують недискримінаційні, зокрема гендерночутливі, підходи. По-друге, написавши нам повідомлення на адресу center.krona@gmail.com, ви завжди можете розраховувати на підтримку.

А ми будемо й надалі досліджувати тему недискримінації в освіті. Попереду нас чекають багато відкриттів і, сподіваємося, творчих вершин. Тож неодмінно зустрінемося в наших наступних виданнях!

Авторський Колектив

ОЛЬГА АНДРУСИК – сертифікована експертка з недискримінації в освіті, експертка і тренерка ГО «Гендерний інформаційно-аналітичний центр «КРОНА», членкиня предметної експертної комісії з проведення антидискримінаційної експертизи Міністерства освіти і науки України, у недалекому минулому – вихователька закладу дошкільної освіти, віце-директорка закладу загальної середньої освіти.

ТЕТЯНА ДРОЖЖИНА – сертифікована експертка з недискримінації в освіті, тренерка, співавторка методології антидискримінаційної експертизи освітнього контенту, співорганізаторка та членкиня робочої групи з питань політики гендерної рівності та протидії дискримінації в освіті Міністерства освіти і науки України, віце-голова предметної експертної комісії з проведення антидискримінаційної експертизи Міністерства освіти і науки України, кандидатка педагогічних наук.

ГАННА СФІМЦЕВА – сертифікована експертка з недискримінації в освіті, фахівчиня з управління проєктами ГО «ЕдКемп Україна», членкиня предметної експертної комісії з проведення антидискримінаційної експертизи Міністерства освіти і науки України, у недалекому минулому – практична психологиня приватного навчально-виховного комплексу.

ВАЛЕНТИНА КАКАДІЙ – сертифікована експертка з недискримінації в освіті, аспірантка кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, членкиня предметної експертної комісії з проведення антидискримінаційної експертизи Міністерства освіти і науки України, у недалекому минулому – віце-директорка з виховної роботи навчально-виховного комплексу.

ОЛЬГА РАСКАЗОВА – сертифікована експертка з недискримінації в освіті, тренерка, завідувачка кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, членкиня робочої групи з питань політики гендерної рівності та протидії дискримінації в освіті Міністерства освіти і науки України, голова предметної експертної комісії з проведення антидискримінаційної експертизи Міністерства освіти і науки України, докторка педагогічних наук, професорка.

ОЛЕГ МАРУЩЕНКО – сертифікований експерт з недискримінації в освіті, директор, експерт і тренер ГО «Гендерний інформаційно-аналітичний центр «КРОНА», соціолог ГО «ЕдКемп Україна», доцент кафедри філософії Харківського національного медичного університету, співавтор методології антидискримінаційної експертизи освітнього контенту, член робочої групи з питань політики гендерної рівності та протидії дискримінації в освіті Міністерства освіти і науки України, кандидат соціологічних наук, доцент.

ЗМІСТ

Передмова	5
«ОСІНЬ, ОСІНЬ ВЖЕ ПРИЙШЛА...»	10
Один звичайний день із життя дитсадка	12
А що у програмах?	24
Намісто з горобини: творимо красу.....	34
Склалася ситуація: поговоримо?.....	36
Дощ не привід сумувати: осінні прогулянки.....	40
Переліт птахів: рухливі ігри.....	42
«Пожовтів зелений сад...»: свята осені.....	44
Осінні «посиденьки» з батьківством.....	48
Поради батьківству: як обирати гуртки та секції.....	50
«ЗИМОНЬКО-СНІГУРОНЬКО...».....	52
Маркований простір дитсадка.....	54
Засніжені дерева: творимо красу.....	57
Чого навчають у садочку.....	59
Чи всі іграшки для всіх?.....	62
«Затанцює, заспіває Зимонька!»: свята зими.....	67
Перетворюємо сценарій «Новий рік».....	71
Сюжетно-рольові ігри: чи все так просто?.....	74
Перетворюємо сюжетно-рольову гру «Сім'я».....	79
«Сніг кружляє на дворі...»: зимові прогулянки.....	83
Примерзли: рухливі ігри.....	85
Зимові «посиденьки» з батьківством.....	86
Склалася ситуація: поговоримо?.....	87
Поради батьківству: як добирати літературу для читання.....	90
«ВЕСНА, ВЕСНЯНОЧКА ЦВІТЕ В МОЇМ КРАЮ...».....	94
Коли стінам краще «помовчати».....	96

Весняні квіти: творимо красу.....	105
Чого навчають у садочку.....	108
Сценарій виховного заходу «Моя безпека».....	109
«І ми усі радіємо, що знов прийшла весна!»: свята весни.....	113
Склалася ситуація: поговоримо?.....	118
Чергувати я люблю, квіточки усі поллю.....	121
Раз калюжа, два калюжа: весняні прогулянки.....	125
Бруньки, листочки, квіточки: рухливі ігри.....	127
Перетворюємо рухливу гру «Маринка».....	128
Весняні «посиденьки» з батьківством.....	130
Поради батьківству: функціональний одяг для дитини.....	131
«ЛІТО – Я ПОЇДУ НА КРАЙ СВІТУ!».....	134
Різнокольорові метелики: творимо красу.....	136
Чого навчають у садочку.....	138
Сюжетно-рольові ігри: чи все так просто – 2?.....	140
Театральна постановка «Разом веселіше».....	145
Склалася ситуація: поговоримо?.....	149
Пісочні розваги, або «Одягни панамку!»: прогулянка влітку.....	153
Перетворюємо рухливу гру «Дід і баба».....	155
Поради батьківству: якої підтримки потребує дитина?.....	157
Знайомтеся: гендерний аудит – новий інструмент оцінювання дитсадка....	160
Стиль управлінської комунікації: до чого тут «акушерка»?.....	164
Післямова.....	166
Авторський колектив.....	168
Зміст.....	171

Методичне видання

Ольга Андрусик, Тетяна Дрожжина, Ганна Єфімцева,
Валентина Какадій, Олег Марущенко, Ольга Рассказова

ГЕНДЕРНІ БУДНІ ДОШКІЛЛЯ

За загальною редакцією Ольги Андрусик і Олега Марущенка

Літературне редагування Олени Масалітіної
Ілюстрації та обкладинка Марії Чорної
Кольорові ілюстрації Ірини Стасюк
Дизайн і верстка Оксани Брюховецької

Гендерний інформаційно-аналітичний центр «КРОНА»

E-mail: center.krona@gmail.com

www.krona.org.ua

Формат 70x90/16. Папір крейдований
Гарнітура: Segoe UI; Segoe Script; Foco; Decima
Ум. друк. арк. 12,72
Наклад 500 прим.

Видавництво «Планета-Принт»
вул. Багалія, 16, м. Харків
тел. (057) 706-33-04